

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

270

Sønderjydske Aarbøger

III. RÆKKE

I. Halvbind

1938

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA

Oplysningstiden i Hertugdømmerne.*)

(Tiden fra ca. 1773—1817.)

Studier over Kirke- og Skoleforhold i Hertugdømmernes religiøse og nationale Brydningstid.

Af **Pastor Hejselbjerg Paulsen**, Skrydstrup.

VI.

Et nyt Tidsskifte og en ny Slægt.

Naar Ibsen i en Folkefjende taler om, at en Sandhed kun lever højst 20 Aar, er det naturligvis et Paradoks. Men selvfølgelig er det rigtigt, at »Sandheden«, d. v. s. de Slagord, hvorunder »Sandheden« sættes i Omløb, oftest har en forbavsende kort Virketid. Og jo mere naive og højt talende »Sandhedens« Forfægtere er, desto hurtigere kommer Omslaget.

Oplysningstidens Mænd var saamænd højt talende nok, og »Sandheden« skulde presses ind i alle Hoveder, og saa naive var de, at de troede, at Oplysningens og Lykkens Sol nu endelig var gaaet op, og at en ny og herlig Epoke var indvarslet.

Selvfølgelig blev »Sandheden« paanødet den unge Slægt. Vi har i det foregaaende set, at man havde skabt et ensrettet Skolevæsen, hvor Summen af Tidens Visdom skulde tyles i den nye Generation. Nu viste det sig atter, at et ensrettet Tanke-spind ikke adskiller sig meget fra den Verden, hvori Refræner lever og dør. Der kommer hurtigt en Tid, hvor man ikke gider høre mere derom, og Oplysningstidens Refræner var en saadan Art Døgnfluer, der snart forsvandt. Det unge Slægtled vendte sig fjendtligt imod dem. Det er vist i Almindelighed Resultatet af alt aandeligt Presseri.

*) Ogsaa til denne Del af Arbejdet har jeg til Arkivstudier i Ind- og Udland modtaget Understøttelse af den grevelige Hjelmskjær-Rosencroneske Stiftelse. For denne Understøttelse bringer jeg Direktionen min ærbødige Tak. H. P.

Omkring Aar 1817 vendtes Bladet. Det Aar sætter Skel i de gamle Hertugdømmers Historie. Rationalismens Fallit mærkedes først paa det religiøse Omraade, derfor gaar den religiøse Brydningstid forud for den nationale.

Men ogsaa nationalt fik Rationalismens Fallit Betydning. Thi Rationalismens andet Tvillingbarn, den fornuftordnede Helstats Idé, formaaede heller ikke at fastholde det nye Slægtled i dets brusende Oplevelse. Begejstring for Folkets Historie, for Æt og Jord, Natursans, Følelsesfrigjorthed, alt forenes i Gemyttet til Religion.

Religiøst og nationalt indvarsles derfor nu en anti-rationalistisk Periode i vort Hjemlands Historie. Resultatet blev bl. a., at det fornuftbetonede Folkernes Forbund, bestaaende af Danske, Norske og Holstenere, sprængtes, hver gik siden sin egen Vej.

Medens Rationalismen i Kongeriget i det 19. Aarh. antog en Skikkelse, som indeholdt Fremtidsmuligheder, Spirer til noget andet og større, og medens mange af dens Mænd, der uden noget egentligt Brud med Fortiden naaede frem til et positivt Standpunkt (f. Eks. Mynster, P. E. Müller, Jens Møller), saa blev Resultatet i Hertugdømmerne nærmest det, at den ny Tid vendte sig fjendtligt imod det paa nødte Arvegods, — ja, den Tid, da Rationalismen havde hersket — »Oplysningstiden« — skulde ligefrem skydes ud af Historien, derfor glemtes denne Tid og dens Mænd. I religiøs og national Henseende gik Udviklingen nu i en helt anden Retning, end Rationalismen havde tænkt sig.

Denne nye Tid bar i sit Skjold den dansk og tysk Folkevaar. Efter Rationalismens haarde og lange Vinterkulde følte Vaarens Frembrud som en herlig og uforglemmelig Tid. Baade Danske og Tyske kan enes om, at dette Vaarbrud i Nationernes Liv var en skøn og rig Tid.

Den danske Aand sagde sig nu fuldkommen løs fra tysk Formynderi, først i Kongeriget, siden i Nordslesvig. At Helstaten sprængtes, var Rationalismen i nogen Grad Skyld i, thi ved sin

ensidige, forstandsmæssige Opfattelse af Tilværelsen havde den kunstigt dæmmet op mod alt følelsesbestemt i Menneskenaturen, og da disse kunstige Dæmninger sprængtes, skyllede den brusende Flod Helstatstanken og Helstaten selv bort. Men Brudet føltes sikkert smerteligt i mange Menneskesind i begge Kulturkredse. Kunde det ikke have været undgaaet? — Man tænke paa Schweiz og Nederlandene.

Nej, det kunde næppe undgaas. Først og fremmest fordi Rationalismen i Hertugdømmerne havde forhindret en kontinuerlig Overgang fra den middelalderlig monarkiske til den moderne, nationale Stat. Rationalismens Afkobling af Følelseslivet og dens konsekvente Fornægtelse af Følelseslivet og dens tørre forstandsmæssige Opfattelse af Helstaten førte til det ulægelige Brud, da Troen paa Menneskeheden, paa Oplysning, paa Frihed, paa Helstat blev til visne Blade, som nu henvejredes af Stormen.

Træt af den tørre Tone, led ved at høre Rationalismens Refræner gjorde Ungdommen Oprør og fornægtede ikke blot Fædrenes religiøse, men ogsaa deres statslige Ideal.

Rationalismen sank og med den Helstatstanken i den gamle dansk-tyske Helstat.

Rationalismens Forsøg paa at sætte Støtter under det vaklende Hus.

Omkring ved Aaret 1815 synes selv de førende blandt Oplysningstidens Mænd at have istemt Tidens Raab: Noget maa der gøres! Det kirkelige og moralske Forfald, som i det foregaaende er omtalt ret udførligt, maatte aabne selv de mest forstokkedes Øjne for den Kendsgerning, at den rationalistiske Bygning var ved at synke. At mange af dem mente, at dette betød selve Kirkens Fald, er kun forstaaeligt, thi for dem var Rationalisme og Kristendom eet og det samme. Man søgte derfor efter bedste Evne at holde det hældende Hus paa Benene ved at

afstive det med Støtter og Stivere. Ogsaa dette Arbejde maa lige omtales.

I flere af de slesvigske Provstier søgte man f. Eks. paa det Tidspunkt at reformere Konventerne, som Præsterne holdt, og puste nyt Liv i dem, saa at de blev noget andet og mere end Selskabelighed og Kortspil.

Særlig Provsterne Paulsen i Aabenraa og Prahll i Tønder synes at have udført et stort Arbejde for at tilskynde Præsterne til fornyede Studier og Fordybelse i filosofiske og historiske Emner. De fik f. Eks. oprettet Læseselskaber, hvor Tidens videnskabelige Litteratur cirkulerede, og som tillige skulde være Diskussions- og Foredragsforeninger for Selskabernes gejstlige Medlemmer.

Ligeledes skyldtes det sikkert ogsaa den kirkelige Nødstilstand, at Lærestolen i Homiletik og praktisk Teologi ved Universitetet i Kiel i 1815 atter blev besat. I 1815 havde en kendt nordslesvigsk Præst, Pastor Petersen i Højer, som allerede nævnt¹⁾ udsendt et dygtigt Skrift »Ueber die Bestimmung, Bildung und grössere Wirksamkeit des geistlichen Standes«, hvori han bl. a. paaviste een af Aarsagerne til det kirkelige Sammenbrud i Gejstlighedens Forfald og Uduelighed. Han foreslog derfor, at det homiletiske Seminar ved Universitetet i Kiel atter skulde oprettes. Nok er det, i 1815 kaldedes Dr. Johann Christoph Schreiter til Professor i Pastoralteologi og Talekunst, og da Studenterne i Kiel i samme Aar henvendte sig til den danske Regering med Bøn om, at det homiletiske Seminar maatte blive genoprettet²⁾ (det havde bestaaet indtil 1806, da det ophævedes paa Grund af ringe Tilgang af Studenter), udkom 16. Januar 1816, et kgl. Rescript, som bestemte, at det tidligere »Prediger-Institut« atter skulde oprettes. Direktionen blev overdraget den nævnte Dr. Schreiter, og i 1817 blev Slotskirken i Kiel stillet til Raadighed for Studenternes Opøvelse i »den gejstlige Talekunst«.

¹⁾ Sønderj. Aarb. 1936, p. 194.

²⁾ F. B. Köster, Geschichte des Studiums der praktischen Theologie auf der Universität zu Kiel, 1825, p. 53 ff.

Men sligt var jo egentlig kun ydre Lapperier. Der maatte mere dybtgaaende Reforme og en aandelig Omvæltning til, naar nyt Liv skulde skabes.

Ogsaa Oprettelsen af det slesvig og holstenske Bibelselskab i 1815 skyldtes væsentlig Rationalisterne, selvom ogsaa en Del af Modstanderne tog virksom Del i denne betydningsfulde Sag.

I Foraaret 1815 havde Generalsuperintendent Adler og Provsterne Jasper Boysen og Callisen indbudt 50 »Personer af alle Stænder« til Slesvig for at drøfte Oprettelsen af et Bibelselskab, som skulde fremme Udbredelsen af den hellige Skrift i Hertugdømmerne. Det lykkedes at faa et saadant oprettet, og det fik ikke blot kgl. Stadfæstelse, men ogsaa et efter Tidens Forhold meget betydeligt Antal Medlemmer overalt i de forskellige Landsdele.¹⁾

Bibelselskabets Oprettelse er et mærkeligt Tegn paa Omslaget; det viste, at Tiden var ved at blive en anden, at Rationalismen var ved at kapitulere. Thi her greb man efter den rette Lægedom mod Tidens Skrøbelighed, idet man vendte tilbage til det apostoliske Ord.

At det ikke blev den rationalistiske Bibeludgave, som Pastor Dr. Funk i Altona havde besørget, den saakaldte »Altona-Bibel«, der med sine Fortolkninger og Forklaringer saa fuldkommen var Rationalismens Værk, som skulde udbredes, men derimod Luthers Bibeludgave, betød ogsaa et rationalistisk Tilbagetog. Og at Folk fra begge Lejre kunde mødes til Samarbejde i Bibelselskabet, var et Tegn paa, at den kirkelige Nødtilstand fik Rationalister og Ikke-Rationalister til i Fællesskab at søge hen til alt Livs Kildespring.

I Spidsen for Bibelselskabet stod Mænd som Gen.-Sup. Adler, Provsterne Jasper Boysen og Callisen — to hinanden helt modsatte Mænd, — Kansleren ved den slesvigske Overret, Conferentsraad Moritz, Kammerjunker v. Warmstedt, Etatsraad

¹⁾ Erster Jahresbericht über die Gründung und den Fortgang der s.-h. Bibelgesellschaft, Schleswig 1817.

Krichauf, Kontrollør Hansen, (som stod Brødremenigheden nær). Og Formandsposten blev overdraget Statholderen i Hertugdømmerne, Landgreve Carl af Hessen.

For Medlemmernes Bidrag købtes straks 10,000 Bibler, som skulde uddeles eller sælges for en ganske ringe Pris. Adlers Talent som Organisator viste sig ogsaa her, thi det skyldes utvivlsomt særlig ham, at der i næsten alle Sogne oprettedes saakaldte *Bibelforeninger* som Underafdelinger af Bibelselskabet. Disse sørgede bl. a. ogsaa for Afholdelse af *Bibellæsninger* og *Bibel-Samtalemøder*, for Uddeling af *Psalmebøger* og *Katekismer*, i andre oprettedes *Biblioteker* ude i *Landsognene*. Kort sagt, *Bibelselskabets* Stiftelse og dets vidtforgreneede Virksomhed var et første Foraarstegn i Hertugdømmerne.

Nævnes bør ogsaa i denne Sammenhæng, at det britiske *Bibelselskab* (oprettet i 1804) rakte det slesvigske en hjælpende Haand, først ved et økonomisk Tilskud paa ikke mindre end næsten 5000 Mk., siden ved at overvise Selskabet et stort Antal danske Bibler til Brug for Nordslesvig. Ogsaa een af det britiske *Bibelselskabs* ledende Mænd, Dr. Henderson fra Skotland, blev i 1816 sendt herover for at hjælpe til med Raad og Daad, og ogsaa fra *Søsterselskabet* i Kongeriget fik man Hjælp og Opmuntring.

For at vise, med hvilken Energi man gik frem, vil vi lige nævne nogle Eksempler paa Selskabets Arbejde her i Nordslesvig. I *Haderslev* gik f. Eks. 3 »achtungswerte Bürger« fra Hus til Hus for at vække Borgernes Interesse for Sagen. En hel Del Bibler blev uddelt til ubemidlede, og 193 Borgere i Byen tegnede sig som bidragydende Medlemmer. I *Halk* meldte 50 unge sig til *Bibellæsning* hos Sognepræsten. Ogsaa *Brødremenigheden* i *Christiansfeld* sluttede sig til og viste derved, at denne Sag kunde forene de stridende Parter.

Ogsaa *Bibelforeningerne* i de smaa *Landsogne* fik et betydeligt Antal Medlemmer, i *Hellevad* var der saaledes 47 og i det lille *Egvad* Sogn 42 Medlemmer. I *Løjt* Sogn tegnede 48

Medlemmer sig for et aarligt Bidrag af hver 1 Speciedaler, og i mindre Beløb indkom over 100 Mk. Cour.

Rakte den rationalistiske Kirkeledelse og de smaa kristne Kredse i Hertugdømmerne saaledes hinanden Haanden i dette fælles Arbejde, saa kunde det dog ikke skjules, at Hertugdømmerne i disse Aar baade prægedes af vide Kredses store Lige-gyldighed for Kirken og af en søgende, utilfredsstillet Længsel med gærende Utilfredshed med Kirkens Ledelse og den officielle Kirkes Forkyndelse. Men i det følgende Aar 1817 kom den Afklaring, som maatte komme: Vandene deltes.

1817 var Reformationens tredie Hundredaars Jubilæum. Da det bestemtes, at Festen skulde fejres i større Stil, søgte ogsaa ved denne Lejlighed Rationalismens Tilhængere og Modstandere til at begynde med at gøre saa meget ud af Festen som muligt. Men det var ogsaa kun ved Festens Tilrettelægning og Forberedelse, at denne Enighed kom for Dagen, thi da man skulde til at tale om Reformationen og Reformationens Betydning, var det forbi med Enigheden, den polemiske Tone lød fra begge Sider, og ved Aarets Slutning brød Striden ud i lys Lue. Rationalisterne tog selvfølgelig Luther og de øvrige Reformatorer til Indtægt for deres Synspunkter og fremstillede dem som »Oplysningens sande Venner«, og de udgav sig selv for at være Reformatorernes sande Efterfølgere.

Efter Anordning skulde selve Festen holdes med Gudstjeneste paa to Dage, og de kirkelige og verdslige Myndigheder havde sørget for, at ogsaa Folkets brede Lag kom paa Benene. Festen indledtes nemlig med Kanonsalut og Hornblæsning, og i mange Kirker »opførtes Instrumentalmusik«. Ogsaa Universitetet og Latinskolerne festede baade ved Tale og Sang og ved at udsende særlige Festskrifter, i Regelen paa Latin.

Vi vil lige nævne, hvordan Reformationensfesten fejredes i en nordslesvigsk Købstad.

I Haderslev¹⁾ »løstes Kanonerne« Aftenen før Festdagen,

¹⁾ »Lyna« 26. Oktober 1817 (Bekendtgørelse af Festen, og 9. Nov. 1817 (Referat af Festens Forløb).

Kirkeklokkerne ringede, og fra Kirketaarnet blæstes i Horn. — »Næppe oprandt den festlige Dag, førend Gudstjenesten i Hospitalskirken blev indledet med Klokkeklange, den lille Kirke kunde ikke rumme den Mængde Indvaanere, som i den tidlige Morgenstund vilde bringe den Algode deres Takkeoffer«, hedder det i »Lynas« Referat. Kl. 8½ tog Gudstjenesten i Sct. Mariae sin Begyndelse. Byens og Amtets Myndigheder og Standspersoner havde forsamlet sig paa Raadhuset og gik nu i Procession til Kirken, hvor Byens Garnison allerede havde indfundet sig. Latinskolens Disciple og Borgerskolens Elever blev af deres Lærere ført ind i Kirken op foran et stort Lutherbillede, som i Festens Anledning var anbragt i den pyntede Kirke. Sang og Tale og Instrumentalmusik vekslede, bl. a. havde Byens Borgmester, Lindenhan, affattet en Kantate, som Concertmesteren Hr. Paltzo havde sat Musik til. Ogsaa Haydns »Schöpfung« blev opført i Kirken, og Latinskolens Rektor, Brauneiser, talte i Frue Kirke i Tilknytning til Festen paa Latin over Temaet: De causis, cur Scholae quoque, et eae praecipue, quae doctrinae altioris studia fovent, cum gaudio adsurgant ad Solemnia sacra in Lutheri memoriam celebranda. (»Hvorfor især de lærde Skoler med Glæde tager Del i Reformationsfesten«). »En stor Del af det herværende Publikum saavel som mange Lærde fra Landet tog ogsaa Del i dette Afsnit af Festen«, fortæller »Lyna«. Efter Skolens Fest samledes man i Kirkens Sacristi, hvor et Legat paa 800 Rigsd. Cour. stiftedes til Fordel for Skolens Disciple. Det haderslevske Blad »Lyna« mener, at »næppe nogen By i Hertugdømmerne har fejret Jubelfesten kønnere eller i saa nær Tilknytning til Festens Idé som vor lille By i Hertugdømmet Slesvigs yderste Norden.«

Iøvrigt festedes overalt, og Smagløsheden synes mangt et Sted at have slaaet sig løs af Hjertens Lyst, en Reformationsfest i egentlig Forstand blev det næppe overalt. Dog er der ogsaa Eksempler paa, at »disse Dage højtideligholdtes med hjertelig og glad Deltagelse.«¹⁾ Texten for Prædikenen var over-

¹⁾ Pastor Kier, Ø. Løgum Sogns Historie. Ms. p. 520.

alt Johs. Ev. 8, 12: Jeg er Verdens Lys; den, som følger mig, skal ikke vandre i Mørket, men have Livets Lys.

Større Interesse end selve Reformationsfesten har imidlertid de Skrifter, som udkom ved denne Lejlighed.

Her maa først nævnes, at den Augsborgske Trosbekendelse blev optrykt paany og et Eksemplar sendt til hver Kirke. Det var jo ogsaa et Tidens Tegn. Thi ved at fordybe sig i dette Skrift kunde Kirkens Mænd jo se, hvor langt de havde fjernet sig fra Reformatorerne. Ligeledes sendtes til alle Præster et Hyrdebrev til Gejstligheden, (Epistula encyclica ad clerum), udarbejdet af Rigets Biskopper. Det var paa Latin men oversattes til Tysk af Dr. med. Neuber i Aabenraa, for at ogsaa Lægfolk kunde læse Kirkens Henvendelse til sine Tjenere (Hirtenbrief der hohen Geistlichkeit in Dänemark, Schleswig, Holstein und Lauenburg an die Prediger, als Einladung zur Jubelfeier der Reformation.)

Det er selvfølgelig Rationalismen, som her kommer til Orde. Den lutherske Hovedsætning, Retfærdiggørelsen af Tro, findes f. Eks. ikke nævnt. Derimod siges, at der er lagt et fast og urokkeligt Grundlag for den evangeliske Lære, »thi hvor den hellige Skrift, forklaret efter Fornuftens Lov, anerkendes som Religionens eneste Kilde, falder af sig selv al anden Myndighed.«¹⁾ Og Brevet bestræber sig for at vise, at Kristendommen er en guddommelig Aabenbaring.²⁾

Langt skarpere er Tonen dog i de Skrifter af mere privat Natur, som udkom i Anledning af Jubilæet.³⁾ Overalt saa man og priste man kun den rent negative Side af Reformationen. og derfor kunde de rationalistiske Forfattere for fuld Alvor me-

¹⁾ Epist. encycl. p. 6.

²⁾ L. Koch a. S. II, 291.

³⁾ f. Eks. Jasper Boysen, Kurzgefasste Geschichte der Reformation für das gebildete Publicum.

Prof. Eckermann, Erinnerungen an den unvergesslichen u. unschätzbar grossen Werth der Reformation.

Rektor Brauneiser i Haderslev: Ueber den Mysticismus u. die Ursachen warum besonders unser Zeitalter sich zu demselben hinneigt. Sidstnævnte udkom efter Harms' Theses.

ne, at Rationalismen var Reformationens rette Fortsættelse, som havde befriet Mennesket for de sidste snærende Baand.

Mest kendt og omdebatteret blev af Jubelfestens Skrifter de 95 Theser eller Stridssætninger, som den daværende Diaconus ved Sect. Nicolai i Kiel, Claus Harms, udgav, og i hvilke der rettedes et voldsomt Angreb mod Rationalismen i Almindelighed og mod den rationalistiske Kirkeledelse i Hertugdømmerne i Særdeleshed. Forinden vi nærmere omtaler den Kamp i Hertugdømmerne — og videre ud — som Harms' Skrift mod Rationalismen foranledigede, vil vi imidlertid først høre lidt om selve Manden, som blev Rationalismens Banemand.

Claus Harms.¹⁾

I Sorg over Fædrelandets Fornedrelse og over den Letsindighed, som overalt frækt viste sig, havde Grundtvig i 1808 skrevet Digtet »Maskeradeballet i Danmark«, hvor Danmark klager over sine Børn, »som se mig syg og springe dog med Lyst i Gøglerhammen«.

Og i 1810 havde han udsendt sin Dimisprædiken »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus«, en baade veltalende og energisk Protest mod Rationalismen og alt, hvad der fulgte i dens Køl vand.

Selvfølgelig vakte den Uro for ikke at sige Raseri i de rationalistiske Kredse. Det var den første Forpostfægtning paa dansk Omraade i den Strid, som snart skulde bryde ud for Alvor. Grundtvig var samme Aar naaet til det Vendepunkt i sit Liv, hvor det gik op for ham, at han var kaldet til Reformator i Danmark. Det var hin mindeværdige Aften paa Walkendorfs Collegium, da han læste i Kotzebues Preussens Historie og

¹⁾ Litt. Dr. Claus Harms, Lebensbeschreibung, verfasst von ihm-selber. 2. Udg.) Kiel 1929.

Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte VIII. 4. Hefte. Zur Feier des 150. Geburtstages von Claus Harms.

Pastor H. F. Petersen, Flensborg, Claus Harms. 1928.

Heinrich Zillen, Claus Harms Leben in Briefen. Kiel 1909.

mødte Udtrykket »det visne Kors«. — »Da løb det mig koldt ned ad Ryggen, saa at jeg ikke blot smed Bogen fra mig, men sprang op som grebet af en mægtig Aand, der kaldte mig til Reformatør. — — Før første Gang siden min Barndom læste jeg nu for Alvor Bibelen, især Profeterne, Luthers og Kingos Psalmer, bad og grublede over, hvordan en Reformation med Pen og Blæk i vore Dage lod sig udføre.«¹⁾

En noget lignende Udvikling gennemgik i Hertugdømmerne den Mand, som her samtidig med Grundtvig, men ganske uafhængig af ham, rustede sig til Kamp mod den samme Fjende. Det er Claus Harms, en Møllersøn fra Ditmarsken.

At der rørte sig noget Liv i Sognene i Nordslesvig, og at der var megen Utilfredshed med den rationaliserede og verdsliggjorte Kirke, har vi set i det foregaaende (IV. Del af Oplysningstiden i Hertugdømmerne).

Men det afgørende for Fremtiden blev, at just i disse Aar rustede en Mand sig til Kamp mod Rationalismen, en Mand, som ogsaa skulde blive en ny Teologslægts aandelige Fader. Den mærkelige Fantast, Kandidat Peter Hansen Stensvang fra Felsted Sogn²⁾, havde i sine Skrifter »Glædens Kilde« og »Verdens blinde Alarm« rettet voldsomme Angreb mod de rationalistiske Præster. Det er ikke deres Forkyndelse, han angreb, men deres Liv uden for Kirken. Selv forbandt han en streng pietistisk Etik med en rationalistisk Tro, og en Profetskikkelse, som kunde vise nye Veje, var han saavist ikke. Han endte sit Liv udenfor Konstantinopels Porte, og hans Skrifter blev forbudt og konfiskeret.³⁾

Præsterne havde forsvaret alt Makkerskab med Profeterne og slaaet sig ned paa det jævne som »Religionslærere«. Men i

¹⁾ Kirkespejlet, p. 370.

²⁾ Hans Levnedsløb er skildret af C. Eskildsen her i Aarbøgerne 1923, 42—75.

³⁾ I »Lyna« 1816 p. 160 findes følgende Kundgørelse: »Zufolge Befehls des Königl. Höchstpreislichen Schleswigschen Obergerichts wird hiedurch das Feilhaben der von dem Candidaten Peter Hansen Steenschwang verfassten Schriften Glædens Kilde und Verdens Blindallarm bei einer Brüche vom 40 Rbthl. Silber, welche in Unvermögensfalle mit Gefängnisstrafe abzubüssen ist, verboten.

Ørkenen er der unægteligt mere Brug for Profeter, som kan vise Vej og samle Skarerne om sig.

Tidens aandelige og materielle Nød var stor, den er der talt tilstrækkeligt om her. Tilbage er endnu at fortælle lidt om det religiøse Vaarbrud i Hertugdømmerne, som gik forud for det nationale og forberedte det.

Da Rationalismen havde begyndt at gennemsyre Hertugdømmerne fra oven og nedefter, fødtes i det lille afsides Fahrstedt i Ditmarsken i 1778 den Mand, som skulde blive den stolte Goliaths Banemand. I de ydre Forhold var der ikke meget, der tydede paa, at Møllersønnen Claus Harms var udset til det. 18 Aar gammel stod han endnu paa Møllen i de lange Nætter, ofte fra Kl. 9 om Aftenen til næste Morgen, og endnu som 19-aarig tog han Plads som Tjenestekarl. Stedets Sognepræst havde imidlertid nogle Aar i Forvejen hentet den opvakte og ualmindeelig velbegavede Dreng fra Landsbyskolen ind i sit Studereværelse. Men de ydre Forhold syntes at modsætte sig den Tanke, at Drengen skulde studere. Men nu tog den 19-aarige Claus sin Beslutning. Han vilde være Præst.

Ved Efteraarsmarkedet i Meldorf melder Bondeknøsen sig hos Rektoren ved Byens lærde Skole for at forespørge, om han kunde blive optaget i Latinskolen. Harms blev prøvet lidt paa Tænderne, og Resultatet blev, at hvis han til Vinterskolens Begyndelse kunde deklinere sine latinske og græske Verber, saa maatte han komme i næstøverste Klasse. Glad og taknemlig mod Gud og Mennesker vender han tilbage til sit Arbejde, til Tærskningen i Loen om Dagen og til Grammatiken om Aftenen. Nogen Tid senere kørte hans Husbond saa ham og hans Ejendele til Meldorf.

Ingen af de vejfarende, som saa dette Køretøj snegle sig af Sted ad de opkørte Veje i Marskens vaade Efteraarslandskab, kunde ane, at nu sendte Ditmarskens gamle, rodfæstede Bondekultur sin Søn ud i Verden for at jage alt fremmed Væsen ud af Landet. Det var i 1799.

Der hviler noget af Eventyrets Glans over denne Mand og hans Gang mod Maalet. Man kommer til at tænke paa den fattige Skomagerdreng Hans Christian Andersen og hans Kamp for »at blive berømt«. Harms vilde ikke være berømt, men derimod være Guds og Fædrelandets Tjener. Og han blev det som faa andre.

Som Student var ogsaa han hildet i Fornuftdyrkelsen, men følte sig mere og mere utilfredsstillet ved sit rationalistisk-æstetiske Standpunkt, og nu indtraf hans Ungdomslivs største Vendepunkt, hans nye Fødsel. Som gammel blind Mand har han efter Diktat ladet andre nedskrive sit Livs Oplevelser og Begivenheder i Bogen *Lebensbeschreibung*, som stadig er et af Memoirelitteraturens klassiske Værker.

Som saa ofte i Akademikerens Liv var det en Bog, eller nogle Linjer i en Bog, der greb hans Inderste og gav hans indre Liv Form og Maal.

Efter en Forelæsning ved Universitetet havde een af hans Venner sagt til ham: »Hør, Harms, jeg har faaet fat i en Bog, den er vist noget for dig, læs den og fortæl mig, hvad du mener om den.« — Det var Schleiermachers berømte Skrift: *Reden über die Religion, an die Gebildeten unter ihren Verächtern*. Harms læste Bogen næsten ud i et Træk, næste Dags Formiddag lagde han Bogen til Side og gik omkring »Kleiner Kiel«, en nu forlængst forsvunden Spadseresti i Kiel, som Harms kalder: den Gang der Stillen in der Stadt. Paa denne Tur afklaredes hans oprørte Indre, og her fødtes hans nye Liv. »Det var det gamle Menneskes Dødstime, jeg modtog Stødet til en evig Bevægelse«, siger han mange Aar senere. Nu havde Harms oplevet Religionen, Troen paa en Frelser. »Det gamle var forbigangent, alt var blevet nyt«.

I 1806 blev Harms valgt til Diaconus i Lunden i Ditmarsken og vakte her stor Opmærksomhed dels som folkelig Prædikant, dels ved sin uforfærdede Optræden i Kampen mod Korruptionen og det indre Forfald i Landet, som Krigsaarene af-

slørede. En Prædiken fra 1814 om »Krigen efter Krigen, eller Bekæmpelsen af de indre Landsfjender« skaffede ham talløse Venner i det jævne Folk, men ogsaa mange Fjender, især blandt de rationalistiske Embedsmænd. Tre Slags »indre Landsfjender« rettede han sin Kritik imod: Dem, der udstrækker deres gridske Hænder efter det, som Krigen og Statsbankerotten har løvnet; dem, der ikke vil sætte deres Skuldre til for at bære Landets Byrder, og dem, som lukker deres Øjne for disse Tilstande.¹⁾

Hans Prædiken ved den Lejlighed var et Slag mod al Raadenskaben i de offentlige Forhold — og i en vis Forstand ogsaa imod Rationalismen og Materialismen, som var Skyld deri. Den uforfærdede Ditmarsker-Præst vakte et voldsomt Røre i Landet. Harms selv blev naturligvis stævnet for en Undersøgelseskommission, men da han kunde lægge Beviser paa Bordet for sin Paastand, maatte hans Modstandere bide i Græsset.

I Lunden oplevede man, at selvom Rationalismen havde prædiket Kirkerne tomme, saa fyldtes Kirken igen, naar Evangeliet blev forkyndt.

I 1816 blev Embedet som residerende Kapellan ved Sct. Nicolai i Kiel vacant, og Harms blev opfordret til at søge det. Ved Valget skulde 3 forskellige Korporationer afgive deres Stemme, Magistrat + Byens Gejstlighed, Byraadet og Universitetet. Da Kiel var Rationalismens Højborg, imødesaas Udfaldet af Valget med stor Spænding. Skulde Oprøreren fra Lunden virkelig blive valgt i selveste Kiel? Harms fik de to Stemmer, Universitetets og Magistratens, og var altsaa valgt.

Dette Præstevalg i Kiel blev af stor Betydning for Fremtiden, thi nu fik Rationalismens skarpe Modstander sin Gerning i selve dens Hovedsæde.

¹⁾ Optrykt i Lebensbeschreibung, p. 219—29. Se H. F. Petersen, a. S. p. 45 f.

Claus Harms¹⁾ Præst i Kiel 1816–1849.

Harms holdt sin Tiltrædelsesprædiken i Kiel over Texten Mal. 2,7: »Præstens Læber skal bevare Læren«, og hans Tema var: Hvad der skal ligge en Præst paa Hjerte. Allerede Text og Tema viste, at nu var Synspunktet helt anderledes, end da en af hans Forgængere i Embedet i 1786 holdt sin Tiltrædelsesprædiken i den samme Kirke og da bl. a. sagde: »Wir sind keine Priester, wollen nicht gelten dafür, wollen keine Priester haben«. — »Hvor Tiderne dog skifter«, sagde en gammel Præst til Harms, da han havde hørt ham.

Ogsaa i Kiel fik Harms et vældigt Kirkebesøg, selvom Byen ved hans Ankomst lignede en afkristnet By. De betydelige blandt Universitetsprofessorerne, Mænd som Falck, Twesten, Hegewisch o. a. sad Søndag efter Søndag under hans Prædikestol.

Som Kapellan skulde Harms prædike om Eftermiddagen, medens Højmessetjenesten var forbeholdt den rationalistiske Provst Fock, og da der i flere Aar saa godt som aldrig var bleven afholdt Eftermiddagsgudstjeneste af den simple Grund, at Tilhørerne udeblev ganske, tilraadede man Harms, at han skulde se at faa en Formiddagstjeneste, »thi om Eftermiddagen gik man ikke i Kirke i Kiel«. — Men det blev snart anderledes. »Mennesker, man ellers aldrig havde set i Kirken, kom nu i Kirke« — skriver Harms senere som gammel blind Mand — »Standspersoner og jævne Folk, lærde og ulærde, ogsaa saadanne, som bevislig var Christi Korsets Fjender, og de blev ved med at komme.«

Ja, hans Prædikener slog i den Grad an, at smarte handlende lod fremstille Tekopper med Harms Temata som Indskrift. F. Eks.: Jeg ønsker Eder Fred med ham, som er over Eder, med Eders eget Indre og med Eders Omgivelser. At

¹⁾ Archi diaconus 1816–35, Sognepræst og Provst 1835–1849 (em). Dr. phil. & theol. 1834, Ridder af Dbg. 1836, Dh.m. 1840, Overkonsistorialraad 1841. Død i Kiel 1855.

Harms og hans trosvarme Forkyndelse blev en Magt i Kiel, ses ogsaa deraf, at baade mange Privathjem og Gæstgivergaardene forandrede Spisetiden til Kl. 3 af Hensyn til hans Gudstjeneste. Rist¹⁾ fortæller i sine Erindringer, hvordan Harms prædikede den store Kirke fuld, medens den var tom, naar Rationalisten Provst Fock havde Højmessetjeneste.

Claus Harms

Rationalisten Provst Fock havde Højmessetjeneste. »Harms züchtigte und pochte, sein sinnbildlich und volksmässig geistreicher Vortrag fesselte das Volk und die Gebildeten; die table d'hôte in den Wirtshäusern richteten sich nach der Stunde seiner Predigt.«

Ikke mindst Tidens dannede Kredse, unge og ældre Akademikere, begyndte nu at søge til Harms en overordentlig stor indirekte Betydning for de aandelige Forhold i Hertugdøm-

merne i det følgende Slægtled. Universitetets Stolerader i Kirken, som tidligere havde staaet tomme,²⁾ kunde nu ikke rumme Professorer og Studenter, og mange af dem gik nu til Alters, noget, som før havde været ganske ukendt (»eine unerhörte Sache«).

Harms blev det nye Slægtleds aandelige Fader, og deri ligger vel hans største Betydning. Han blev ikke blot Rationalismens Banemand, da han i 1817 ved Reformationsjubilæet ud-

¹⁾ a. S. III p. 57.

²⁾ Prof. Rahbeks Brev til Nyerup, cit. hos Ostenfeld a S. p. 255.

sendte sine Theser imod den¹⁾ og blæste til Kamp mod en Bevægelse, der vel da allerede var dødsdømt af den store Dommer Livet selv. Men direkte og indirekte blev han en ny Generations Sjælesørger og aandelige Vejleder.

Harms var en Søn af det jævne Folk, og han mistede aldrig Forbindelsen med det. Han var i god Forstand en folkelig Mand og en folkelig Taler; paa alle Maader søgte han at fremme et hjemstavnspræget, folkeligt Liv, hvori det nye Trosliy, han vilde vække, kunde slaa Rod.

Det nationale Spørgsmaal paa Oplysningstiden.

Vi har flere Gange i det foregaaende brugt Ordet K o s m o p o l i t om Oplysningstidens Borger. Tilbage er endnu Spørgsmaalet: Hvorledes stillede Oplysningstidens Mennesker sig til det Problem, som for deres Sønner blev det altoverskyggende: det nationalt-folkelige Problem. At der inden for Helstaten fandtes to i saa mange Maader heterogene Kulturer, stod egentlig slet ikke klart for Datidens Mennesker, som saa alt under den snævre Fornufts Synsvinkel og aldrig loddede Dybden i Menneskehjertet eller i Folkesindet.

Naar det følgende Slægtled, Rationalisternes Sønner, som i aandelig Henseende var skilt fra Fædrene ved en dyb Kløft, interesserede sig ulige mere for Lex regia, Arvefølgesagen o. s. v. end for Spinderokke og Sparekasser m. m., ses heraf, at der atter var kommen »en ny Tid«, og at de, som yndede at kalde sig »moderne«, hurtigt blev visne og affældige.

Udviklingen fra verdensborgerlig Rationalisme til Romantik var i fuld Gang, fra statslig-patriotisk til national-folkelig Følelse. Den Opløsningsproces, der førte til den endelige Likvidation af det gamle danske Fællesmonarki, var indledet.

¹⁾ Om Harms' Theser og om det Oprør, de vakte, henviser jeg interesserede Læsere til en udmærket Afhandling af Provst Dr. Ernst Feddersen i det Mindeskrift, som Verein f. Schl.-holst. Kirchengeschichte udgav i 1928 i Anledning af 150 Aarsdagen for Claus Harms' Fødsel.

For Rationalismen eksisterede der ikke noget nationalt Problem, thi den rationalistiske Livsopfattelse — hvis religiøse Syn og Nederlag vi har skildret, ansaa Nationalitetsproblemet for aldeles betydningsløst. Man mente, at der meget vel kunde findes forskellige Nationer indenfor samme Stat.

Ein edler Geist klebt nicht am Staube,
ihm engt nicht Vaterland noch Volk,

saaledes havde jo een af deres egne Heroer, Holsteneren J. H. Voss, sunget.

A. P. Bernstorff var Tidens Idealskikkelse. Han, den store Kosmopolit, der allerede som ung havde til Valgsprog »Patria ubique«, havde mange »samstemte Sjæle«, — et yndet Udtryk i Datiden — i Hertugdømmerne.

Man følte sig vel tilpas som Borgere i den danske Helstat, som man følte sig knyttet til ud fra Interessesyn og paa Grundlag af forstandsmæssige Overvejelser.

Tiden forstod endnu ikke, at Samfølelsen med et Folk og Tilslutningen til et Folk betinges ikke af den Slags Hensyn, men beror paa, hvad der rører sig paa Bunden af Menneskets Sjæl. Alt det irrationelle betinger her Retningen. Men det irrationelle havde Tiden jo ganske bandlyst, alt skulde tværtimod være rationelt, gennemskueligt, forklarligt.

Men de verdensborgerlige tysktalende Helstatsmænd vilde ogsaa kaldes P a t r i o t e r. Man hyldede en Patriotisme, som var Udtryk for Interessen for det offentlige Vel, Almenvellet, for Borgerdyden til det fælles bedste, hvor man var optaget af Arbejdet for Menneskeheden, i snævre Forstand for Helstatens materielle Vel. Og det Arbejde udførtes i en blind Tro paa Menneskehedens fortsatte fremadskridende Udvikling. Rationalismen var derfor naturligvis mest optaget af de Ting, som kunde fremme Almenvellet og Oplysningen i Almindelighed: Skole- og Fattigvæsen, Sparesans og Sparekasser, Forbedringer paa Landbrugets Omraade o. s. v.

Derfor er det kun naturligt, at Interessen for det nationale Problem ganske fattes dette Slægtled. Man ikke blot »undgik

enhver Omtale af de politiske Forhold indenfor Hertugdømmerne, f. Eks. Ridderskabets Forrettigheder eller Hertugdømmernes statsretslige Forhold til Danmark«¹⁾ man bekymrede sig overhovedet ikke derom.

I 1819, da Rationalismen først religiøst og nu ogsaa nationalt var ved at tabe paa alle Felter, da et nyt Slægtled begyndte at storme frem, skrev I. H. Voss i en Blanding af Bitterhed og Vemod: »Saa længe den store Bernstorff levede, og den uforglemmelige Professor Cramer virkede i Kiel, — lebte mein Vaterland in kirchlicher wie in politischer Hinsicht ein wahrhaft herrliches Leben«.²⁾ Det er et Udtryk for Rationalismens Syn paa Bernstorff-Periodens Danmark og dens Kærlighed til den danske Helstat.

Rationalismen tager sig ved første Øjekast ud som en demokratisk Bevægelse ved sin stærke Interesse for de smaa i Staten, sin Fremhævelse af Almenvellets og Frihedens Betydning, og dog er den i højeste Grad aristokratisk, baaret af Kærlighed til Enevælden — »den oplyste Enevælde« — og sin Mistillid til Demokratiet. Adelshaderen og »Erzdemokraten« August v. Hennings, een af de mest radikale blandt Rationalisterne, foragter Demokratiet af hele sit Hjerte, thi »her har den ufornuftige Pøbel Ordet«. Med den samme Mistillid ser man imidlertid ogsaa paa Fødselsaristokratiet, men standser dog foran Tronens Fod og hylder Absolutismen, den enevældige Regeringsform som den, der bedst tjener Friheden og Undersaaternes sande Vel.

Der er to Ord i Rationalismens Ordforraad, som let kan misforstaas, det er Ordene Nationalgeist og Patriotisme. Ved Nationalgeist forstaar Oplysningstiden den rationalistiske Opfattelse af det enkelte Menneskes Maal: at blive en god og nyttig Statsborger i den Stat, man tilhører. Den, som søger at være en nyttig Borger, er altsaa besjælet af Natio-

¹⁾ O. Brandt, a. S. p. 179.

²⁾ Voss, Wie war Fr. Stolberg ein Unfreier?, Sophronizon 1819, III. p. 114.

nalgeist og er en god Patriot. Alene disse to Ord viser os, hvor unational Rationalismen i Hertugdømmerne var.

»Patriotisme« var Tidens Løsen, og de Mennesker, som vilde fremme den patriotiske (almennyttige) Sans i Hertugdømmerne, fandt sammen i »Patriotisk Selskab«, som stiftedes i 1812.¹⁾ Dets Hovedformaal var at fremme »die Beglückung der Bewohner Schleswigs und Holsteins«. ²⁾ Som »ægte Verdensborgere« vil Selskabets Medlemmer gavne alt og alle, være stræbsomme og nøjsomme Borgere, udvikle Forstanden og forædle Karakteren, udbrede sand Oplysning o. s. v. o. s. v.

Men »Patriotisk Selskab« havde ogsaa et andet Formaal, som tilmed blev anført paa fremtrædende Plads i Selskabets Love, man udtrykte det ved Ordene: *Unverbrüchliche Anhänglichkeit an König und Vaterland.*

Da vi her i disse Ord møder Rationalismens nationale Synspunkt, er det af Interesse nærmere at undersøge, hvad nævnte Ord egentlig vil udtrykke.

Vi møder her en udpræget statslig-patriotisk, men ikke nogen national-folkelig Følelse. En Nationalfølelse i en senere Tids Forstand kendte den Tids Mennesker ikke, vel derimod en Patriotisme, som gjaldt Staten og dens Overhoved; fri for al Separatisme og baaret af Pligt troskab mod Helstaten og dens Overhoved, den danske Enevælds-Konge.

For at forklare den rationalistiske Nationalfølelse i Hertugdømmerne i Tiden før 1817 vil vi først omtale 1) Tidens Helstatsfølelse, 2) Begrebet »Fædreland«, 3) Tidens Kongetroskab, 4) Interessen for dansk Sprog og Kultur (Tilløb til kulturel Samfølelse; Bestræbelser for at fremme en aandelig Udveksling med Kongerigets Befolkning).

1. Helstatsfølelsen i Hertugdømmerne paa Oplysningstiden.

Det traditionelle dynastiske Baand holdt de to Folk sammen, danske og tyske talte vel hver sit Sprog, men den danske

¹⁾ Se ogsaa Oplysningstiden i H. IV. p. 210 ff.

²⁾ Acta A. XVIII. Nr. 700. Statut § 1, Staatsarchiv, Kiel.

Helstat forenede dem alle, den danske Konge var deres fælles Landsfader, pligtro Arbejde for Stat og Konge besjælede dem alle. Og disse 3 Faktorer gjaldt i Datidens Øjne langt mere end f. Eks. fælles Sprog. Ordet Modersmaal kendtes endnu ikke i sin nuværende Betydning, man talte kun om Sprog, og det var praktisk talt lige fedt, om man talte det ene eller det andet. Det var selvfølgelig honnet at kunne flere, i hvert Fald et udover den gemene Mands, og derfor gjaldt Tysk ikke blot i København som »dannet og fint«, men ogsaa i Nordslesvig, ligesom Fransk var dannet og fint i Berlin og det øvrige Tyskland. Vi maa i denne Forbindelse erindre, at det ikke altid har været fint at tale Dansk i Kongeriget. — Paa Holbergs Tid talte »en honnet Mand« jo Fransk med sin Frue og Tysk med sin Hund og Dansk med sin Tjener, det laveste Væsen i Huset. Man huske, at f. Eks. Rahbek i vort Tidsrum lod sig vie paa Tysk, og baade Cramer og Adler havde været Hofpræster og Professorer i København, selvfølgelig har de talt Tysk. Ogsaa Johan Elias Schlegel og Basedow var i vor Periode Professorer i henholdsvis København og Sorø, og de har næppe kunnet sige en Sætning paa Dansk. — Naar alt dette betænkes, da er det jo kun i Tidens Aand, naar f. Eks. slesvigske Akademikere havde tysk Hussprog — ogsaa Præsterne ude i Landsbyerne. Og at der hist og her i Bøndernes Optegnelser forekommer tyske Sætninger, eller at en rig og berejst Kniplingshandler som Jens Wulff i Brede skrev tyske »Digte« til sin Hustrus Fødselsdag,¹⁾ eller at en og anden Storbonde vil spille fornem og derfor forsøger at føre sin Dagbog paa Tysk,²⁾ saa godt det nu kunde gaa, er jo ikke noget Bevis paa Tyskhed, ikke engang et Bevis for tysk Kulturpræg. Det viser altsammen kun, at de honnette Ambitioner hører med til den menneskelige Psyke.

Oplysningstiden var iøvrigt et rent Eldorado »for Folk, som taler alle Sprog«, og en Mand som Baggesen følte sig som en Fisk i Vandet i de tysktalende Dele af Frederik VI.'s Riger

¹⁾ Fabricius, Sønderj. Hist. IV. p. 152.

²⁾ F. Eks. Sønderj. Aarb. 1933. p.

og Lande,¹⁾ og han skrev jo ogsaa Digte paa Tysk. Om noget nationalt Forhold vidner disse Ting i hvert Fald ikke. Ste-
nen ude ved Højer, der sattes til Minde om, at »her steg Kong
Frederik VI i Land, da han vendte tilbage fra sin Undersøgel-
sesrejse ned langs Kysten efter Stormfloden« (1825), er med tysk
Indskrift, det har ikke stødt nogen dengang, vel ikke engang
vakt Forundring. Nu vilde noget saadant være en Demon-
stration, paa Oplysningstiden var det noget selvfølgeligt. Spro-
get var ganske underordnet. Staten, Kongen var et og alt.

Paa nævnte Rejse til Vesterhavsøerne har Frederik VI
sikkert ikke følt sig fremmed. Han mødte her den samme
Hengivenhed og Hyldest som alle andre Steder i Helstaten.
Man jublede ham i Møde:

Sey willkommen, Frederik!
dir folgt Segen, du bringst Glück.
Darum schwören Treue dir
Alle Zeiten, gern auch wir.²⁾

— Man har undret sig over, at den saare varmhjertede
danske Mand, Superintendent Jep Hansen, Sognepræst i
Hjordkær, havde tysk Hussprog. Det er kun en Selvfølgelighed
i Tyverne. Ja, endnu i A. D. Jørgensens Barndomshjem var
Tysk jo Hussprog indtil efter Trearskrigen.

Oplysningstidens Mennesker lagde ingen Vægt paa Spro-
get. Det bestemte ikke et Menneskes Tilhørsforhold til
den ene eller anden Nation.

En dansk Helstatsmand som den kendte Pastor P. Kier i
Øster Løgum førte f. Eks. fra første Færd sin Kirkebog paa
Tysk, skønt Forgængereren skrev Dansk. Han skrev Digte
baade paa Dansk og Tysk, førte sin Dagbog i begge Sprog,
skrev sine værdifulde historiske Skrifter paa Dansk, udgav

¹⁾ F. Eks. »Rejse gennem Tyskland til Schweiz«. I Baggesens
samlede Værker ved Aug. Baggesen IX. p. 47. (om Kiel).

²⁾ Jap Peter Hansen, den kendte Skolelærer i Kejtum, lod
Børnene synge en af sine egne Sange. Findes i »Bericht für meine
Kinder u. Enkel«. Die Heimat 1922. p. 48 f.

danske Lærebøger for derved at fortrænge de tyske, men sine Erindringer og mere personlige Optegnelser skrev han paa Tysk.

En anden sønderjydsk Præst, Burchardi i Ketting,¹⁾ som beherskede og talte det sønderjydske Folkemaal og naturligvis prædikede paa Højdansk, havde tysk Hussprog; men han stod venskabeligt til det danske Aandsliv og oversatte f. Eks. Virgils Aeneide til Dansk.

Saaledes kunde der fremdrages en Mængde Eksempler paa, hvor lidt Sproget betød for Datidens Mennesker. »Brødre er vi alle.²⁾ Nordmænd, Danske og Slesvig-Holstenerne, gode Børn, som gerne og eendrægtigt hjælper hverandre«. (Chr. Ditl. Fr. Reventlow³⁾ til Søsteren Grevinde Louise Stolberg, 1813).

Statsenheden og Dynastiet var det centrale i Tidens Tanker. Med oprigtig Glæde betoner man Gang paa Gang, at man har Land og Konge fælles. »Vi er forbundne ved een Gud, een Tro, een Konge, eet Fædreland, eet Folk«, skriver f. Eks. Pastor Outzen i Breklum i sit Prisskrift 1817. Det er betegnende, at Sproget ikke nævnes, en Enhed her var ogsaa i hans Øjne uden Betydning.

Ikke mindst Holstenerne var ivrige efter at forsvare den »overnationale« Stat. »Vi skal ikke jage efter at være Tyske, ikke Danske, ikke Preussere, ikke Østerrigere, vi skal ikke holde videre paa Nationalitet, end hvad Menneskenes Forædling og Fædrelandet gavnligt er«, skriver en Holstener i 1815.⁴⁾ Og Historikeren i Kiel, Professor Hegewisch, Dahlmanns Forænger, blev i sin Professortid ikke træt af at virke imod Nationalhadet, som han kalder »denne usalige Frugt af mere barbariske Tider«, ja, han kalder det endog »den sorteste og forfæreligste blandt alle de Laster, hvormed hele Folk kan være

¹⁾ K. Fabricius a. S. p. 34 og 9. Burchardi: Lebenserinnerungen. Flensb. 1927.

²⁾ Fremhævet her.

³⁾ L. Bobé, Reventl. I, p. 146.

⁴⁾ Ansichten bey der Beleuchtung der von R...l umbearb. und umgeändr. patr. ged. 1815, p. 75.

befængt.¹⁾« Denne Uvilje mod nationale Skillelinjer og Begejstring for Helstaten beherskede hele den tysktalende Overklasse paa Oplysningstiden overalt, hvor Rationalismens Synspunkter havde bundfældet sig. »König und Vaterland« var Løsenet.

2. Begrebet Fædreland paa Oplysningstiden.

For at forstaa Rationalismens nationale Indstilling maa vi ogsaa undersøge, hvad Tidens Børn egentlig forstod ved Ordet Vaterland. Og her vil vi da straks slaa fast, at for Rationalisterne, enten de saa er i Slesvig eller i Holsten, betyder Fædreland D a n m a r k.

»Du mein Dänemark! mein so geliebtes Vaterland!« saaledes tiltaler en tysktalende dansk Amtmand Danmark.²⁾ (Amtmand Samuel Leopold v. Schmettau, 1775—1802 i Aabenraa, død langt senere i Kiel).

Den allerede nævnte Prof. D. H. Hegewisch i Kiel udgav i Slutningen af Aarhundredet et Skrift »Ueber die gegenseitigen Pflichten Verschiedener unter Einem Oberhaupt vereinigten Nationen«, hvori han som god Oplysningsmand ivrer for Konge og Helstat. Bogens Motto er følgende Ord, som forklarer, hvad ikke blot en Kieler Professor, men enhver dannet borgerlig Holstener paa Oplysningstiden forstod ved Ordet Vaterland: Liebet Euer Vaterland über alles, und was ist Euer Vaterland? Alle Länder des Königs! Dänemark, Norwegen, Holstein und Island, kein einziges ausgenommen. Lasst den törichten Unterschied unter einem Dänen, Normann oder Holsteiner aufhören, freilich sind Eure Sprachen verschieden, aber Gott versteht Euch alle, ein König beherrscht Euch alle!³⁾

¹⁾ Dr. Vilh. la Cour, Festskrift til H. P. Hanssen, p. 14 ff.

²⁾ Citatet fra ca. 1815. »Die wahre Geschichte — wie die am 17. 1. 1772 in Kop. geschehene grosse Rev. — MS. i Universitätsbibl. i Kiel.

³⁾ Elsk Eders Fædreland over alt. Og hvad er saa Eders Fædreland? Alle Kongens Riger og Lande! Danmark, Norge, Holsten og Island, alle uden Undtagelse. Lad den taabelige Forskel mellem en Dansker, Nordmand eller Holstener fare, vel er Eders Sprog forskellige, men Gud forstaar Eder alle, og een Konge hersker over Eder alle.«

»Vaterland« og »Mutterland« det er de »tyske« Helstatsmænds Betegnelse for Danmark paa Oplysningstiden. Men jo nærmere vi naar op imod vor Periodes Slutning, desto mere vaklende bliver man, naar man vil nævne Fædrelandets Navn. Man møder f. Eks. det mere neutrale Hauptland. Og i 1817 føler Redaktøren af Provinzial-Berichte, den loyale Holstener Pastor Petersen i Lensahn, sig foranlediget til nærmere at forklare, hvad han — og dermed Pr.-Ber. — forstaar ved Vaterland. »Ich meine — skriver han — soweit der König von Dänemark, sei es als König oder Herzog, Vater oder Herr genannt wird.¹⁾ Dette er endnu en positiv dansk Betegnelse, men allerede i det følgende Aar skriver Militærforfatteren Jahn i samme Tidsskrift, at han vil foreslaa at betegne den danske Stat som »det fælles Borgerland«. Han tilføjer: Ordet Fædreland tør jeg ikke bruge, thi det Ord bruger jo Holstenerne, ja selv til Dels Slesvigerne om Tyskland, der ikke eksisterer som Stat.²⁾ — Dette er altsaa ganske nye Toner, og ogsaa dette Citat viser, at vi har Ret til at betegne Tiden omkring Aar 1817 som Oplysningstidens Sammenbrud ikke blot religøst, men ogsaa nationalt. Dermed være ikke sagt, at der drages et skarpt Skel, men alt bliver mere flydende og usikkert, og ogsaa Ordet Fædreland drages ind i denne Proces. Endnu i 1829 læser man i Prov. Ber.:

Ich nenne Dänemark
dich, dankentbrannt,
mein Vaterland!

Og samme Aar holdtes ved Latinskolens Aarsfest i Slesvig en Tale om »Die Rettung des Vaterlandes durch Niels Ebbesen«.³⁾

Men faa Aar i Forvejen skrev den senere Provst Asschenfeldt i Flensborg, der dog var dansksindet og døde som dansk

¹⁾ Paa Omslaget til 6. Hæfte af Pr. Ber. 1817.

²⁾ K. Fabricius, a. S. p. 114.

³⁾ Allen, det danske Sprog. I, p. 422.

Provst og sammen med Pastor Jep Hansen havde haft Superintendenturet efter 1848:

Mögte nimmer dich vertauschen,
Schleswig Holstein, Vaterland.¹⁾

Interessant er det ogsaa at se, hvordan een af den nye Tids Mænd, Professor Falck, benytter Ordet Fædreland. Endnu i 1819 kunde han skrive (i Indledningen til »Sammlungen zur näheren Kunde des Vaterlandes«):²⁾ »Maaske er det ikke unødvendigt at tilføje nogle Ord om, hvad vi forstaaer ved Fædreland. Zunächst meinen wir damit die Herzogthümer S. und H.; doch ist der Ausdruck Vaterland weder nach dem Begriffe, den wir damit verbinden, noch nach unserer Gesinnung dergestalt beschränkt, dass die übrigen Theile der dänischen Monarchie davon ausgeschlossen werden.«³⁾ Det viser jo, at endnu i 1819 er Falck endnu nærmest Helstatsmand i Brugen af Ordet Fædreland, selv om ogsaa den rationalistiske Brug af Ordet er forsvundet.

Første Gang, Ordet Vaterland brugtes i en helt ny og anden Betydning ved Kiels Universitet, var sikkert, da Dahlmann i sin bekendte Tale i Anledning af Slaget ved Waterloo sagde den Sætning, som var en ren Krigserklæring til den religiøse og nationale Rationalisme: — — die Landesuniversität empfindet es, dass alles Wissen nichts sei ohne das Leben, und dass die Bewahrung des heiligen Feuers der Vaterlandsliebe niemanden so nahe stehe, als den Pflegern der Wissenschaft.«⁴⁾

Intet Under, at Studenterne under Dahlmanns Tale gav deres Mishag til Kende, thi det var endnu i 1815, og han talte om det tyske Fædreland, »dem auch der Schleswiger durch die

¹⁾ Eidora, 1826.

²⁾ I, p. XI.

³⁾ Først tænker vi derved paa Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Dog er Udtrykket Fædreland hverken efter det Begreb, som vi forbinder dermed, ej heller efter vort Sindelag saaledes indsnævet, at de øvrige Dele af det danske Monarki udelukkes derfra.

⁴⁾ Dahlmann, Kleine Schriften u. Reden, p. 6.

verbrüdernten Holsteiner angehört«. Bemærkes maa ogsaa, at »Kieler Blätter«, ved hvis Tilblivelse og i hvis Redaktion Dahlmann var primus inter pares, havde som særligt Formaal: »Erweiterung und Stärkung des vaterländischen Sinnes«. Og ingen kunde være i Tvivl om, hvad man her forstod ved Fædreland.

Denne lille Excurs over Brugen af Ordet Fædreland i Hertugdømmerne i vor Periode viser maaske bedre end mange Ord, hvordan Rationalismens nationale Stilling var, og at Tiden ved Oplysningsperiodens Slutning ogsaa nationalt er ved at blive en helt anden.

Det tyske Sprog var dengang ikke sammenknyttet med noget politisk Begreb, og det blev endnu mindre benyttet i noget som helst Propagandaøjemed. Tyske Indskrifter i nogle nordslesvigske Kirker og paa nogle gamle Borgerhuse i vore Købstæder beviser altsaa ingen Ting nationalt.

Man vil dog gøre Rationalismen i Hertugdømmerne Uret, dersom man kun betonedes dens kosmopolitiske Indstilling, thi dens Forkærlighed for den danske Helstat vakte ogsaa — og ikke mindst i Danmarks Ulykkesaar — varme nationale Følelser i Hertugdømmerne. Det er jo ofte i Ulykkens Stund, at et Lands Befolkning finder de smukkeste Toner for at tolke Kærligheden til sit Land. Og det er hævet over al Tvivl, at ogsaa den tysktalende Del af Helstatens Befolkning i oprigtig Sorg tog Del i Fædrelandets Ulykker og i en rørende Kærlighed vendte sig imod »Moderfolket«, d. v. s. det danske Folk.

Da Danskerne i 1801 havde kæmpet saa tappert mod Englands Overmagt, udrød Prof. Weber i Kiel ved Efterretningen herom: Erhaben steht unsere Nationalehre! Mit edlem Stolz fühl't dies jeder brave Däne, — — denn auch wir sind brave Dänen.«¹⁾

¹⁾ O. Brandt, a. S., p. 325.

I begejstrede Ord og Digte, Oder og »Krigssange« sang man overalt i Hertugdømmerne de tapre Heltens Pris,¹⁾ og Befolkningens Begejstring var sikkert lige saa stor her som i det øvrige Land. Ikke blot i skønne Ord, men ogsaa i Gerning gav Hertugdømmernes tysktalende Beboere de danske Brødre i København en hjælpende Haandsrækning. I Byerne foretoges Indsamlinger til Hjælp for de saarede i Hovedstaden, og store Beløb sendtes derover. I Altona samlede man i 3 Dage 12,410 Mk. og i Kiel, hvor Prof. med. Weber forestod Indsamlingen, indkom et Beløb paa 1250 Rdlr.

Ogsaa Modgangsaaet 1807, da Englænderne røvede den stolte danske Flaade, knyttede Holstenerne endnu nærmere til Helstaten. »Vi vil leve og dø for det danske Fædreland«, sang man i Kiel. En Gennemgang af Datidens Litteratur og Tidsskrifter viser tydeligt, at ogsaa de tysktalende tog oprigtig Del i Danmarks Sorg og tolkede deres Kærlighed til det fælles Fædreland. Englænderne kaldes bestandig »die Seeräuber«, eller »Albions Räuber« eller »Mordbrænderne« (der Mordbrandraub der Dänenflotte, 1807.)

Derimod beundrer man i vide Kredse Napoleon, Danmarks Forbundsfælle, og sætter store Forhaabninger til ham (— trods Slaget ved Jena og Auerstädt!)

Ja, man tør maaske endog tale om en dansk-national Aand i Hertugdømmerne i disse bevægede Aar.

Ikke blot i den nordligste By, Haderslev, udkom patriotiske Digte paa Tysk; (i Bladet »Lyna«) den samme Tone anslaaes helt nede ved Rigets Sydgrænse, i Altona. De Tanker og Stemninger, der viste sig i Borgerskabet i de dannede Kredse paa Oplysningstiden, viser, at Tilslutningen til Helstaten ikke altid blot var af statslig Karakter, men den gjaldt ogsaa — i hvert Fald i mange Kredse — det danske Folk. Der kan nævnes mange Vidnesbyrd herpaa:

¹⁾ Som Eksempler nævnes her blot: H. Harries' Kriegslied der Dänen. Digte af Raadmand, A. P. Andresen i Flensborg, Rektor G. E. Klausen i Altona skrev »Ode auf den zweiten April 1801« og »Gesang der dänischen Landesverteidiger«, 1801.

»Auf denn! mit kaltem Blut zum Streit
 und zeiget, dass ihr Dänen seid!
 der Kampf sei kurz, er daure lang,
 ein Schelm ergiebt sich fremden Zwang.
 Des Vaterlandes Untergang
 entflammt uns. Unrecht währt nicht lang.
 Was ist der Tod vom blanken Erz
 fürs Vaterland? Ein kurzer Schmerz.

Saaledes læses i »Lyna«, da Englænderne truede Danmark. Englands Fremfærd mod Danmark vakte den største Harme ogsaa i de tysktalende Kredse. »Mit freudig zitternder Hand« griber Pastor v. Brincken, den tidligere Rektor for Latinskolen i Haderslev, Pennen »— — um durch die »Lyna« und — wäre es möglich durch alle vaterländischen Blätter der Provinzen den Feuergeist zu verbreiten (d. v. s. Kærlighed til Danmark).¹⁾ Samme Mand, hvis Løsen var: Gud, Konge og Fædreland fra Nordcap til Elbens Strande, skriver samme Aar (i Lyna).

Vi sværge til Frederiks Banner
 at gange frimodig i Krig!
 Hvad enten mod Vold og Tyranner,
 mod krybende Falskhed og Svig.
 For Danias Tryghed og Ære
 vil ingen den seneste være.

Hvor fjernt man paa Oplysningstiden stod den senere opdukkende Slesvig-Holstenisme, ses ogsaa af en Artikel i »Lyna« i Anledning af Holstens nærmere Forening med Danmark i 1806. »Denne Begivenhed — hedder det — kaster ny Glans paa vor Regerings Visdom og Selvstændighed. — — det danske Vaaben skal nu ikke længer hænge ved Ejderens Kyster, men kaste Glans paa Elbens Vover«.

¹⁾ »Lyna« 30. 8. 1807.

Saaledes var Stemningen i det jævne Folk saavel som i de dannede, rationalistiske Kredse paa Oplysningstiden.¹⁾

3. Rationalismens Kongetroskab.

Det var ikke blot Helstaten, som var Genstand for Lovprisning, ogsaa for Kongens Person og Hus nærede Hertugdømmernes Befolkning en dyb Kærlighed og Ærbødighed, ja, mødte Kongen med en Begejstring, som til Tider næsten blev til Panegyrik. Men da disse Udslag af Kærlighed til Kongehuset var ærligt ment, og da de ogsaa viser os Befolkningens Sindelag paa Oplysningstiden, maa de ogsaa nærmere omtales.

Frederik VI har paa sine Rejser i Riget næppe mødt mere Kærlighed og Højagtelse end i Hertugdømmerne, enten han saa befandt sig mellem dansk- eller tysktalende Undersaatter. »Plato vilde se sin Drøm i levende Billeder«, udbryder Provinzial-Berichte i 1817.²⁾ »Kong Frederik, Menneskevennens Navn vil i Verdenshistorien staa som en Søjle, der ikke kan ødelægges, et Mindesmærke til Dagens Ende om at dengang, da alt var fordærvet paa Jorden, blev de danske Stater bevaret for Mordengelens Sværd ved Folkets taknemlige Forbøn for sin Fader.«

¹⁾ Fra Sydslesvig og Holsten vil vi lige anføre nogle — iøvrigt ikke ukendte — Vers fra Tidens Digtning. I August v. Hennings Blad »Genius der Zeit« findes i 1794 et Digt af Konrektoren i Altona, Georg E. Klausen:

Ich freue mich, dass Dänenblut
in meinen Adern schlägt,
dass Dänentreu und Dänenmuth
in meiner Brust sich regt.

Det er aabenbart et Svar paa Stolbergs Digt: »Ich bin ein Deutscher!« Spottende havde v. Hennings spurgt: Hvor er dette tyske Fædreland?

Kendt er jo ogsaa Digterpræsten Heinrich Harries Sang:

O, Dania! Was glüht bei deinem Namen
mir Wang und Busen durch?
Ha! es ist Dänenstolz!
Es ist die Liebe zu dir
mein Vaterland!

1797. Forfatteren var Sognepræst i Sieversted. Hans Digte udkom i Altona 1804.

²⁾ Pr. Ber. 1817. p. 350.

Særlig ved Kongeparrets Sølvbryllupsfest i 1815 betog en sand Festrus Hertugdømmernes Befolkning. Store Festligheder foranstaltedes overalt, thi — skriver Pr. Ber. i den Anledning, »Vore unge Mænds Grave søger vi ikke ved Austerlitz, ikke i Sierra Morena, ikke udenfor Moskva. Og da Tanker og Ord skulde fortoldes, da herskede hos os i bedste Forstand Tale- og Trykkefrihed. Selv England har ingen større Frihed end den, vi glædes ved. Gid vi aldrig utaknemligt maa misbruge den!!« — — »Fra Palads til Hytte yder vi Kongen vor ubegrænsede Hyldest og Kærlighed.«

Det lyder næsten som et helt Eventyr, naar man f. Eks. læser om Festlighederne i en By som Kiel ved Frederik VI.s Sølvbryllup. Kieler Studenterne samledes i forskellige Korps, og alle Honoratiores saavel som den jævne Befolkning tog Del i Festen. Anføreren for Studenterne, en Student Petersen fra Haderslev og en Manhard fra Hanerau var, mens Festen varede, Byens højeste Myndighed. Rescensenten i Prov. Ber. glædede sig over den »unverkennbare patriotische Sinn für König und Vaterland, der sich allenthalben aufs deutlichste offenbarte«.

I Kirken holdtes en Festgudstjeneste, og paa Universitetet holdt Prof. Francke en Festtale paa Latin. Om Aftenen var Byen illumineret og fyldt »af en utallig Mængde glade Mennesker«, der var næsten ikke et Vindue, hvori der ikke var Lys og Blomster, Universitetet, Raadhuset og andre offentlige Bygninger var pyntet med Guirlander og Æresporte, og selve Byen skænkede 2000 Pund Kød og 1100 Flasker Vin foruden en stor Pengesum til alle trængende Medborgere. I Byens Gader lød om Aftenen en Sang, som var digtet til Kongens og til Danmarks Pris, vi vil gengive nogle enkelte Vers af den, da de viser, hvordan Stemningen var i Folket endnu i 1815.

Jubel und Feierglanz,
Perlen des Vaterlands!
Weißen wir Euch!
Schwellend von reiner Lust.
Heiligen Dank bewusst,

fleth die getreue Brust:
Segen auf Euch!

— — —
Gott segne Dänemark!
blühend und stolz und stark
Strahle das Reich!
Euch weihet den Hochgesang,
der in der Brust entsprang,
glücklicher Völker Dank;
Segen auf Euch!

Lignende Festligheder, omend i mindre Format, men med samme Begejstring, holdtes i andre holstenske Byer som f. Eks. Krempe, Segeberg, Itzehoe, Rendsborg o. fl.

Flensborg, som vel mere end nogen anden By i Hertugdømmerne havde lidt under Tabet af Norge og under de ulykkelige økonomiske Forhold efter Statsbankerotten, »har intet sat til af sin patriotiske Kærlighed (Anhänglichkeit) til Konge og Fædreland«, konstaterer Rescensenten med Glæde. — Ogsaa her var Jubel og Fest. Byens Borgmester holdt Festtalen (selvfølgelig paa Tysk) med et Ord af Homér som Udgangspunkt: Niemals frommt Vielherrschaft einem Volke, nur einer sei Herrscher. »Borgere«, udtalte han bl. a., »se hen til Begivenhederne i vor Tid. Fjærnt fra saavel som nær ved vort Land ser vi rygende Ruinhobe, ødelagte Marker, brændte Byer, skændede Kvinder. Se saa ud over vor fædrene Jord! For Ro og fredelig Lykke takker vi Gud og Frederik!«

I Slesvig blev den Sang for første Gang sunget til Frederik VI.s Pris, som Preusserne siden ændrede til deres Kongesang:

Heil unserm Friedrich dir!
Freude und Friede dir!
Vater des Volks!
Fühl in des Thrones Glanz
die hohe Wonne ganz
des Landes Stolz zu sein.
Vater des Volks!

Ogsaa en dansk Sang lød til Kongens Ære:

Dagens Højtid, Brødre, byder
os at samles frydefuld.
Frederik, Kongen troe og huld,
fra vort Innere gjenlyder.
Ham! — som af Retfærdigheden
var og er saa trofast Ven
blive vi og troe igjen,
troe hengivne indtil Døden!

Saaledes fejredes denne Fest i alle Byer og mange Steder paa Landet (f. Eks. ved Ringridning). Midt i Fædrelandets Ulykker stod Folket Haand i Haand helt ned til Elben.

Schwöret, ihr Völker,
— sang Fysikus i Aabenraa, Dr. Neuber —

die ihr dem Zepter
Friedrichs gehorchet, schwöret beim Reich!
Treu zu beharren im Wort und im Werke!
Reichet Euch redlich die Hände!
Bund sei geweiht!

Det var vel sidste Gang i Helstatens Historie, at hele Befolkningen i Hertugdømmerne enig og samdrægtigt hyldede den danske Helstat og dens Monark. Men at Befolkningen i sin Helhed endnu var loyal og danskvenlig, er uomtvistelig. At der her og der sad Skumlere og Kritikere i Smaakredse rokker ikke ved den Kendsgerning. Men Helhedsbilledet fortegnes ganske, naar man kun lytter til Udtalelserne i hine Smaakredse. Saaledes søger f. Eks. afdøde Prof. Otto Brandt i sit store Værk »Geistesleben und Politik um die Wende des 18. Jahrhunderts« at lade Emkendorfkredsens Følelser og Ord gælde for en større Kreds, ja for Befolkningens Anskuelse. Men netop Emkendorf-Kredsen var saa afgjort et Mindretal endogsaa inden for de adelige Kredse. En saa god Kender af Adelen som afdøde Paul v. Hedemann- Heespen mener endog, at mindst 90 pCt. af Adelen var Rationalister. Brandt skildrer¹⁾ i mørke Farver en paastaet Utilfredshed, som herskede i Hertugdømmerne mod Kong Frederik VI. og hans Styre. Han kaldes »Grosssultan«, og

¹⁾ a. S. p. 350.

hans Forordninger ledsages af »niederdonnernde Drohungen« o. s. v. Disse Synspunkter hører vel nok hjemme i Emkendorf-kredsen, men naar Brandt saa gaar videre og søger at vise, at disse Synspunkter dengang var vidt udbredte ogsaa i borgerlige Kredse, saa er det en Paastand, som ikke lader sig bevise.¹⁾ Folkestemningen i 1815 er ikke til at tage Fejl af. «Ak, de fleste Mennesker her er endnu forstokkede Danske», klager Julie Hegewisch over²⁾ i 1815, da Studenterne under Dahlmanns Forelæsning gav deres Mishag til Kende, og lod ham læse for tomme Bænke. Og hun hørte dog til Emkendorf-Kredsen.

Brandt giver Læserne et ganske ensidigt Billede af de nationale Stemninger og Synspunkter, som prægede Hertugdømmerne paa Oplysningstiden.

Ja, endnu i 1828 oplevede man en lignende Glædesdag, og man tog levende Del i Festlighederne i Anledning af Prins Frederiks (den senere Frederik VII) og Prinsesse Vilhelmines Formæling. Atter klædtes By og Land i Festdragt. »Ein Tag der Freude und der Hoffnung des treuen Volkes« kalder Prov. Ber. Bryllupsdagen, da de i det følgende Aar bragte et udførligt Referat af Festlighederne i Hertugdømmerne. Og Redaktøren foreslaar endog, at følgende Sang skal læres af alle Skolebørn, for at den herefter kan synges ved lignende Lejligheder.

Dänemark, Dänemark! heiliger Accord,
himmlisches Wort!
Schwelle, du pochender Busen, erglühe!
Dänemark, dir rauschet so freudig mein Lied!
Hat Saga Heimat des Ruhms dich genannt,
du Dänenland.
Ich nenne, Dänemark, dich, dankentbrannt
mein Vaterland!

¹⁾ Brandt anfører egentlig kun en Udtalelse fra de borgerlige rationalistiske Kredse, som skal vise den Utilfredshed, som herskede ogsaa udenfor Emkendorf-Kredsen. Det er et Udtog af et Brev fra 1810 fra Haderslevs Borgmester N. Sørensen til Schütz, hvori der klages over de store Militærudgifter. Men den Slags Udtalelser kan ikke bruges som et Argument for en Utilfredshed, der er rettet mod Danmark. Thi lignende Klager kan ligesaa vel eftervises i selve Kongeriget, hvor dog ingen vilde finde paa at eftervise en dulgt separatistisk Tankegang.

²⁾ Brandt a. S. p. 376.

Vel var Forfatteren, — Udgiveren af Provinzial-Berichte — een af den gamle, loyale Tids Mænd, som nu i 1829 ganske havde udspillet deres Rolle i de intellektuelle Kredse; men i det brede Lag fandt disse Toner endnu Genlyd. Disse Udtryk for Rationalismens Syn paa Danmark og den danske Konge maa ikke overses, naar Tidens nationale Anskuelse omtales. De er uden Tvivl Udtryk for det brede Lags Tanker og Følelser. Og det kan ikke afsvækkes ved Henvisning til, at vi befinder os i den gamle Enevældes Tid, hvor den traditionelle dynastiske Tanke og Forherligelse af Dynastiets Bærer ikke behøver at være identisk med kulturel og national Samfølelse. Thi netop paa Oplysningstiden kan der efterspores en afgjort Interesse for dansk Sprog og Kultur i de rationalistiske Kredse i Hertugdømmerne, og der kan paa-vises mange Tilløb til kulturel Samfølelse og Bestræbelser for at fremme et aandeligt Samvirke med lignende Kredse i Kongeriget.

Ogsaa dette maa ikke overses, naar Oplysningstidens nationale Synspunkter skal bedømmes. Vi vil derfor gaa over til at tale om:

4. Interessen for dansk Kultur og Sprog i Hertugdømmerne paa Oplysningstiden.

Fra de dannede Lag i Hertugdømmerne kom der paa Oplysningstiden Gang paa Gang Ønsker frem om, at dansk Sprog og Kultur maatte faa større Udbredelse i Hertugdømmerne. Et af de første Tegn herpaa var H. Kroymanns Forsøg paa at starte et Maanedsskrift, som skulde være et litterært Bindeled mellem Kongeriget og Hertugdømmerne. Provinzial-Berichte (1790) omtaler meget velvilligt denne Plan og mener, at dette Foretagende ogsaa vil interessere Pr. Ber.' Læsere, eftersom det bl. a. har til Opgave »at udbrede Kendskab til Fædrelandet« (d. v. s. Danmark). Og »for de Læseres Skyld, som ikke ret forstaar deres Modersmaal, (d. v. s. det danske Sprog) vil der ogsaa komme en tysk Ud-gave.« — Bladet kom ogsaa i Gang, i Maj

1790 udkom i Haderslev det første Nummer, men hen paa Efteraaret synes det at være gaaet ind. Men i 1794 udkom der sammesteds et nyt, lignende Blad »Sendebud for Dansk-Holsten«,¹⁾ og her udtales Haabet om, at »Dansk-Holsten (d. v. s. Sønderjylland) endelig kan erholde et varigt Blad i Modersmaalet«, — thi, hedder det videre, »de danske, plattyske og frisiske Mundarter er levende Modersmaal paa Stedet, medens det højtyske næsten er dødt for den gemene Mand.«

Ogsaa dette Blad skulde være et Bindeled mellem Danmark og »Danskholsten«.

Ogsaa paa tysk Sprogomraade i Hertugdømmerne møder man de samme Tanker. En rationalistisk Kreds paatænkte f. Eks. i 1796 at udgive et Tidsskrift »Annalen der Geisteskultur im Norden«, som ogsaa skulde bidrage til at knytte Landene nærmere sammen. Denne Plan synes at være endt resultatløs, men i det følgende Aar — 1797 — gjorde man i Hertugdømmerne et nyt Forsøg paa at komme i nærmere litterær Forbindelse med »Moderlandet«, idet Professor J. O. Thiess²⁾ da startede et Blad »Neue Kielische gelehrte Zeitung oder Annalen der neuesten schleswig-holsteinischen Litteratur«. Thiess siger i Forordet til Bladet, at det skal være »eine dänisch-deutsche Zeitung«, men Tanken fandt kun saare ringe Interesse i Kongeriget, thi Bladet havde kun 4—5 Abonnenter der.

Rationalismen i Hertugdømmerne led af en ulykkelig Kærlighed til Danmark, men de varme Følelser mødte oftest en kold Skulder. Dog synes selve Kronprinsen i 1806 at have interesseret sig for Udgivelsen af et saadant fælles dansk-tysk Blad, som kunde blive »en meget god Foranledning til, at Hertugdømmernes Beboere fik nøjere Kendskab til Forholdene og Indretningerne i Danmark. Man — hedder det videre —³⁾ befördert dadurch zugleich einen nützlichen Austausch von Ideen und die Verbindung der verschiedenen Theile des Staa-

¹⁾ Knud Fabricius, a. S. p. 25.

²⁾ Oplysningstiden I, Sønderj. Aarb. 1933, p. 75 ff.

³⁾ T. K. Vorstell. 1805. II 72 ff. Rigsarkivet.

tes unter einander, die in mehr als einem Betracht allen vortheilhaft ist«. Bladet skulde hedde »Schleswig-Holsteinische Landeszeitung«.

Maaske staar Udgivelsen af »Zeitung für Litteratur und Kunst in den Königlich dänischen Staaten«, som udkom i Kiel i 1807—10, i Forbindelse med disse Planer. Det skulde »forene alle Brødre, som bor mellem Elben og Nord Kap under eet Scepter, for at de kan blive mere kendte med hverandre.¹⁾

Bladet skulde selvfølgelig skrives paa Tysk, thi det Sprog »er alle kultiverede Danske og Nordmænds andet Modersmaal«, og naar det udkommer paa Tysk, »vil ogsaa en Udlænding, en redelig Kosmopolit, derved være i Stand til at se, at det dansk-norske Folk paa sin lille Plet i Norden har anvendt sine rolige Fredsdage til ærefuld Gerning«.

Det i 1812 stiftede Patriotiske Selskab i Hertugdømmerne havde jo som særligt Formaal ogsaa det »at knytte Baandet fastere mellem de forskellige danske Provinser« og at virke for Udbredelsen af det danske Sprog samt pleje »freundschaftliche Annäherung und Verbindung unter den verschiedenen Bewohnern unseres gesammten Vaterlandes.«²⁾

Men ogsaa Mændene i Patriotisk Selskab, som arbejdede saa ihærdigt for en nøjere og varmere Forbindelse og Tilknytning til Monarkiets øvrige Dele, opdagede hurtigt, — ligesom i sin Tid Professor Thiess — hvor vanskeligt det var at naa det ønskede Maal, eftersom man i Kongeriget slet ikke interesserede sig for disse »tyske« Forsøg paa at skabe et aandeligt Fællesskab. Da Ledelsen af »Patriotisk Selskab« f. Eks. i 1813 sendte en Meddelelse til »det skandinaviske Litteraturselskab« om dets Stiftelse og forelagde Ønsket om at faa en Korrespondance i Gang til Fremme af det almene Vel, blev Skrivelsen ligesaa stille lagt til Side.³⁾

¹⁾ Harald Skalberg, Aktstykker angaaende det danske Døcentur i Kiel. Danske Magazin 6 R. VI. Ogsaa i Særtryk p. 71 f.

²⁾ Pr. Ber. 1812, p. 19.

³⁾ Ostenfeld a. S. p. 234.

I Kongeriget betragtede man Hertugdømmerne som en afsides og ligegyldig Provins, og at blive sendt dertil som Embedsmand ansaas for en Slags Landsforvisning. — »Vi var foroptagne af vore egne Ulykker, og vort Aandsliv havde netop i disse Ulykkens Aar antaget et særligt nordisk Præg, saa at der ikke fra dansk Side blev agtet paa den Lejlighed, der frembød sig for at faa tilvejebragt et nærmere aandeligt Fællesskab med de tysktalende Indbyggere i Riget«. (Ostenfeld.)

I Hertugdømmerne led man under denne Kulde og Lige-gyldighed. »Die Dänen stossen ihn (d. v. s. Holsteneren) zurück, indem sie uns als eine Provinz verachten«,¹⁾ skriver en Kieler-Professor i 1812.

Et Samarbejde kom aldrig i Stand, og derved blev Hertugdømmerne mere og mere henvist til sig selv. Rationalismens Slesvig og Holsten kunde ikke komme paa Talefod med det nye vaagnende Danmark.

Endnu saa sent som i 1822 bad Poeten, Toldforvalter Gardthausen i Kappel, Grundtvig om Tilladelse til at oversætte »Paaskeliljen« og optage det i sin litterære Kalender »Ejdora«; thi — skriver Gardthausen — Ejdora (Ejderen) skal ikke længer adskille, men forbinde, den skal være en aandelig Bro, hvorpaa de to kraftige, herlige Nationer rækker hinanden Broderhaand til evigt Forbund.«²⁾ Det var vel sidste Gang, at den gamle helstatslige Rationalisme rakte Danmark Broderhaand, og denne Gang henvendte man sig endog til selve Rationalismens Dødsfjende i Danmark. I sit Svar til Gardthausen skriver Grundtvig bl. a.: »— — Der er Skillemure mellem Nationerne, som ej kan nedbrydes, uden derved at den ene gaar til Grunde, og af det Slags turde Muren være, som adskiller det egentlige Tyskland fra Danmark i Aandens Verden.«³⁾

Selvfølgelig havde Grundtvig Ret. Den rationalistiske Statsopfattelse maatte afvises overalt, hvor man var naaet vi-

¹⁾ Prof. Twesten til Schleiermacher 17/7. 1812. Heinrici, 6. S. p. 228.

²⁾ K. Fabricius, a. S. p. 176 f.

³⁾ Citeret efter Fabricius, a. S. p. 127.

dere frem og havde set, at Folk og Modersmaal var mere end blotte Begreber. Hvilken Forskel i Tankegang og aandelig Indstilling er der ikke mellem Grundtvigs Svar til Gardthausen og saa f. Eks. Frederik VI' næsten samtidige Ord til Overpræsident v. Blücher i Altona: »— — det (Bladet Altonaer Mercur) maa kun med de tyske Blade have Sproget tilfælles, derimod mit den übrigen dänischen und norwegischen Blättern das wahre und rühmliche Vaterlandsgefühl.«¹⁾

Det vil være en stor Misforstaaelse at tro, at man paa Oplysningstiden stod i stærk Kontakt med Aandslivet i Tyskland. Den dannede Mellemstand saavel som Tidens spidsborgerlige Akademiker havde for det første saare ringe aandelig Interesse. Aandslivets Kaar og litterære Interesser vil altid være ringe i en Tid, hvor alt maales med en synlig Maalestoks Alen. Men dernæst maa betones, at Tidens Børn havde Ansigtet vendt mod Nord, mod Fædrelandet, som de jo kaldte Danmark. Vi har i det foregaaende set, at man paa Oplysningstiden forgæves søgte at skabe en mere levende aandelig Forbindelse med det Hovedland, man følte sig knyttet til, men hvis Sprog man ikke talte og kun i de færreste Tilfælde forstod.

Parallelt med disse Bestræbelser og paa samme Linje gaar Tidens Interesse for det danske Sprog og for dansk Litteratur. Man vil egentlig gerne lære Dansk og ogsaa virke for det danske Sprogs Udbredelse i Hertugdømmerne. Det er en Kendsgerning, som der ikke kan rokkes ved. — Naar der fra tysk Side tales om saakaldte »Daniseringsbestræbelser« paa Oplysningstiden,²⁾ og dermed bl. a. henvises til, at der i 1807 bestemtes, at alle Love og Forordninger ogsaa skulde offentliggøres paa Dansk og ikke, som hidtil, kun paa Tysk, eller at alle Bestallinger (1809) skulde udstedes paa Dansk, at der (1811) ved Embedsbesættelser skulde tages særligt Hensyn til de Kandidater, som ogsaa kunde Dansk, eller at Baggesen i 1811 ansattes som Docent i Dansk ved Universitetet i Kiel, saa er Forholdet imidlertid dette, at i

¹⁾ Rubin, a. S. p. 408.

²⁾ F. Eks. i Prof. Brandts Bog »Geistesleben u. Politik — —«.

Datidens Presse, det eneste Sted, hvor Befolkningens Ønsker dengang kom offentligt frem, ønskes snarere endnu mere vidtgaaende Reformers til Fremme for dansk Sprog og Kultur.

Der kan selvfølgelig ogsaa paavises andre Stemninger og Udtalelser, men det er bare ikke hos den jævne Befolkning, ikke hos Oplysningens Mænd — og det var nu engang dem, som prægede Hertugdømmerne i de Tider. — »Zu den Beschuldigung, die man aus Unkunde gegen die dänische Gesetzgebung aufgestellt hat — hedder det i 1814 i Oplysningens Talerør i Hertugdømmerne¹⁾ — gehörte auch die, dass sie die deutschredenden Provinzen ihrer Nationalsprache zu entwöhnen und in diesen die dänische Sprache zur Volkssprache zu machen, strebe«. Men, hedder det videre, denne Beskyldning, som rettes mod det danske Styre, hører hjemme »in den versteckten Schlupfwinkeln der Verläumdungssucht.«

Nej, man vil tværtimod af egen fri Vilje se at lære Dansk, thi »vi staar i langt nærmere Forbindelse med Danmark« (end med Frankrig og England, hvis Sprog man lærer i Latinskolerne). Prov.-Ber. gør sig til Talsmand for Tanken om eet Folk, og at Danske og Tyske i Helstaten kan forenes, og »bis zum grauen Alter der Zeiten zu einer immer näheren und immer völligeren Vereinigung heran nahen.«

Dette Citat er Oplysningens ægte Tale — det er et Udtryk for Tidens Ønsker. Enhver nidkær Tilhænger af Tidens Idealer tænkte og talte saaledes, og det er haabløst at bortforklare dette.²⁾

At det tyske Sprog igennem Aarhundreder havde haft Herredømmet i Hertugdømmerne, er jo velkendt. Men det interessante er — og for os Danske er der noget nedslaaende deri — at Protesten mod dette Supremati ikke kommer fra Danmark, hvor

¹⁾ Prov. Ber. 1814, p. 178 f.

²⁾ Sml. Dr. Harboe Kardels Ord i Nordelbingen V, p. 149. »Nicht gleich mit Beginn des neuen Jahrhunderts kommt der Bruch zwischen dem Königreich Dänemark u. den beiden Herzogthümern offen zum Ausdruck. Wir finden sogar jetzt noch Zeichen einer Anhänglichkeit an das dänische Herrscherhaupt.« Man kan rolig føje til »und an das dänische Volk.«

dog vitterligt alle højere ansvarlige Myndigheder var, men at Protesten herimod kommer fra selveste Kiels Universitet, og at det er en Holstener, tilmed en indfødt Tysker, Professor Hegewisch d. æ., som først synes at have fremsat den.¹⁾ Denne Mand, som var Professor i Kiel 1780—1812, udgav omkring ved Aarhundredskiftet²⁾ en Pjece: »Ueber die gegenseitigen Pflichten verschiedener unter Einem Oberhaupte vereinigter Nationen«, hvori han af rent praktiske Grunde tilskynder Danske og Tyske til at lære hinandens Sprog, det vil nemlig efter hans Mening føre til større Lykke og Fremdrift baade økonomisk og kulturelt. Hegewisch henviser til, at unge Mænd fra et Land som Schweiz ofte naar langt frem i Verden, fordi de allerede som Børn lærte begge Hovedsprog i deres Fædreland. Og desuden — mener Professor Hegewisch — vil en Tilsidesættelse af »vore Medborgeres Sprog« (d. v. s. Dansk) eller et for flygtigt og utilstrækkeligt Kendskab til Dansk let blive en Hindring i at naa den »Nationaleintracht«, som er saa ønskelig. Det var altsaa først og fremmest af praktiske Grunde, at Hegewisch opfordrede Holstenerne til at lære Dansk. Og vi har tidligere set,³⁾ at Gejstligheden af samme Aarsag arbejdede for Indførelsen af danske Skolebøger i Nordslesvigs Almueskoler. Af praktiske Grunde foreslog Provst Prahl i Tønder, at Dansk skulde være Undervisningssproget ved Skolelærerseminariet i Tønder, og at Dansk indførtes som Kirke- og Skolesprog⁴⁾ i Kær Herred. Og Domprovst Jasper Boysen sluttede sig hertil, men ønskede desuden, at Dansk blev indført som Undervisningssprog i alle højere Skoler i Hertugdømmerne, og at alle Akademikere skulde aflægge Prøve i dansk Sprogfærdighed. I det store og hele sluttede Adler sig hertil og støttede disse Forslag.

Ved nogle Eksempler vil vi vise, at ogsaa Tidens andre intellektuelle Kredse stod bag ved disse Ønsker.

¹⁾ H. Skalberg a. S. p. 18 f.

²⁾ Trykaaret ikke angivet.

³⁾ Oplysningstiden II, p. 39 ff.

⁴⁾ ib., p. 53.

En Hovedvanskelighed og Hindring for Danskundervisningen var den totale Mangel paa Læse- og andre Lærebøger. Derfor foreslog Generalsuperintendent Adler allerede ved sin Embedstiltrædelse i 1792, at »der ved kgl. Tilladelse bliver indført en god dansk Læsebog for Børn i alle danske Skoler i Hertugdømmet Slesvig, og at de tyske Bøger ganske afskaffes.¹⁾ — »I intet Land paa hele Jorden — skriver »Lyna« i 1798²⁾ — hersker en saa vanvittig Metode som her paa Egnen, idet man, stik modsat al sund Fornuft, lader danske Børn lære at læse efter tyske Læsebøger, skønt de ikke forstaar et eneste Ord deraf.« Hvorledes Adler og hans Medhjælpere fik dette Forhold ændret, fik danske Læse- og Regnebøger indført i Skolerne, er omtalt i det foregaaende.³⁾ Men man standsede ikke ved Nordslesvig. Oplysningens helstatslige Interesse og Synspunkter krævede ogsaa, at Kendskabet til dansk Sprog og Kultur fik en tilsvarende Udbredelse i Hertugdømmerne, som Tysk havde det i Danmark og Norge, d. v. s. man ønskede Dansk indført som Undervisningsfag i Hertugdømmernes lærde Skoler. Og da det er Befolkningens egne tysktalende Talsmænd, som offentligt fremsætter disse Ønsker, er det ganske haabløst her at tale om Daniseringsbestræbelser. »Billigt var det — hedder det i 1811 i Rationalismens Talerør i Hertugdømmerne — om der i de lærde Skoler og større Borgerskoler i Hertugdømmerne blev undervist i Dansk nogle Timer om Ugen.« Da man savner de dertil nødvendige Lærebøger og især en Ordbog, vil Udgivelsen af en saadan »sich wahrlich sehr verdient unter uns machen um die Beförderung der dänischen Sprache.«⁴⁾

Skønt den daværende Skolelovgivning ikke levede Plads for en saadan Undervisning i Dansk, kan der dog nævnes nogle Eksempler paa, at Dansk virkelig har været Undervisningsgenstand ved nogle Latinskoler, eller at de lokale »tyske« Myndigheder har interesseret sig derfor. I 1794 oplyser Kantor Overbek

1) Rigsarkivet.

2) 1798, p. 375.

3) II. p. 41—49.

4) Prov. Ber. 1811, p. 345.

ved Latinskolen i F l e n s b o r g,¹⁾ at han har gennemgaaet »die vortreffliche dänische Wochenschrift »Den patriotiske Tilskuer« med Disciplene. Ogsaa »Schulordnung für die Friedrichsberger Schule« i Slesvig By (af 22. Juni 1812) anordner Undervisning i Dansk i Kantorklassen »hvis Kantor er dette Sprog mægtig«.²⁾ Ogsaa i H u s u m gaves der allerede i 1806 Undervisning i Dansk i Kantorklassen, »hvis Kantor er dette nordligste Latinskole, H a d e r s l e v lærde Skole, at være ganske uberørt af Oplysningens Reformiver. 1801 havde man ganske vist forsøgt at faa indført nogen Undervisning i Dansk, og dette spagfærdige Forsøg viser, hvor uhistorisk det er at tale om »Daniseringsbestræbelser« i Hertugdømmerne paa Oplysningstiden. Thi det var en tyskfødt og tysktalende Mand, som arbejdede for Danskundervisningen, men hans Krav blev ganske afvist og fejlet til Side af to danskfødte og dansktalende Mænd. Da Embedet som Subrektor ved Latinskolen skulde besættes i 1801, benyttede den ene af Skolens tre Konservatorer Lejligheden til at foreslaa en Mand ansat, som var kyndig i Dansk, og som kunde undervise i Dansk. Det var B y e n s tyskfødte og tysktalende Provst Strodtmann, som krævede, at Ansøgerne skulde indlevere en A f h a n d l i n g skrevet paa Dansk for derved at godtgøre, at de virkelig beherskede Sproget. Men Provstens Krav blev nedstemt af Rigsdanskeren Amtmand Møsting (født paa Møen, senere dansk Statsminister) og Borgmester Sørensen i Haderslev, hvis Vugge saamænd havde staaet i Jels. Fra dansk Side gør man ofte de tyskfødte Embedsmænd i Hertugdømmerne stor Uret ved at paastaa, at de var Fortyskningsapostle, og at de bekæmpede det danske Sprog. Sandheden er i mangfoldige Tilfælde den, at det danske Sprog ofte her fandt sine Talsmænd, mens det blev

¹⁾ I et Brev til Adler. Abt. 18. Pakke 45 b. Staatsarch. Kiel.

²⁾ P. v. Hedemann-Heespen, p. 583.

Skalberg a. S. p. 20. Selv i Uetersen tales der om Undervisning i Dansk (I Schulordnung für den Flecken Uetersen, af 27. Marts 1806. Skalberg ibid.

³⁾ P. v. Hedemann-Heespen a. S. p. 583.

svigtet af de danskfødte og dansktalende. Dette gælder særlig for Oplysningstiden. Og er der nogen Periode i vor Hjemstavns Historie, som nationalt kan kaldes »de spildte Chancers Tid«, da er det Oplysningstiden. Tidens store Interesse for dansk Sprog og Kultur og dens Danskvenlighed blev slet ikke mødt med Forstaaelse og endnu mindre udnyttet.

Da Patentet af 23. Oktober 1811 bestemte, at ved Embedsbesættelser i Hertugdømmerne skulde de Kandidater foretrakkes, som havde Kendskab til det danske Sprog, skrev Provincial-Berichte.¹⁾ »So billig et ist, dass jeder Beamte die Sprache des Mutterlandes (Dansk) kenne, so nothwendig ist es aber auch, dass von nun an, auf jeder Schule in den Herzogthümern, wo künftige Beamte gebildet werden, in ein Paar Stunden wöchentlich Unterricht in der dänischen Sprache ertheilt werde.«²⁾

Atter i det følgende Aar blev dette Ønske fremsat, og som Hjælpemiddel i Skolen anbefaledes Guldbergs Læsebog. Digteren Frederik Høegh-Guldberg³⁾ (1771—1852), som i Aarene 1806—10 havde opholdt sig ved Hoffet i Kiel, mens Frederik VI residerede der, havde i 1807 udgivet en »Dänisches Lesebuch für Schleswig-Holstein«. Ligesom Professor Hegevisch og andre af Oplysningstidens Mænd opfordrede ogsaa han sine tysktalende Medborgere til at lære Dansk, og i Fortalen i Læsebogen havde han bl. a. skrevet, at »naar de dannede i Hovedlandet (d. v. s. Danmark) altid og overalt lader deres Børn lære det Sprog, som tales i Provinsen (Hertugdømmerne), medens dennes Indbyggere ikke lader deres Børn lære det Sprog, som tales i Moderlandet, saa er og bliver der — saa længe dette Misforhold bestaar — en ikke ønsket Grænselinie mellem Provins og Hovedland, og den førstes Indbyggere betragtes af Moderlandet kun som Halvsøskende«.

¹⁾ 1811 p. 115.

²⁾ Pr. Ber. 1812, 115.

³⁾ Skjalberg p. 20. f.

Disse Ord falder iøvrigt ganske i Traad med lignende Udtalelser i tysktalende Kredse, og dog er Guldbergs Bestræbelser ogsaa blevet misforstaaet. Professor Brandt kalder ham f. Eks. »der fanatische dänische Agitator«. — »Et Sted — siger Brandt¹⁾ — var der i Hertugdømmerne, hvor man saa med dyb Harme paa Guldbergs Arbejde (Treiben), og det var paa Emkendorf.« Ja, men Emkendorfkredsen var jo ikke Talerør for Oplysningens Tanker i Hertugdømmerne. Tværtimod. Vi skal ikke her skildre Høegh-Guldbergs Virksomhed, men kun fastslaa, at den var i nøje Overensstemmelse med mange af de Ønsker, som Tidens Børn havde fremsat.

Enkelte Sider af Lovgivningsarbejdet efter Aarhundredskiftet viser, at Regeringsmyndighederne paa nogle Punkter søgte at imødekomme Oplysningens Ønsker. Og at kalde disse Smaa-reformer for Udslag af Daniseringsbestræbelse er uden Tvivl urigtigt. I hvert Fald hilstes disse Nyordninger med Glæde af Oplysningens Mænd.

Da f. Eks. Digteren Jens Baggesen i 1811 udnævntes til overordentlig Professor i det danske Sprog og den danske Litteratur ved Universitetet i Kiel, skrev Provinzial-Berichte, at Universitetet havde opnaaet »eine reiche Aquisition« ved at faa Baggesen knyttet til Kiels Universitet. Og Bladet tilføjer »Das bisher so vernachlässigte Studium der dänischen Sprache wird nun von ihm belebt werden.«²⁾ Hverken Baggesen selv eller alle, som modtog ham med store Forventninger, fik videre Glæde af hans korte Ophold i Kiel.³⁾

Ogsaa Regeringens Bestemmelse om, at Embedsmænd, som herefter ønsker Ansættelse i Hertugdømmerne, skal have Kendskab til Dansk, hilstes med Glæde i Oplysningskredse. Den

¹⁾ a. S. p. 330.

²⁾ Pr. Ber. 1812 p. 183.

³⁾ Aarene 1811—14, hvor Baggesen for det meste opholdt sig i Kiel, bragte ham kun Ærgrelse, Kedsomhed og Besvær (Skalberg, p. 53). Hans flagrende ustadige Aand kunde ikke slaa sig til Ro her. Og Baggesen egnede sig næppe til at udføre det Pionerarbejde, som maatte til. »Jeg dumdøves her i det halvrussiske Kiel«, skriver han i 1812 til Vennen Pram.

kaldes »en lige saa klog som nødvendig Forordning«.¹⁾ Ja, selv i »Kieler Blätter« kan man møde lignende Tanker, selv om de naturligvis paa det Sted fremsættes mere køligt og reserveret. (F. Eks. Pastor Kruses Artikel i IV Bind »Ueber das Verhältniß der dänischen Sprache zur deutschen im Herzogthum Schleswig«). Altsaa selv i det afgjort tyskprægede »Kieler Blätter«, det loyale »Provinzial-Berichte«s Antipode, foreslaas nogen Undervisning i Dansk. »Gid dette Forslag maa blive omsat i Handling! Gid alle Menneske-Venner og Fædrelandsvenner vil opfordre en Mand til at udgive en (saadan brugelig) Lærebog!«²⁾

Pr. Ber. roser i denne Forbindelse Pastor Hoyer-Jensen meget, fordi han har paataget sig at udgive en dansk Læsebog til Brug for tysktalende. »Han har gjort sig fortjent »für die Erlernung dieser Vaterlandssprache«, og hans Bog burde findes i alle holstenske Skoler«.

Oplysningstidens varme Interesse for dansk Sprog og Kultur frembragte et ikke ringe Antal Lærebøger i Dansk for Her-tugdømmernes tysktalende Beboere, de er endnu et Slags synligt Minde om hin Tids kulturelle Samfølelse med den danske Helstat. Foruden Guldbergs og Hoyer-Jensens Lærebøger kan endnu nævnes Georg Heinrich Waldemar v. Müllers³⁾ »Neues dänisches Wörterbuch zum Gebrauch für Deutsche«, 1800, og sammes danske Sproglære (Kurzgefasster Auszug der dänischen Sprachlehre, 1811). Endvidere Tobiasens »Kleines dänisches Lesebuch«, 1819, sammes »Dänisches Lesebuch für Deutsche«, 1829 og hans »Dänische Sprachlehre für Deutsche«, 1828. Og endelig Lübkers (Præst i Husum) »Neues dänisches Lesebuch«, 1825 og hans »Neue dänische Blumenlese, zum Gebrauch für höhere Classen und für Freunde der dänischen Litteratur«, 1826.

¹⁾ Pr. Ber. 1816, 278.

²⁾ Citeres Pr. Ber. 1818. p. 741.

³⁾ Lærer ved det militære Akademi i Rendsborg. Født i Hannover 1762.

At den store Skolelov af 1814 legaliserede Undervisningen i Dansk i alle højere Skoler i Hertugdømmerne, er allerede omtalt.¹⁾ Her skal kun tilføjes, at denne Bestemmelse ene og alene skyldtes Ønsker og Krav, som kom fra Hertugdømmernes egen Befolkning. Skolelovens § 16 (Bestemmelsen om Undervisning i Dansk) er et Udtryk for Oplysningstidens Helstatsopfattelse.

»I vore Hertugdømmer²⁾ er den danske Litteratur mindre kendt, end den fortjener, — — og dog er Dansk for Hundredtusind Slesvigere Kirkens Sprog og for endnu mange flere Livets almindelige Sprog; dette undrer os næsten, men det er tillige et Bevis paa, hvor dybt dansk Nationalitet ligger i den egentlige Sydjylland. — — Slesvig er i Aarhundreders Løb undtagen i den nuværende Landsfaders Tid — bleven regeret paa saa tysk en Maade som hvilket som helst rent tysk Land.

Her er Virkningen kun den, at det danske Sprog i den sydligste Del har ophørt at leve, og at de dannede næsten uden Undtagelse har vendt sig til den tyske Litteratur, endog i den dansktalende Del. Men dette er uheldigt, thi herved ødelægges Fællesskabet i Folket ved dette overmaade store Skel mellem en højere og en lavere Stand. De dannede faar let og næsten uvilkaarligt Foragt (Geringschätzung) for det danske Folkeliv, som omgiver dem, thi de kender kun det Danske i dets lavere Former, hvorimod dets smukkeste aandelige Blomst, den danske Litteratur, er dem fremmed«. Saaledes skrives der endnu i 1830 i et tysk Tidsskrift i Hertugdømmerne, ja, Forfatteren taler endog om en »Vernachlässigung der dänischen Litteratur« og anbefaler Læserne at følge med i det danske »Maanedsskrift for Litteratur.«

Ogsaa Interessen for den danske Litteratur var levende i Oplysningskredsene. En og anden af Tidens Mænd var virksom som Oversætter af dansk og nordisk Litteratur og søgte derved

¹⁾ V. p. 179.

²⁾ Pr. B. 1830. II p. 218.

ogsaa ad denne Vej at fremme og fæstne Forbindelsen mellem Nord og Syd. Det maa heller ikke glemmes, at paa Oplysningstiden skrev tysktalende Helstatsborgere ikke blot tyske Digte i dansk Aand og til Danmarks Pris, men de oversatte ogsaa den danske Litteratur til Tysk. Selvfølgelig først og fremmest de Forfatteres Værker, som man følte sig aandsbeslægtet med, men selv Prædikener og Skrifter af Mænd som Balle og Grundtvig udkom paa Tysk.¹⁾

Mænd som Stiftsprovst H. G. Clausen og Konfessionarius C. Bastholm havde en sikker Læsekreds i Hertugdømmerne. Clausen var iøvrigt ogsaa selv Slesviger, (født i Karlum Præstegaard), og en Del af hans nærmeste Slægt sad i fremtrædende Stillinger i Hertugdømmerne; saaledes f. Eks. hans Broder, Konrektor Gottlieb Ernst Klausen ved Gymnasiet i Altona, som var en af Tidens mest virksomme »aandelige Helstatsmænd«, fra hvis Haand der foreligger en lang Række oversatte Arbejder af danske Forfattere.

I Tidens Smag faldt især Ove Mallings »Store og gode Handlinger udførte af Danske, Norske og Holstenere«. Dette patriotiske Værk udkom i hele to Udgaver, først oversat i 1779 af to tysktalende Præster i Angel (Oest i Nykirke og Bielefeld i Sterup) og siden i 1825, denne Udgave skyldes Pastor Lübker i Husum.

Selvfølgelig læstes Baggesen ogsaa. Karl Friedrich Cramer, som oversatte Labyrinten, tilføjer i Forordet: *Hass zwischen Dänen und Holsteinern ist um so viel schändlicher, da eine Regierung sie zu einer Nation vereinigt, und warum können sie sich nicht gegenseitig lieben wie Baggesen und ich?*²⁾ Her har vi atter den rationalistiske Helstatstanke.

At Rasmus Nyerups litteratur- og kulturhistoriske Værker oversattes (af Gardthausen), forbavser vel ingen, heller ikke at

¹⁾ Balles Religionsblad »Bibelen forsvaret sig selv«, Grundtvigs Dimisprædiken »Hvorfor er Herrens Ord forsvundet af hans Hus« og »Kirkens Gemmale«.

²⁾ Nordelbingen V 144, Dr. Harboe Kardel, Die Stadt Kiel in der Litteratur.

f. Eks. Samsøes Sørgespil »Dyveke« og lignende Arbejder i Tidens Stil fik en sikker Læsekreds i Hertugdømmerne. Men man undres til Gengæld over, at ogsaa Dele af Oehlenschlägers og Ingemanns Værker udkom paa Tysk oversat af Oplysningstidens tysktalende Helstatsmænd. Man kan gaa ud fra, at den danske Litteratur — ad Oversættelsens Vej — har haft en ikke helt ringe Udbredelse i Hertugdømmerne, dog næppe i det brede Lag. Heller ikke vor Guldalders Litteratur naaede ud til de jævne Hjem i de dansktalende Egne, og det Vaarbrud, som efter Aarhundredskiftet gik hen over Danmark, berørte kun i yderst ringe Grad vore Egne, ogsaa Nordslesvig var i national Henseende et sovende Land. »Ei engang de danske Almanakker — skriver Provst Aagaard i Agerskov¹⁾ — ere indrettede for de danske Beboere i Hertugdømmet, da Markederne ikke ere indført. — Ikkun i Tørning Lehn bruges samme Lærebog i Religionen, som i Danmark. Det danske Sprog og Litteratur er altsaa saa meget som muligt udelukket herfra.«

I endnu højere Grad var de tidligere gottorpske Egne i Nordslesvig — Aabenraa og Tønder Amter — præget af Ukendskab til Danmark og Ligegyldighed for alt Dansk. Den gamle Fyrsteslægts og det gottorpske Styres Tid var endnu ikke glemt, og Almuen talte endnu om, »hvor godt man havde haft det under Hertugen«, og at man havde levet »under lette Byrder« og »kun haft faa lette Skatter at udrede.²⁾«

Materialismen sad ogsaa her i Højsædet, da Oplysningstiden gik til Ende. Haderslevske Viser, »trykt i dette Aar«, om rørende Kærlighed og blodige Mord, kunde glæde sig ved større Udbredelse end vor Guldalders klassiske Værker. Endnu i 1830 skriver Indehaveren af den førende Boghandel i Sønderjylland.

¹⁾ Beskrivelse over Tørning Lehn, 1815 p. 58.

²⁾ Pastor P. Kier, Ø. Lygum Sogns Historie, Ms. p. 386 og Ø. Lygum Menigheds Annaler III, p. 155. ejes af Callesen, Leerskov. — En nærmere Omtale af de aandelige og politiske Forhold i de gamle gottorpske Egne ved Aarhundredskiftet og i de følgende Aar ligger vist uden for dette Arbejdes Rammer. — Jeg vender maaske en anden Gang tilbage hertil, da en Del værdifulde hidtil ubenyttede Kilder vil kunne kaste nyt Lys over adskillige Forhold.

Korte Jessen i Flensborg, at »efter mange Aars forgæves Møje lykkedes det mig endelig (i 1830) at gøre det første Forsøg paa en større Udbredelse af den danske Litteratur i min Virkekreds«.

National Sløjhed og Smaalighed, Ligegyldighed for alle aandelige Værdier havde sat sig fast i By og paa Land. Og dog var der i Folkedybet en Længsel efter noget andet og større, nu da alle de materielle Støtter faldt sammen. Her og der sad der nogle enkelte og ventede paa Gnisten, som skulde fænge.

»Um nichts unversucht zu lassen, was den Geist bei uns etwas wecken kann, haben sich die tüchtigsten unter den Professoren zu einer Zeitschrift vereinigt unter dem Namen Kieler Blätter«, skriver Professor Twesten til Schleiermacher i 1815.¹⁾ Det er værd at lægge Mærke til, at netop disse Mænd, som opfordrede til Kamp mod »Verdensborgere og Sofister«, og som lagde Sprængstof under Helstatens Idé og Fællesmonarkiet, næsten alle var Rigtstyske. (Dahlmann var fra Mecklenburg, Pfaff fra Württemberg, Welcker fra Hessen). De var alle opvokset i det egentlige Tyskland, havde jublende været Vidne til Frihedskrigene og af hele deres Hjerte sluttet sig til Tanken om Tysklands Enhed.

Hos Rationalisterne fandt de aldeles ingen Forstaaelse. Rationalismens Svar til de unge tyske Professorer i Kiel kan sammenfattes i August v. Hennings Ord: Vil de (Professorerne i Kiel) være Tyske, saa vedbliver jeg at være Dansker og erklærer dem aabent og ligeud, at en Tysker er i mine Øjne intet andet end en land- og herreløs Eventyrer«.

Saa forskelligt saa tysktalende Holstenere paa hverandre i 1815. Men »Verdensborgernes« Tid var uigenkaldelig forbi.

¹⁾ Heinrich, a. S. p. 262.

Jørgen B. Høyer.

Vandrerens i Mellemslesvig.

Af **August F. Schmidt.**

I 1885 og 1887 foretog H. P. Hanssen Fodrejser i Mellemslesvig for at blive bekendt med de nationale og sproglige Forhold i de Egne, hvor Dansk og Tysk da mødtes. I en længere Artikel i Højskolebladet 1887¹⁾ giver han en lærerig og fængslende Skildring af sine Rejsers Resultater,²⁾ der senere fik en god Støtte i H. V. Clausens Sprogkort fra 1889.³⁾ Dette Kort er udarbejdet på Grundlag af 1) Meddelelser fra pålidelige Mænd i Mellemslesvig, hvor Sprogene mødes, 2) efter Samlinger fra P. Lauridsen og 3) efter Iagttagelser, som Clausen selv havde gjort på Rejser i Sønderjylland gennem snart mange År. Bag på Kortet stod trykte Oplysninger. Senere uddybede Clausen sine Studier i Mellemslesvigs (og hele Sønderjyllands) Sprogforhold i en længere Afhandling i Sønderjydske Aarbøger 1892—93, 183—213, 85—105, udformet som en Kritik af J. G. C. Adlers Arbejde: Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig seit 1864. I Sønderjydske Aarbøger 1894, 33—146 fortsætter Clausen sine dybtgående Studier i Sprogforholdene i vort Grænseland og giver hermed al den Besked, man kunde ønske om Fordelingen af Dansk og Tysk overalt i Sønderjylland. Det siger sig selv, at senere Forskere i Nationalitetskampen ved det danske Folks Sydgrænse har haft det bedst mulige Udgangspunkt i Clausens Arbejder, der naturligvis må have haft stor Betydning for cand. theol. Jørgen Boye Høyer, der i sin Gerning som Udspørger og Indsamler på sine

¹⁾ Optrykt i H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I (1927), 7—29.

²⁾ Rejserne i Mellemslesvig har Hanssen kort omtalt i Et Tilbageblik (1928), 131—33, 163—64.

³⁾ Jfr. hermed Marius Kristensens Sprogkort i Sønderjyllands Historie I, 81.

Rejser i Mellemslesvig i Årene 1902—1909 udrettede et Arbejde, som fortrinligt uddybede og befæstede, hvad H. V. Clausen i 1892—94 havde offentliggjort om Sønderjylland under Fremmedherredømmet.¹⁾

Jørgen Boye Høyer blev født den 27. Juni 1875 i Århus, hvor hans Fader dengang var Skolebestyrer. Forældrene var begge Sønderjyder. Faderen Niss Jochumsen Høyer var fra Hovslund, hvor han blev født 5. November 1840. Hans Fader var Gårdejer Jørgen Mortensen Høyer og Moderen Karen Høyer, født Toft, fra Diernæs ved Slivminde. J. M. Høyers Fader var Gårdejer Oluf Pedersen Høyer, gift med Mette Lauritsdatter. Hans Fader igen var Peder Nielsen Høyer, Gårdejer i Ustrup, født i September 1736. Han var Søn af en Boelsmand fra Vedsted Sogn, hvori Ustrup ligger. Boelsmanden havde arbejdet sig frem, så han blev Ejer af en Helgård.

Pastor N. J. Høyer blev Student fra Haderslev 1863 og cand. theol. 1873. Samme År blev han Skolebestyrer i Århus. Han blev gift i Sejlflod den 29. December 1873 med sin Kusine Anna Magdalene Høyer, født 21. November 1847 i Øster Lindet, Datter af Gårdejer, Sognefoged Boy Lauritzen Høyer (der var Broder til Jørgen Mortensen Høyer) og Hustru Anne Håndatter.²⁾ I N. J. Høyers og Anna Magdalene Høyers Ægteskab fødtes som nævnt Sønnen Jørgen Boye Høyer. Kun få År havde han sit Barndomshjem i Jyllands Hovedstad, idet Faderen 10. Marts 1881 blev kaldet til Sognepræst for Kvong-Lyne Menigheder Nord for Varde. Herfra søgte han og fik den 23. Juli 1891 Embedet som Sognepræst for Vilslev og Hunderup ved Kongeåen Nord for Ribe. Her forblev han, til han tog sin Afsked den 4. September 1911. Han døde 4. December 1919 i Ribe.³⁾ Pastor Høyer karak-

¹⁾ Jfr. H. V. Clausen: Før Afgørelsen (1918), om Mellemslesvigs Hedeegne, 20 ff.

²⁾ De fleste ovenstående Slægtsoplysninger har jeg med Tak modtaget fra Forpagter Jens Høyer, Billeslund.

³⁾ Th. Hauch-Fausbøll og Max Grohshennig: Danmarks Præstehistorie II 1932, S. 405.

teriseres som en velmenende Mand, men ikke som nogen særlig fremragende Begavelse. Som ung skal han have været en lystig Fyr.

Hans Hustru, der var Søster til Gårdejer Oluf Høyer (død 1922) i Øster Lindet og Faster til Jens Høyer på Billeslund, var der nok Krummer i, men hun var noget bjergtagen af, at hun var »Præstefruen«. Hun var en af de yngste i Søskendeflokken. De ældste af hendes Søskende var vokset op i en fattig Tid, og der blev tidlig stillet store Krav til dem, hvad der prægede dem Livet igennem. De blev gode Økonomer og var dygtige og stødte aldrig an mod »god Tone«. Derimod var Fru Anna Høyer urolig og vist ikke særlig dygtig som Husmoder, men det var alligevel hende, der prægede Præstehjemmet. Hun døde den 22. December 1922 i Christiansfeld, hvor en Datter er gift med Restauratør M. Pors, »Frej«.

I Jørgen B. Høyers Slægt er der mange kendte Navne, især fra Øster Lindetegnen, såsom Oluf Høyer, Kristian Høyer, Hans Høyer, Boy Høyer, Jens Høyer og Axel Høyer, alle kendte for deres udprægede danske Sind.

Jørgen Høyer blev Student fra Ribe 1895 og tog theologisk Embedseksamen i Sommeren 1901.¹⁾ Han følte efter endt Eksamensstudium ikke Trang til straks at blive Præst. Han fandt, at Skolevirksomhed lå bedre for ham, især stod hans Hu til at blive Lærer for voksen Ungdom. Han besøgte ofte den tidligere Forstander for Brøderup og Janderup Højskoler Jesper Madsen, der henlevede sine sidste Dage som fhv. Bankdirektør i Jerne ved Esbjerg. For ham udviklede Høyer sine Tanker om Højskolegerningen. Han fik også Plads som Lærer på et Par mindre Højskoler, sidst på Kærehave Husmandsskole ved Ringsted, indtil han i Efteråret 1909 efter Opfordring overtog Stillingen som Forstander for den nyoprettede Højskole i Skelund ved Hadsund i Sydøsthimmerland. Her i denne ejendommelige skønne Egn var allerede i 1870 blevet

¹⁾ O. Dankier: Gejstlig Stat 1903 [1903], S. 19.

oprettet en Højskole af J. F. Hammer. I nogle År var Skelund Højskole temmelig godt besøgt. Men da Elevtallet hen i Firserne dalede betydeligt, solgte Hammer Skolen og begyndte en ny Virksomhed i Årup på Fyn. 1886 blev Skelund Folkehøjskole nedlagt.¹⁾ Men i 1909 begyndte den altså sin Virksomhed påny med Høyer som Forstander. Skolen indviedes Fredag den 4. November 1909.²⁾ Da Jørgen B. Høyer begyndte sin Gerning som Højskoleforstander, var hans Virksomhed som Skribent i Mellemslesvig sluttet. Det vil derfor være passende her at fortælle om Høyers historiske Indsats.

Som de fleste Lokalhistorikere således begyndte også Høyer med Studier i sit Hjemsojns Historie. Det var navnlig den historisk interesserede Præst Knud Lang (i Vilslev 1744—1781), der tiltrak sig hans Opmærksomhed. Af denne Præsts Optegnelser udgav Høyer i Fra Ribe Amt I (1903), 138—140 en Skildring af Kvægpesten i Vilsleveggen 1769—71 samt hans værdifulde og udførlige Meddelelser fra 1768 om Vilslev Sogn³⁾ (i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. Række, IV. Bind 1904—05, 38—96). Høyer nåede ikke senere at yde Bidrag til det nævnte Kongeåsogns Historie. Den Tid, han fik tilovers i de kommende År, blev brugt til sønderjydske Rejser og Studier. Med Evner til videnskabeligt Studium lå det nær for ham at gå til Bunds i en Sag. Derfor faldt det ham naturligt selv at rejse ned og undersøge Forholdene i Mellems- og Sydslesvig. Spørgsmålet for ham var dette: Hvor længe kan Sønderjyderne holde ud i Kampen mod det tyske Sprog og det tyske Sindelags Fremtrængen? Vil den Dag ikke ligge nær, da Mellemslesvig ligesom allerede Sydslesvig og Angel er tabt? Det var ham Samvittighedsspørgsmål, han måtte have besvarede. Og så drog han derned, gennemvandrede i sine Ferier Mellemslesvig på Kryds og Tværs, fra Tønder i

¹⁾ Nordahl-Petersen: Danmarks Højskoler (1909), S. 239.

²⁾ Højskolebladet 1909, Sp. 1558.

³⁾ Om Vilslev Sogn har Jesper Madsen skrevet en Afhandling i Fra Ribe Amt III (1905), 27—68.

Nord til Svesing i Syd, fra Bov i Øst til Silde Havklitter i Vest.

Heldigvis har Jørgen Høyer i nogle prægtige Skildringer fortalt om sine Studierejser i det omstridte Land. Hans Arbejder herom er offentliggjorte i Højskolebladet og i Sønderjydske Aarbøger 1903—1909 i følgende ret omfangsrige Afhandlinger og Artikler:

1) En Fodtur gennem Sproggrænsen (Højskolebladet 1903, Spalte 1035—44, 1115—20).

2) En Rejse gennem Overgangsegnene fra dansk til tysk (Sønderjydske Aarbøger 1905, 1—42).

3) En Rejse ned i Marsken (Højskolebladet 1906, Sp. 51—60, 83—90).

4) De sproglige og nationale Tilstande paa Mellemlesvigs Højderyg ved det 20. Aarhundredes Begyndelse (Sønderjydske Aarbøger 1908, 96—152, 165—197).

5) Blandt Nordfrisierne (Højskolebladet 1909, Sp. 753—58, 789—94).

Jørgen B. Høyers første Rejse sydpå fandt Sted i Slutningen af August 1902. I Skildringen af den (Bibliografien Nr. 1) er der, som overalt hos ham, smukke Naturbilleder og gode Menneskeskildringer. Han kunde glæde sig meget over landskabelig Skønhed, hans Iagttagelsesevner var gode, og han formåede uden Spor af kunstneriske Virkemidler at skildre Egne og Mennesker så umiddelbart fængslende og rigtige, at man underligt lever med i det hele dernede i Landet Syd for Tønder, når man følger ham i hans Rejseoplevelser. Han kom i 1902 ned igennem Dele af Frisland og endte i Svesing, »den uforbederlige tyske By«, hvor han besøgte Præst og Degn.¹⁾ Fra Svesing spadserede han nordpå til Fjorde, hvor han traf en ældre Mand, der kunde Dansk. En tysk Bølge var slaaet ind over Byen, hvor den åndelige Jordbund var

¹⁾ I Svesing fandt P. K. Thorsen i 1889 små Rester af Dansk.

vel forberedt til at modtage det fra Syd kommende Sprog. Dansk var her indeklemmt af Tysk fra Øst og Syd og af Frisisk fra Vest. Fra Fjorde gik Turen til Løvsted og Hjordelund; dernæst til Goldebæk. I de tre Byer taltes ikke Dansk til daglig, medens Høyer i Nørre-Haksted Kro traf en Mand, der talte vort Sprog flydende.

Den næste Rejse fandt Sted i Juli 1903 (se Bibliografien Nr. 2). Udgangspunktet var Bylderup-Bov. Herfra gik Turen til Rens og Ladelund. I sidstnævnte By var Høyer ude på Kirkegården. På et Kors stod: »Vi skulle ved megen Bedrøvelse indgaa i Guds Rige« (S. 18). Fra Ladelund drog Vandringsmanden østpå til Medelby, Valsbøl og Store Vi. Man læser med særlig Interesse, hvad Høyer fik at vide hos ældre Folk om H. F. Feilberg, der var Præst i de to sidstnævnte Sogne i Årene 1859—62, 1862—64. Hans Bog »Fra Heden« syntes de ikke ret om. Det var noget underligt noget at skrive om gamle Sæder og Skikke (S. 30—32).¹⁾ Folk har her som så mange andre Steder ikke haft Forudsætninger for at forstå Betydningen af Værker om en Egn's Almuelev. Fra St. Vi tog Høyer til Sillerup, den sydvestligste By i det udstrakte St. Vi Sogn. Her havde det danske Sprog holdt sig bedre end i Sognets øvrige Byer. Grunden hertil var sikkert den afsides Beliggenhed; Befolkningen udgjorde næsten et Familieskab, så det var derfor særlig svært sådan et Sted at bryde med gammel Sæd og Vane. Turen sluttedes i Jørl Sogn Syd for Sillerup. Man befandt sig her på Fortyskningens 4. og sidste Trin (S. 40). Derimod havde Dansk med en mærkelig Sejghed holdt sig i Bondelum sydøstligst i det store Fjorde Sogn. Her havde det danske Sprog dannet en Slags Enklave Syd for den egentlige Sproggrænse.²⁾ Byens isolerede Beliggenhed bevirkede, at Folk

¹⁾ Jfr. Dansk Ungdom 15. 4. 1921. Holger Hjelholt: Sønderjydsk Sprog- og Folkemindeforskning mellem Krigene. (Danske Studier 1919, 129 ff.).

²⁾ Se Kortet i H. V. Clausens Afhandling. (Sdj. Aarb. 1892, 184). Dette Kort bør man have ved Hånden, når man læser Høyers Skilddringer, både for Ruternes og Tallenes Skyld. Man må heller ikke undlade at læse H. P. Hanssens Rejseskildringer fra de mellem-

var yderst konservative, så Dansk kunde holde sig længere her end i Nabobyerne.

I Forbindelse med denne Rejse må Høyer have foretaget en Tur til Marsken (Bibliografien Nr. 3). Den fandt nemlig også Sted i Juli 1903. Af stor Udstrækning var Marskbesøget ikke. Rejsen gik over Ballum, Højer, Rødenæs til Klangsbøl. Derfra tog han nordpå til Hestbøl, Tønder og Møgeltønder. Det blev altså kun den nordlige Marsk, han fik besøgt. Skildringen af Rejsen er særdeles underholdende, og man får en hel Del at vide om de nationale Forhold i det berejste lille Område. I Rødenæs var Folk tyske. Aar 1900¹⁾ var der 97 Familier, i 53 var Hussproget Frisisk, i 27 Dansk, i 7 Højtysk, i 6 Plattysk og i 4 blandet. I Klangsbøl, hvor Høyer besøgte Stedets lærde Præst¹⁾, var der 12 dansksindede. Resultatet af Rejsen for Høyer var, at det frisiske Sprog altid er vigende i Berøringen med Plattysk eller Dansk. Derfor har vort Sprog gjort sig forholdsvis stærkt gældende efter 1864 i den nordlige Del af den ellers tysksindede Marsk. Først når Plattysk bliver herskende, vil ogsaa Dansken her vige.

Sin største slesvigske Rejse foretog Høyer i Sommeren 1907 (Bibliografien Nr. 4). Den gik til Mellemslesvigs Højderyg, hvor han vilde modtage et Indtryk af de sproglige og nationale Tilstande, som de var o. 1907. Rejsen blev udbytte-
rig og affødte Høyers største skriftlige Arbejde, som man i de følgende Bemærkninger om Rejseruten måske kan få et lille Indtryk af.

Jørgen Høyer begyndte sin Rejse i Hanved og tog derfra over Frøslev, Ellund og Medelby til Østerby. Foruden at tale med Folk om sproglige og andre nationale Forhold, benyttede han ogsaa Lejligheden til at høre lidt om ældre historiske Tildragelser, Folkeminder o. s. fr. I Østerby optegner han

slesvigske Hedeegne i Sammenhæng med Clausens og Høyers Arbejder. I Bogen: Fra Kampaarene I (1927), 14—15 er der Oplysninger — ledsaget af et Kort —, der fortrinligt supplerer Høyers Bemærkninger om Sprogforholdene i Hjoldelund, Fjølde og Læk.

¹⁾ Ernst Michelsen.

et Minde fra Kosaktiden (S. 111), i Medelby hører han noget om Krigen 1848 (Slaget ved Bov), ligesom også Krigen dér og andre Steder på Rejsen hyppigt var Samtaleemne. Jævnlig blev A. C. Riis-Lowson omtalt af Folk, navnlig i en stor Omegn af Læk, hvor Riis-Lowson var Præst i Tiden 1858—1864, da han blev forjaget. I de tysksindedes Kredse var der ingen, der fortalte noget godt om denne Mand, der angives at have været meget stivnakket og tilbøjelig til at køre Folk i stramme Tøjler. I en national blandet Egn vil en Embedsmand af den Slags let få mange Modstandere. Hans Minde levede godt nok i Lækegnen i 1907 (se S. 114, 141, 172, 177), ligesom hans Skolekammerat H. F. Feilbergs i Valsbøegnen, men der var dog nogen Forskel på Omtalen af de to hver på deres Vis betydelige Mænd, da Høyer spurgte ud om dem på sine Rejser.¹⁾

I Medelbyegnen hjemsøgte Høyer også Byerne Holte, Vesby, Bøgslund og Jarlund. Derfra drog han til Valsbøl, Mejn, Nr. Haksted, Skovlund og Hørup. Fra disse Byer, hvor Danskheden stadig holder sig bedst, tog han i vestlig Retning over Agtrup til Læk. I Agtrup hørte han en Del Træk fra de to slesvigske Krige. I Stadum Sydøst for Læk fik han fat i et godt Sagn om Junker Ulv til Frisenhavn (S. 174).²⁾ Megen Danskhed var der ikke at finde i Eggen her; heller ikke inde i Sognet Enge (i Kanten af Frisland), hvorfra der meddeles en Del statistiske Oplysninger om Sprogforholdene. Om Store Vi og Sillerup er der også i denne Rejsebeskrivelse nogle Oplysninger, men der er dog mere meddelt om Besøget i Hjoldelund Sydvest for Sillerup. I det ensomt beliggende Hjoldelund har Danskheden også holdt sig temmelig længe. Interessant er det at læse om Høyers Samtale med Folkene i en Gård i nævnte By. De anede f. Eks. intet om Slaget på Lyrskov Hede 1043 (S. 181). Den følgende Dag besøgte han en gammel Husar fra 1864. Denne Mand havde

¹⁾ Om A. C. Riis-Lowson se min Afhandling i Fra Ribe Amt 1937, 88—97. Om Feilberg se bl. a. Marius Kristensen: H. F. Feilberg (1923), 20—33. Sdj. Arb. 1895, 1—44, og Sydslesvig I (1933), 161 f.

²⁾ Jfr. H. F. Feilberg: Fra Heden (1920), 58 ff.

været med i Retræten op gennem Jylland og kom bl. a. i Kvarter på Mors, hvor han sammen med andre Soldater blev indlogeret hos et Degnepar. Degnekonen var slem ved sin gamle Svigerfader. Soldaterne traktede den gamle med Brændevin. Når Humøret på den Måde kom op, begyndte han at synge: »Tøv lidt! sagde Jyden ved Frederiksstad.«¹⁾ Husaren undrede sig over, at Degnen havde Træsko på i Kirken. Det var han ikke vant til at se på sin Hjemegn.

Syd for Hjoldelund ligger Fjorde, det danske Sprog aller sydligste Grænse. Høyer går imod den af P. K. Thorsen opstillede Formodning, at Sproget her måske skyldes en i fjerne Tider foretaget svensk Indvandring, da det har visse Afvigelser fra Nabosoggenes Sprog mod Nord.²⁾ »Former i Sproget, der minder om Svensk og Østdansk, kan ligesaa godt forklares af den afsides Beliggenhed og det ringe Samkvem med Omverdenen, hvilket har bidraget til, at Sproget her ikke har fulgt Trit med den almindelige Udvikling, og at fælles nordiske Rester har kunnet holde sig« (S. 188).

Adskillige fortrinlige Oplysninger om det danske Sprog i Sollerup, Bondelum, Arnfjorde og Jørslutter Jørgen Høyers omfangsrige Afhandling. Fra Arnfjorde meddeles nogle gamle Marknavne, og fra Ørsted anføres Minder fra Kosaktiden. Træk fra gamle Dages nøjsomme Levevis får han ogsaa Lejlighed til at meddele, men det er her som overalt hos denne Forfatter Sprogforholdene og de nationale Tilstande, der interesserer stærkest, og som der oplyses mest om.

¹⁾ Jfr. Morsingboer i gamle Dage III (1936), 93.

²⁾ P. K. Thorsen: Afhandlinger og Breve I (udg. af J. Byskov og Marius Kristensen 1927), 152—162. Jfr. C. Mule: Minder fra den yderste danske Sproggrænse i Sønderjylland (Sønderjydske Aarbøger 1891, 256—63). L. Petersen: Ungdomsminder fra vort Modersmaals sydligste Grænseegne (smsts. 1895, 251—74). F. F. Ulrik: Vort Folks Sydgrænse (smsts. 1894, 247—48). F. Ohrt: Fra den yderste Sproggrænse (Danske Studier 1919, 61—70). Marius Kristensen: Sydslesvigsk (Sønderjyllands Historie I, 72 ff). I M. Kr.s Arbejde findes en Mængde Oplysninger i Tilknytning til vort Emne. J. B. Høyer er nævnt i det i Afsnittet: Studiet af det danske Sprogs Grænser (Sønderjyllands Historie I, 86). Litteraturhenvisninger smsts., 497—500.

Endelig skal omtales Høyers sidst beskrevne Rejse til vor Nations Grænseegne. Den gik i Oktober 1908 til Øen Sild (Bibliografien Nr. 5), hvor der ikke fandtes megen Danskhed. Der gives en smukt formet Skildring af Øens Historie og Natur, og der anføres lidt om Silde Sagnoverlevering, ligesom den frisiske Byggestil i Kejtum, Uve Jens Lornsens Fødeby, gøres til Genstand for nogle Bemærkninger. — På Hjemturen besøgte Klangsbøl og Gården Bombøl (herfra Sagnet om Nis fra Bombøl, der blev hollandsk Admiral). I Emmersbøl var Kendskab til Dansk endnu mindre end i Klangsbøl. Tysk fik Indgang i Hjemmene under Påvirkning af Skoleungdommen. Skildringen slutter med Omtale af et Besøg i Bov på samme Rejse. Her holdt man ikke for stærkt på det danske Sprog. Et godt Kort over Egnen Syd for Tønder ledsager Artiklerne om Rejsen blandt Nordfriserne.

Den sidste Rejse, Høyer var ude på til de truede Sprog-egne, fandt Sted i Sommeren 1909, men han måtte afbryde den på Grund af Sygdom. Han mente selv, det var Forkølelse; men det var vel nok Begyndelsen til den Sygdom, der lagde ham i Graven. Han havde lagt 170 Mark til Side til Fortsættelsen af denne Rejse; men da han mærkede, det gik mod Enden, traf han den Bestemmelse, at disse Penge skulde skænkes til Sprogforeningen.¹⁾

Som vi har set, gjaldt tre af Høyers Rejser (Nr. 1, 3, 5) Marskegnene og to (Nr. 2, 4) den mellemslesvigske Hedeslette. På sine Rejser udspurgte han Præster og Lærere, Kromænd og Handelsfolk, Bønder og Arbejdere og alle andre Godtfolk, han kunde komme på Talefod med. Han udviste en passende Tålmodighed og var utrættelig i sin Adfærd. Ligesom H. V. Clausen²⁾ var han en ypperlig Fodgænger. Han spadserede

¹⁾ Sprogforeningens Almanak 1912, 93 (Jesper Madsens Nekrolog, med Høyers Billede).

²⁾ Der et Sted i smukke Ord har omtalt Høyers Studierejser i Mellemslesvig. Jeg har ikke kunnet finde, hvor Clausens Udtalelse er trykt.

omkring i Gårde og Småhuse, besøgte Embedsmandshjem og fattige Hedebønder, hyppig Genstand for Mistanke hos Folk, der enten stillede sig fjendtlig over for Danskheden eller var den ligegyldig. Gæstfrihed fandt han ikke altid, og mangen Gang måtte han vandre en hel Mil i Regn og Slud for at finde Nattely i en Landsbykro for så atter næste Dag at vandre samme Vej tilbage.

De Erfaringer, Jørgen Høyer indhøstede på sine Undersøgelsesrejser i Mellemslesvig, kan opgøres i få Ord: Plat-tysk rykker stadig, men langsomt mod Nord. Bevægelsen foregår så langsomt, at bliver den ved at gå i samme Tempo som siden 1864, vil der hengå 3 a 4 Menneskealdre, førend det danske Talesprog er uddød i Mellemslesvig. Disse Høyers Resultater har i 1937 fra tysk Side fået deres Bekræftelse i Paul Selks Bog: Die sprachlichen Verhältnisse südlich der Grenze, hvori det med Oplydelse af meget statistisk Materiale påvises, at Sproggrænsen fremdeles løber Syd for Rigsgrænsen.¹⁾

Høyers Rejseskildringer giver et fængslende Indtryk af Folks Sprog og Tænkemåde i de sydligste danske Egne. Det er et nyttigt Bidrag, han i sine fem Arbejder har leveret om de nationale Forhold i Overgangsegnene fra Dansk til Tysk. Et Bevis på den Værdi, der er tillagt Høyers Afhandlinger, ses i det Forhold, at hans Bidrag i Sønderjydske Aarbøger 1905, 1—42 (Bibliografien Nr. 2) om Rejsen i Hedelandet Vest for Flensborg blev optrykt (og illustreret) i det ved Genforeningen udgivne store Værk: »Sønderjylland« I (1919), 96—119 (redigeret af Svend Dahl og Axel Linvald). Det vilde have været af Værdi, om Høyers fem Rejseskildringer var blevet samlede og udgivne i Bogform. Hans tidlige Død forhindrede desværre en sådan Tankes Realisation, ligesom den satte Bom for hans videre mellemslesvigske Studier. Kun 35 År gammel måtte den utrættelige Vandrør nedlægge sin Stav. Han skulde lige

¹⁾ Jfr. Grænsevagten (Marts 1938), hvor Selks Bog er omtalt.

til at begynde sin egentlige Livsgering, da Sygdommen afbrød hans Virksomhed. I Efteråret 1909 tog han, som vi véd, fat som Forstander for Skelund Højskole. Da var Helbredet allerede dårligt, og det gik stadigt tilbage. Det kneb for ham at holde ud med Sommerskolen, men han blev på sin Post til det sidste. Så var hans Kraft brudt.¹⁾ Han tyede til sit Hjem i Vilslev Præstegård, hvor hans Sygdom udviklede sig således, at han efter lange og tunge Lidelser hensov den 3. December 1910.²⁾ Han blev begravet Lørdagen den 10. December 1910 på Vilslev Kirkegård.³⁾ Nogle faa Skridt fra Kongeåens nordlige Bred redtes hans sidste Leje. Hans Død var et dybt Savn for hans nærmeste, og i den lille Vennekreds, han havde vundet, lever Mindet om den stille, fordringsløse og sandhedskærlige Mand rent og lysende selv nu så længe efter, at hans Blik er slukt.

Hans varme, rige Hjerter drev ham til at rejse rundt i sin Fritid nede blandt vore sydligste Landsmænd. Hans Idræt i Fædrelandets Tjeneste tilfredsstillede hans dybeste Længsler. Jesper Madsen karakteriserer ham som »et ædelt, trofast og bravt Menneske, der sad inde med en betydelig Kundskabsfyldte, men tillige med et forunderligt barnligt Sind, der let kunde blive misforstaaet af denne Verdens Vise.« —

Da nærv. Forf. i 1926 og 1931 rejste rundt i Egnen: Flensborg — Store Vi — Læk — Ladelund — Valsbøl for at indsamle Folkeminder, var der tre Mænds Arbejder om Kultur- og Nationalitetsforholdene i Landet Syd for Skelbækken, jeg idelig måtte tænke på: H. F. Feilbergs, H. V. Clausens og Jørgen Boye Høyers. På lange Fodture sammen med den meget lokalkendte Gustav Lindstrøm erindrede jeg tit Høyers prægtige Naturskildringer fra det flade Land med de

¹⁾ Skelund Højskole fik efter Høyer V. Witt-Hansen til Forstander. I Sommeren 1912 havde den 15 Elever. Den lille Skole er forlængst nedlagt.

²⁾ Højskolebladet 1911, Sp. 73—74 (Jesper Madsens Nekrolog, med Høyers Billede).

³⁾ Højskolebladet 9/12 1910 (Dødsannonce).

store Udsyn.¹⁾ Det har derfor været med særegne vemodige Følelser, jeg nu påny, i Tankerne og med J. B. Høyer som Fører, har foretaget en Rejse rundt til mange og dyrebare Steder i det tabte Land Syd for Statsgrænsen. Denne Rejses Formål har først og fremmest haft til Opgave at fremdrage Mindet om en af de Mænd, der med vågent Øje, rent Sind og drevet af dyb Fædrelandskærlighed tog sig den Opgave på at meddele sine Landsmænd de bedst mulige Oplysninger om Sprog og Nationalfølelse i de Egne af Danmark, hvor vort Folk må holde Stand over for et overmægtigt Pres fra en stor Nation, der vil tilegne sig Magten på en Jord, hvortil Danskerne har gammel Odelsret. Jørgen Høyer så rigtigt, hans Fremstilling er præget af roligt Omdømme og nøgterne Betragtninger. Han var klar over, at tysk Sprog ikke let lod sig standse i sin Fremmarch mod Nord. Det forundtes ham dog ikke at leve længe nok til »at se Nordens Grænsepæl atter rykket frem mod Syd«; thi så vilde også han have oplevet sin største nationale Glæde.

Brabrand, 3. 2. 1938.

August F. Schmidt.

¹⁾ Den skønneste og bedste Skildring, der nu forefindes om noget sønderjydsk Egns Overfladeformer og Natur, er Knud Olriks Bidrag i »Sydslesvig« I (1933), 9—47. Her er det netop Mellemslesvigs Hedeegne, den udmærkede Iagttagelse har haft så stor Lykke med sin Beskrivelse af.

Sagnet om Uffe hin Spage.

Af **Gudmund Schütte.**

Det oprindelig engelske Sagn om Uffe hin Spage, som i sin ældste Form kendes gennem Kvadet »Widsith«, er i nyere Tid udnyttet paa forskellig Maade gennem Gendigtninger. Paa dansk Side i Grundtvigs Vise, Fru Hansigne Lorensens »Grænsens Sang« og Primdahls Opera, paa tysk Side i Fru Ingeborg Andresens Festspil »Offa«, hvor Handlingen forresten er forfalsket, idet Offa tænkes at kæmpe mod Danekongen Alewih, hvad der intetsomhelst staar om i Urkvadet, der angiver de tyske Svaber som hans Modstandere.

Det forekommer mig, at der burde gøres Forsøg paa at naa tilbage fra Saxes latinske Gengivelse til den danske Urtext, paa samme Maade, som Axel Olrik har gjort det ved sin Gendigtning af »Bjarkemaal«. Først nogle Ord om Situationen.

Det ældste Trin af den danske Overlevering kan skimtes deri, at Sagnet lader Uffe efterfølges af sin »Søn« Dan. Her har vi endnu et dunkelt Minde om, at Anglerne som Herrer i Sønderjylland afløses af Danerne.

Men det har været glemt eller ikke forstaaet af den Fortæller eller Digter, der har bragt Sagnet i den hos Saxe foreliggende, endelige Form. Hos ham er ifølge Arkivar Ellekildes Mening det gamle Stof blevet brugt som Ramme om en Handling, der egentlig fremstiller aktuelle Tildragelser fra 10de Aarhundrede.

Anglerne er altsaa annekterede som Danskere, og den førdanske Urtid er forsvunden. Deres Rigssæde er fra Angel flyttet til Jelling, som var Danmarks vigtigste Kongsgaard i 10. Aarhundrede, endnu kendelig for os gennem sine mægtige Kongshøje og Runestene. Og Vermund og Uffe er kun Masker for Gorm den Gamle og Harald Blaatand.

Sammensmeltningen kan være lettet af den Omstændighed, at Vermund allerede i »Beowulf« — synes at optræde med Navneformen *Garmund*, der nærmer sig stærkt til *Gorm*. Vermund er gammel, bærer i nordisk Overlevering Tilnavnet »den vise«, hvad der forudsætter høj Alder; det passer jo godt nok til *Gorms* Tilnavn »den Gamle«. Iøvrigt tillægges der Vermund en vis Uvirksomhed, Passivitet; han har nedgravet sit ypperlige Slagsværd *Skrep* af Mistillid til Sønnen *Uffes* Evne til at svinge det. Hermed kan sammenholdes, at *Gorm* i Sagnet hos *Sven Aggesøn* kaldes »den løge«, dvs. »den lade«. Yderligere er Vermund affældig og blind; her tænker Digteren sikkert paa et almindensk Nationaltræk, den blinde Sorgløshed overfor Fæder fra Udlandet. »O Danmark, paa Rænker du aldrig dig forstod!«

Sønnen *Uffe* fremstilles som kæmpestærk, men dvask og næsten stum. Vi mindes her et lignende Motiv i en anden dansk Gendigtning af engelsk Urdigtning, nemlig den Dvaskhed, der tillægges Tyskertrællen *Kong Ingild* og revses i en Tordentale af *Kæmpen Starkad*; denne Tordentales danske Udgave har *Axel Olrik* netop tydet som møntet paa *Harald Blaatand*. Men *Uffe* ejer Evnen til i elvte Time at vaagne til Daad. Og dét, mener *Ellekilde*, sigter til *Harald Blaatand*, der kraftig sikrede Rigets Sydgrænse ved at nedkæmpe den svenske Indvandrer *Gnupas Rige* og saaledes stolt kunde sige paa *Jellingstenen* om sig selv, at han »vandt alt Danmark«. Iøvrigt kan *Uffes* Opvaagnen i elvte Time ogsaa tages som et Billede paa almindensk Art: »Kommer vi ikke idag, saa kommer vi imorgen; en skal aldrig gøre idag, hvad en kan opsætte til imorgen«.

Vermunds Udraab om *Uffes* Sværds slag: »Der hørte jeg anden Gang *Skrep!*« er for os blevet et staaende billedligt Udtryk for kraftigt Svar paa Tiltale. *Uffe* har jo allerede i sit Svar til *Saxerne* givet Exempel derpaa. Ordet »Der klang *Skrep!*« udtrykker for os nu et Svar, der ikke blot er kraftigt,

men ogsaa fuldt af hvast Vid, saaledes som netop det sønderjydske Lune i vore Dage ytrer sig. *)

Saxernes Sendemænd optræder stortalende, udæskende og sabelraslende og vil samtidig have deres Ultimatum opfattet som maadeholdent. Her har vi den tydelige Genklang af Danmarks Sammenstød med den tyske Stormagt paa Harald Blaatands Tid, men forresten ogsaa foregribende velkendte altydske Klange fra vor egen Tid. Sagnet er i digterisk Form, hvad der i vore Dage vilde have formet sig som en polemisk Dagblads-Leder mod tysk imperialistisk Politik.

Alt ialt er Sagnets Sindbilledsprog dybt og malende.

Desværre har vi Uffesagnet nu kun paa Latin. Men det forekommer mig dog, at jeg gennem Saxes Text kan høre det danske Oldkvad klinge. Han er her knap saa vidtløftig snakkesalig som mange Steder ellers, og Fortællingens Menings-afsnit former sig ofte saaledes, at de kunde tænkes gengivet i ottelinjede Strofer. Ogsaa kan Stavrimene mangan Gang skimtes tydeligt nok. Derfor har jeg i Olriks Fodspor vovet at gøre Forsøget paa at skabe en dansk Gendigtning. Jeg syntes, det var Synd, at vi skulde nøjes med Saxes kedelige latinske Pyntestil. Den islandske Sagnkender, Bibliotekar Dr. phil. Sigfus Blöndal, hvem jeg har forelagt mit Forsøg, har ialfald ikke stillet sig helt afvisende. Nu faar Læseren selv dømme; han bør tage mit Produkt med rimelig Overbærenhed i Ihukommelse af det gamle Ord. at »Skam faa den, der byder bedre, end han har«.

Hermed gaar vi over til Genfremstillingen. Jeg sætter den latinske Texts tilsvarende Linjer jævnsides, saa man kan se, at jeg i Virkeligheden ofte næsten ordret holder mig til Forbilledet.

Da Øjnene Vermund
af Ælde svigted,
Saxlands Konge
sendte ham Bud:

Cumque Wermundus
ætatis vitio oculis orbaretur,
Saxoniae rex
ei per legatos mandat,

*) Jfr. Svend Thorsens Samling »Lunets Sønner«, 1937.

»Lad du mig raade
for Riget, du har,
som du udover
Alders Maal holder.

Ej bør for længe
i Land du sidde
og holde gridsk
og graadig ved Vældet,
saa Land ligger blot
uden Lov og Orden
og savner Vaaben
til Værn for sig.

Kan man kalde
Konge den Mand,
hvem Alderdommen
Aanden svækker,
og Blindhed Øjnene
ødelægger
med ynkelige
Ørheds Taage?

Men hvis du det nægter
og siger Nej,
har du vel en Søn
at sætte mod min,
som æsket vover
at yppe Holmgang.
Sejrherren raade
for Riget skal.

Men vil du ej dette,
vide du skal:
da Vaabendyst vanker,
ej Venneraad,
saa at du nu
af Nøden tvungen
yde maa,
hvad du afslaar her!

Vermund saare
sukke maatte:

regnum, quod præter ætatis
debitum teneat,
sibi procurandum committat,
(quod præter
ætatis debitum teneat).

ne nimis longa
imperii aviditate
patriam
legibus
armisque deficiat.

Qualiter
regem censori posse,
cui senectus
animum,
cæcitas oculum
(fuscaverit)
caliginis
horrore fuscaverit?

Quod si abnuat,
filiumque habeat,
qui cum suo
ex provocatione
confligere audeat,
victorem
regno potiri permittat.

Si neutrum probat,
(cognoscat),
armis secum,
non monitis agendum cognoscat,
ut tandem
invitus
præbeat,
quod ultroneus exhibere con-
temnat.

Ad hæc Wermundus altioribus
suspiriis fractus:

»Haan du ikke
min høje Alder!
Skønt ussel af Ælde
som ung jeg dog
var ikke slap
og sen til Strid.

Rettere maa jeg
revse Saxkongen
for Utaalmod,
at han ej kan bie
paa Oldingens Afgang
og arve den døde,
men river den levende
Riget fra.

Dog, at saa afsindig
ej jeg skal kaldes,
at jeg min fædrene
Friheds Hæder
mod udlandsk Trældom
ønsker at sælge,
vil med egen Haand
jeg Æskningen følge«.

Saxernes Sendemænd
svared paa dette:
»Vi veed til fulde
om vores Konge,
at han nægter
til Nar at blive
ved blodig Kamp
mod en Blindebuk.

Le maatte man ad
det Latterskue.
Haan, men ej Hæder
den Holmgang var.
Det bedre var,

impudentius se
ætatis exprobratione lacerari
respondit,
quem non ideo huc infelcitatís
senectus
provexerit,
quod (iuventam)
pugnæ parcus timidus iuven-
tam exegerit.

Iustius autem
Saxonix regi (notam afferri
posse)
impatentiæ notam afferri posse,
quem potius
senis fatum opperiri
(defuncto succedere
quam vivum spoliare)
quam imperium poscere decu-
isset, quod aliquanto præstet
defuncto succedere quam
vivum spoliare.

Se tamen, ne tamquam delirus
prisca
libertatis titulos
externo videatur mancipare
dominio (mancipare),
propria manu
provocationi pariturum.

Ad hæc legati
scire se inquirunt:
(scire se),
regem suum
(perhorrere)
conserendæ cum cæco manus
ludibrium perhorrere,
(cum cæco).

quod tam ridiculum decernendi
genus
rubori quam honestati
(decernendi genus) propin-
quius habeatur.

at I begge to
lod Sønnerne raade
for Sagens Udfald.

Dænerne stode
stumme alle.
Ingen vidste
et Ord at svare.

Da tog Uffe
til Orde brat.
Han var ogsaa med
mellem de andre;
had sin Fader om Lov
ti! frit at svare.
Det var, som en maalløs
fik Mæle med et.

Vermund vilde
vide og spurgte:
hvem der æsked
Ordet at føre.
Da sagde Mænd
og svarede ham:
»Det er jo Uffe,
der æsker det.«

Da Mænd ham svared,
mælede han:
»Ej nok er det,
at Udenlandske
min ilde Lykke
og Uførhed haaner!
Skal egne mig saare
med smædende Tale?«

Men Svendene
svore alle,

Aptius vero
per utriusque
pignus et sanguinem amborum
negotio consuli.

Ad hæc obstupefactis Danis
subitaque responsi ignorantia
percussis,

Uffo,
qui forte cum ceteris
aderat,
responsionis a patre
licentiam flagitabat,
subitoque velut ex mutō
vocalis evasit.

Cumque Wermundus
(inquireret),
quisnam talem a se loquendi
copiam postulare, inquireret,

ab Uffone
rogari dixissent,

(cumque ministri
dixissent),
satis esse perhibuit,
ut (alienorum fastus)
infelicitatis suæ
vulneribus alienorum fastus
illuderet,
ne etiam a domesticis simili
insultationis
petulantia vexaretur.

Sed satellitibus
(affirmatione testantibus)

at det var Uffe,
hans egen Søn.
Da sagde Vermund:
»Sig det kun frit!
Hvo end du er,
sig, hvad du tænker!«

Uffe mæled:
»Meld eders Konge,
faafængt er det
at fordre et Rige,
som endnu ejer
sin egen Konge
og Ædlinges Vaaben
til Værn og Fæste.

Ikke savnes
en Søn af Kongen.
Ikke savnes
en Arving til Riget.
Agt paa mit Ord!
jeg æsker til Holm
ej blot Drottens Søn,
men hans bedste Kæmpe!«

Sendemænd lo,
da de Svaret hørte.
Tom Tant ene
Talen dem syntes.
Dog aftaltes Sted
for Stridens Møde,
og fast de satte
Frist og Stund.

Men Uffe havde
med Undren dem fyldt.
Svært var at sige,
hvad der slog dem mest:
om Talen eller
hans Tro paa sig selv
dem den største
Studsens voldte.

Uffonem hunc esse
pertinaci affirmatione testan-
tibus, (inquit),
liberum ei sit, inquit,
quisquis est,
cogitata profari.

Tum Uffo:
(ab eorum rege)
frustra ab eorum rege
regnum appeti,
quod tam proprii
receptoris officio
quam fortissimorum procerum
armis industriaque niteretur.

Præterea nec
regi filium
nec (desse)
regno successorem deesse,
sciantque,
se (simul pugna aggredi con-
stituisse)
non solum regis eorum filium,
sed etiam quemcumque ex for-
tissimis simul pugna aggredi
constituisse.

Quo audito legati risere,
vanam
dicti animositatem existimantes.
Condicitur
pugnæ locus
eidemque stata
temporis meta præfigitur.

Tantum autem stuporis Uffo
iniecit,
ut (incertum exstiterit),

utrum voci eius
an fiducia
plus
admirationis tributum sit,
incertum exstiterit.

Da Sendemænd
til sit var dragne,
roste Vermund
det raske Svar,
kvad: »Den Mand,
der vil møde to,
undes heller mit Land
end en hovmodig Fjende«.

Alle vidned:
»Din egen Søn
gav Sendemænds Haan
det Svar, den fortjente«.
Han bød ham hid,
med Hænder at prøve,
hvad han med Øjnene
ej kunde se.

Han følte hans Krop
og de føre Lemmer
og kunde derpaa
kende sin Søn.
Han sandede de Ord,
som de svore før:
(»Saaledes var jeg
selv som ung«).

Og Vermund vilde
vide og spurgte:
»Men hvorfor saa længe
levet har du
som maalløs, stum?«
Da mæled Uffe:
»Mit fædrene Værn
var mig fordum nok.«

Fortælle bad Vermund,
hvi tvende Kæmper
for een han vilde
æske til Holm?
»Fordi Adils blev fældet

Abeuntibus
autem legatis,
Wermundus,
responsionis auctore laudato,
quod virtutis fiduciam
in duorum provocatione sta-
tuerit, potius se ei
quam superbo hosti regno ces-
surum perhibuit.

Universis autem
filium eius esse testantibus,
qui legatorum fastum
fiduciae sublimitate contemp-
serit, propius eum accedere iubet,
quod (manibus experturus),
quod oculis
nequeat, manibus experturus.

Corpore deinde eius curiosius
contrectato,
cum ex artuum granditate
lineamentisque
filium esse cognosset,
fidem assertoribus
habere coepit.
(»Talem«, ait, »me commemorari
in flore exstitisse iuventutis«).

percontarique eum,
cur.. vocis habitum
summo dissimulationis studio
tegendum sustinuerit ...

Qui respondit,
se paterna hactenus defensione
contentum non prius vocis
officio opus habuisse.

Rogatus item ab eo,
cur duos
quam unum
provocare maluerit?
Ut Athisli regis oppressio, quæ,

ene mod to,
vil med Daad jeg slette
Danernes Skam«.

Vermund kvad:
»Vel har du skønnet«,
bød ham Vaabenbrug lære,
da Vane han savned.
De søgte nu Vaaben
sammen til Uffe,
men for bredt var Brystet
for Brynjer alle.

Til andres Vaaben
hans Vækst var for stor.
Til sidst man bragte
selve Vermunds
Brynje, men
han brød den itu
ved sit vældige Legems
voldsomme Kraft.

Vermund bød da
i venstre Side
sprætte den op
og med Spænde derpaa
og med Sytraad
sammen den rimpe.
Hvor Skjoldet dækked,
skaded ej Sværdhug.

Saa bød han ham
bringe et Sværd.
Og Uffe til Haande
hented de mange,
men Sværdene brast,
naar han svang dem kun.

quod a duobus gesta fuerat,
Danis opprobrio exstabat,
unius facinore pensaretur,
novumque virtutis specimen.
prisca ruboris monumenta
convelleret.

Quem Wermundus
iustam omnium æstimationem
fecisse testatus,
armorumque usum,
quod iis parum assuevisset,
prædiscere iubet.
Quibus Uffo oblatis
magnitudine pectoris,
loricarum nexus explicuit.

(alienis armis)
maiore siquidem corpore erat
quam ut alienis armis uti
posset.
Ad ultimum,
cum paternam quoque
loricam
(dissolveret)
violenta
corporis astrictione dissolveret,

Wermundus eam
a lævo latere
dissecari
fibulaque
sarciri præcepit,

partem, quæ clipei præsidio
muniatur,
ferro patere parvi existimans.

sed et
gladium conscisci iussit.
(Uffo),
oblatis compluribus, Uffo
singulos
agitando comminuit

»Har Vermund«, kvad de,
»ej Vaaben bedre?«

»Et har jeg«, kvad han,
»til Uffe godt nok,
fik jeg blot først
fundet det atter«.
Han lod sig føre
frem paa Marken,
fritted sit Følge
og fandt saa Stedet.

Da Uffe øjned
det irrede Sværd,
tvivlede han
og Tiltro ej havde.
Men Vermund kvad:
»Hvis det Vaaben svigter,
da vil intet
andet dig holde«.

Nu stævned man
til Stridens Møde.
Det var paa en Ø
i Ejderens Vande.
Uffe kom
ene derhen,
men Saxerkongens
Søn med en Kæmpe.

Begge Bredder
var bugnende fulde
af Skarer, som stod der
skuelystne.
Vermund sad yderst

Interrogatus autem,
an dignum Uffonis robore
ferrum haberet?

habere se dixit,
(aptum corporis eius viribus),
si pridem
reperire potuisset, aptum
corporis eius viribus exhibe-
ret.
In campum deinde perducere se
iubet,
cum, interrogatis per omnia
comitibus,
extractum cavo gladium filio
porrigit.

Quem Uffo nimia vetustate
fragilem
exesumque conspiciens,
ferendi diffidentia perconta-
tur
Refert Wermundus,
si præsens ferrum ab ipso ven-
tilando collideretur,
non superesse,
quod virium eius habitui
responderet.

Igitur (expetitur)
ex pacto pugnae locus expetitur.
Hunc
fluvijs Eidorus aquarum
ambitu vallat.
Quem Uffone
sine comite petente,
Saxoniae regis
filium insignis viribus athleta
consequitur.

crebris utrimque turbis alternos
riparum anfractus
(complentibus)
(turbis)
spectandi aviditate complenti-

ude paa Bro:
thi slog man hans Søn,
vilde selv han drukne.

Begge Ynglinge
mod Uffe trængte.
Han undveg Stød,
stoled ej paa Sværdet.
Han mærked, mod hvem
han sig mest skulde vogte,
og søgte med Taalmod
Sigte til Hugget.

Men Vermund tyktes,
hans Taalmod var fejgt,
at han alt tog imod
og ej gav igen.
Ud rokked Kongen
mod Randen af Broen,
vilde synke tilbunds,
hvis Sønnen faldt.

Og Uffe ægged
til Angreb frem:
»Kongssøn sin Byrd
ved Kamp bør hædre,
bør i Manddom ej vige
for menige Kæmpe,
men Kæmpen ej dækkes
bag kongelig Ryg!«

Tættere frem,
tvungen af Skam,
søgte Kæmpen,
men slagen blev han.

bus.
Wermundus
in extrema pontis parte se
collocat,
si filium vinci contigisset,
flumine periturus.

Verum Uffo,
geminis iuvenum congressibus
laccessitus,
(ictus vitabat),
gladii diffidentia amborum
ictus vitabat,
patientius experiri constituens,
quem e duobus attentius cavere
dehuisset,
ut hunc saltem uno ferri
impulsu contingeret.

Quem Wermundus (existimans)
imbecillitatis vitio tantam
recipiendorum ictuum patien-
tiam præstare existimans,
paulatim in occiduum pontis
oram se protrahit,

si de filio actum foret, fatum
præcipitio periturus.

Uffo siquidem filium regis
ad secum avidius decernendum
hortatus,
claritatem generis
ab ipso conspicuo fortitudinis
opere æquari iubet,
ne rege ortum
plebeius comes virtute præstare
videatur.
Athletam deinde .., ne
domini sui terga timidius
subsequeretur, admonitum.

Propius .. congregi
rubore compulsum,
primo ferri ictu
medium dissecat.

Da vaagned atter
Vermund til Live:
»Der hørte jeg Sønnens
Sværd at klinge!

Men sig, hvilket Lem,
har Sværdet ramt?«
De svared: »Ej blot
et enkelt Lem,
men hele Manden
blev midt i kløvet!«
Da rokked fra Broens
Rand han atter.

Nu ægged Uffe
med Ord fuld skarpe
Kongssøn til Hævn
for Kæmpen, som dræbtes.
Han søgte nødtvungen
nærmere frem.
Men Uffe tog Sigte
for Slaget nøje.

At ej Æggen svigted,
han Sværdet vendte
og Kroppen med et Hug
kløved itu.
Da raabte Vermund,
saa vidt det gjalded:
»Dér hørte mit Øre
anden Gang Skrop!«

Nu kom hans Mænd
og meldte til Kongen:
»Din Søn har fældet
de Fjender begge«.
I hæftig Graad

Quo sono recreatus
Wermundus
filii
ferrum audire se dixit,

rogatque, cui potissimum parti
ictum inflixerit.
Referentibus deinde ministris,
cum non unam corporis partem,
sed totam hominis
transegisse compagen,
abstractum præcipitio
corpus ponti restituit.

Tum Uffo
(impensoribus verbis
sollicitat)
regis filium ad ultionem
interfecti pro se satellitis
impensoribus verbis
sollicitat.
Quem (sua adhortatione coactum)
propius accedere sua adhor-
tatione coactum,
infligendi ictus
curiosius denotato

gladioque, quod tenuem eius
laminam suis impari
viribus formidaret,
in aciem alteram verso,
penetrabili corporis sectione
transverberat.
Quo audito Wermundus
(suis auribus)
Scep gladii sonum secundo
suis auribus incessisse
perhibuit.

Affirmantibus deinde
arbitris
(ab eius filio)
utrumque hostem ab eius filio
consumptum, (fletu solvit)

af Glæde brast han,
og Taarerne sletted
Sorgens Spor.

Saxer de faldne
med Sorg maatte jorde.
Daner om Uffe
dansed med Fryd.
Adilses Drab
for Daaden glemtes.
Vor Vanære sluktes
i Saxernes Skam.

nimietate gaudii vultum fletu
solvit.

Ita (lætitia rigavit) genas,
quas dolor madidare non
poterat, lætitia rigavit.

Saxonibus igitur pudore
mæstis pugilumque funus
ducentibus,
Uffonem Dani
iucundis excepere tripudiis.
Quievit tum Athislænæ cædis.
infamia
Saxonumque opprobriis
expiravit.

Sognepræst Frederik Blechingbergs Beskrivelse
af
Ballum Kirke og Sogn 1754
og Oplysninger om hans Slægt.
Af Jørgen Swane.

Forfatteren til efterstaaende Beskrivelse af Ballum Kirke og Sogn, Frederik Blechingberg, var fra 1732 til 1765 Sognepræst i Ballum, og har andet Sted vist sin Interesse for topografiske Emner, idet han i 1757 i Danmarks og Norges oeconomiske Magasin har skrevet om »Huus-Bygningen i vore Landsbyer«.

I sønderjydske Aarbøger for 1906 er trykt Arkivtegner Søren Abildgaards Dagbøger fra hans Reiser i Sønderjylland i 1775—76. Han omtaler der, at han vedrørende Ballum har faaet nogle af sine Oplysninger fra en tidligere Præsts Optegnelser, og det er tydeligt at se, at de er hentede fra Pastor Blechingbergs Beskrivelse. Efter at denne indtil nogle Aar efter Genforeningen havde beroet hos Sognepræsten i Ballum, er den nu afleveret til Landsarkivet i Aabenraa.

Frederik Blechingberg er født sidst i Marts 1707 i Gram som Søn af den derværende Sognepræst og Provst Daniel Blechingberg (1662—1729) og Hustru Kirstine Marie Friis (1676—1741), Datter af Formanden Frederik Friis og Dorthea Baggessdatter, Slægten stammer fra Ronneby i Blekingen og kendes tilbage til Slutningen af 1500-Tallet.

Efter at Frederik Blechingberg var bleven Student 1726 fra Ribe Latinskole, tog han 1727 filosofisk Examen og reiste derefter hjem til Gram, hvor han dyrkede de teologiske Studier, indtil han i Juni 1729 blev Hører ved Latinskolen i Ribe under den bekendte Rektor Mag. Christian Falster. I Falsters »Amoenitates philologiae« (Lærdoms Lystgaard), der udkom i Amsterdam 1729—32, omtales i Sermo V. (1 Del 16) et Selskab hos Stiftamtmand i Ribe Admiral Christian Carl Gabel, hvor Grev-

inde Anna Sophia Schack var tilstede. Grevinden betegnes af Falster som »femina genere et loco illustrissima«. En ukendt, mulig Historikeren Hans Grams Broder Lars Gram, har hertil bemærket »Anna Sophia Rantzau, Enkegrevinde v. Schack, efter at hun havde gjort Claus Blechingberg elendig og landflygtig, gik hun nu ud paa at opsøge hans yngre Broder Frederik« (J. Olriks Oversættelse). Claus Blechingberg var født ca. 1702 i Gram, og døde 25. Juli 1768 i Bergen som Prokurator. Det har trods foretagne Undersøgelser ikke været muligt at finde noget til nærmere Dokumentation af det anførte.

I 1731 vendte Frederik Blechingberg tilbage til København og blev den 23. Maj s. A. cand. theol. Allerede Aaret efter lykkedes det ham at faa Embede, idet han ved Vocationsbrev af 2. Maj 1732 af Greve Otto Diderich Schack til Schackenberg kaldedes til Sognepræst for Ballum Menighed, hvilken Kaldelse confirmeredes af Kongen d. 6. Maj s. A.

Ved Kaldelsen forpligtede han sig til hver Martini aarlig at levere af Byg 48 Ørter à 12 Skæpper (efter Kongens Maal 72 Tønder à 8 Skæpper) til Grevskabet Schackenberg. I 1760 skænkede Grev Hans Schack Halvparten af de 48 Tønder Konge-Tiende Byg, der hidtil var leveret paa Gram, til Pastor Blechingberg i Betragtning af hans mange dels uopdragne Børn og til nogen Hjælp udi deres sømmelige Opdragelse, og 2 Aar efter, ved Skrivelse af 5. Oktober 1762, skænkede Grev Schack Blechingberg de resterende 24 Tønder, ydermere med den Tilføjelse, »at denne sidste Quantitet ved paakommende Faderens Dødsfald af sand Hiertens Medlidenhed skal være henlagt til Hjælp udi hans ynkværdige og gebræcklige Søn Detlefs (død 1799 som Birkeskriver i Møgeltønder) fornødne Underholdning og Fremhold, indtil Barnet enten opnaar sine myndige Aaringer eller forinden skinbarligen sees, i den Stand, at han desforuden kand have eller forhverve sin nødtørftige Underholdning«.

I 1765 døde Pastor Blechingberg, den 29. Juli, 14 Dage efter en Datter Christina Maria, ligesom hende, af »Flækfeber og

Sprinkler, som der i Egnen grasserede«, og Grev Hans Schack tilstod da, Dagen efter Dødsfaldet, Enken Anna Sophia Detlefs. der, »har indbragt sin sal. Mand en anseelig Del Penger, som er anvendt dels til den salig Mands trængende Creditorers Afbetaling og dels til de mange Børns Befordring og Underholdning, saa hun deraf intet kan vente tilbage«, og hun sad med 5 smaa uopdragne Børn tilbage i fattige Omstændigheder, at hun paa Livstid maatte beholde Ballum Degneembedes visse og uvisse Indkomster og Rettigheder mod at stille en retskaffen Substitut, hvilke alt ved hans Moders Grevinde Anna Ernestine Schacks og hans egne Forsikringer af henholdsvis 24. Maj 1742 og 28. August 1758 hidtil havde været tilstaaet Pastor Blechingberg.

Naar Pastor Blechingberg i sin Beskrivelse omtaler den grevelige Schackske Familie, som man i det 18. Aarhundrede omtalte Kirkepatronen, maa man imidlertid lægge mere i det end sædvanlig Høflighed. Foruden de ovenfor nævnte Gunstbevisninger fremgaar det af en Skrivelse af 3. Maj 1750 fra Grevinde Anna Sophia Schack, der var meget interesseret i det den 8. September 1748 af fhv. Rektor paa Herlufsholm, Mag. Rasmus Werring, oprettede Selskab »Det fiirdobbelt foreenet Kierligheds Selskab«, at hun af Selskabet havde tillagt Pastor Blechingberg 100 Rdlr. saa længe han levede, foruden Pension af 10 Policer til Bedste for hans Børn.

Den ældste Datter opkaldtes efter Grevinde Anna Sophia Schack, og den ældste Søn efter Greve Otto Diderich Schack, der sammen med sin Gemalinde Anna Ernestine v. Gabel stod Fadder til Barnet. Først det 3. Barn, en Søn, opkaldtes efter Farfaderen, senere opkaldtes saavel Grev Hans Schack som Grevinde Anna Ernestine.

Efter sin Udnævnelse til Sognepræst købte Pastor Blechingberg i Boet efter Formanden, Sognepræst Broder Pedersen (Brorson), Heste, Køer, Svin, Faar, Vogne, Landbrugsinventar samt 1 Kakkellovn og meget andet for 214 Rdlr. og 44 Sk., og til Enken Ingeborg Roost maatte han betale for Præstegaarden, og

hvad som til den lovligt hørte, 700 Slette Daler at erlægge ved Naadens Aarets Udgang den 25. April 1733. En Datter — Sara — Blechingbergs 2. Kone arvede efter sin Fader ialt 78 Rdlr. 5 Sk.

Pastor Blechingberg var 3 Gange gift, og havde i sine Ægteskaber ialt 17 Børn, hvoraf kun 3 døde som spæde.

Første Gang blev han i 1732 gift med Ottilie Dorothea Schancke, født 29. Marts 1715, Datter af Tolder i Ribe, Kammerassessor Oluf Schancke (1684—1763) og Sara Bolvig (1687—1770). Den 16. Juli 1742 havde hun født en Søn, Nikolay, i et Brev i Schackenborgs Godsarkiv fra Inspektør Lütken paa Schackenborg til Overinspektør Lehmann paa Gram af 13. Juli 1742 omtales, at »Hr. Blechingberg fik et Par Heste her af Grevinden (Anna Ernestine Schack) og reiste strag derfra, som sin egen Vogn var, ud efter Doctorn til sin Hustru, som og skall være svag«. Ottilie Blechingberg blev syg samme Nat, som hun vilde holde sin Kirkegang efter sit 8. Barn 14. Søndag. c. Trin. 1742, og døde 8 Dage derefter den 1. September og blev begravet 7. September, 27 Aar, 5 Mdr. og 3 Dage gammel i Ballum Kirke.

Enkemanden sad nu tilbage med 8 smaa Børn, den ældste, en Datter Anna Sophie, født 16. Oktober 1733 i Ballum, begravet 23. December 1799 i Sdr. Sejerslev, gift 14. April 1758 i Ballum med Møller i Sdr. Sejerslev, Ejer af Hemgaard, Sønnick Henriksen, døbt 24. November 1720 i Emmerlev, begravet 30. April 1779 i Sdr. Sejerslev. Efter dem lever der endnu Efterkommere i Højers Omegn. Nr. 2, en Søn, Otto Diderich, født 26. September 1734, i Ballum, død 23. September 1779 som Sognepræst i Vordingborg, gift første Gang 23. Juli 1767 i Ribe med Louise Kaas, født 11. August 1736 paa Skodborghus, død i Januar 1779 i Vordingborg, Datter af Premierlieutenant Frederik Kaas og Magdalene Sibylle de Rodriguez. Fra deres Søn Overretsassessor, Etatsraad Daniel Blechingberg stammer den nulevende Slægt Blechingberg. 2. Gang blev han 30. Juli 1779 i Tingsted gift med Anne Marie Mølmark, født c. 1745,

død 12. Juli 1793 i Arninge. Nr. 3 Daniel, født 31. Januar 1736 i Ballum, død 7. Juli 1802 i Keitum som Justitsraad og tidligere Slotsforvalter paa Christiansborg, han blev 28. Marts 1770 paa Christiansborg Slot gift med den tidligere Kammerjomfru hos Dronning Caroline Mathilde, Christina Sophia Friderica Bruhn, kendt fra den kongelige Skilsmisseproces, de havde 2 Døtre, der døde som smaa. Nr. 4 Anna Ernestine, født 30. Marts 1737 i Ballum, begravet 28. Maj 1769 i Egebjerg, ugift. Nr. 5 Sara, født 5. Maj 1738 i Ballum, død 18. November 1789 i Ribe, gift 6. November 1776 i Ribe med Stadsmusikant der, Jacob Krosp, døbt 25. September 1732 i Ribe, død der 11. Februar 1800. Nr. 6 Ole Schancke, født 19. Juli 1739 i Ballum, død 24. Juni 1753 som Skibsdreng paa Asiatisk Compagnis Skib »Princesse Louise« ud for Shetlandsøerne paa Hjemrejse fra China. Nr. 7 Hans Schack, født 2. December 1740 i Ballum, var uddannet som Klædekræmmer. Efter at have ført en omtumlet Tilværelse i Europa, Amerika og paa de vestindiske Øer opholdt han sig i 1801 i Stege, hvorefter hans Spor ikke har kunnet følges. Den sidste, Nr. 8, Nicolay er født 16. Juli 1742 i Ballum, blev 1763 Silkekræmmer, levede 1770, men har derefter ikke kunnet findes.

Ikke længe efter Konens Død ønskede Pastor Blechingberg atter at indgaa Ægteskab, hvorfor han maatte skifte med sine Børn. Ifølge Lø Herreds Provstprotocol paabegyndte Skiftet den 11. Januar 1743, efter at Enkemanden havde udfærdiget en Fortegnelse over Boet, hvorefter Indgælden beløb sig til 4370 Mark og Udgælden til 2132 Mark, saaledes at der var et Overskud paa 2238 Mark. Indboet alene taxeredes til 3651 Mark, og der fandtes ikke saa lidt Sølvtoj, blandt andet et »Emmerlever Lomme Uhr« til 52 Mark, formentlig fra den samme Uhrmager, der har leveret Sejer-Værket til Kirken, desuden var der et Par Guld Tupper til Præstens Pibekrave. Besætningen bestod af 4 Heste og 6 Køer.

Paa Skiftet mødte Svigerfaderen Kammer Assessor Schancke ved Forvalter Clausen paa Trøjborg, og han havde intet

mod Opgørelsen at erindre, naar Svigersønnen paa sin Samvittighed vilde attestere Rigtigheden, forsikre, at alle Børnene skulde nyde en anstændig Optugtelse og at Sønnerne, om i Verden muligt var, og de dertil var duelige, blev holdt til Bogen, samt at Døtrene forlods skulde beholde deres sal. Mamas Lifsklæder uden nogen Reservation. De vigtigste heraf var en 1 sort Damaskes Mantou og Skørt, 1 Adrien og Skørt af grøn og hvid Triumphant, 1 rød Taftes Cantuschen og 1 sort Taftes Kaabe underforet med Flonel.

De tre første Punkter kunde Blechingberg gaa ind paa, men ikke det sidste, den foretagne Registrering »viste udføreligen, at hans retsindige Hierte laae til hans moderløse Børn — helst deri findes anført Uhret af hans Lomme, Stocken af hans Haand, Spanden ved Kilden og Vægt og Maal i Huset«, og da han havde antaget sin salig Kierestes Klæder for 100 Rdlr., var det »over hans Formue dette at accordere, som herefter Tiid efter anden unødige reede Penge skulde udgives, naar han ikke over samme Klæder for Udgifter at spare, beholdte fri Disposition«. Dog tilbød han at overlade den ovenfor nævnte sorte Damaskes Mantou med Skørt til en af Døtrene, for 30 Rdlr., som »Han i Fremtiden fandt derved enten hendes Lykke at gjøre, eller paa fremmede Stæder sig honnett at opføre«. Hvis Svigerfaderen vilde give ham 200 Rdlr. for Hustruens Tøj, vilde han fra Mikkelsdag 1745 skænke alle Børnene Summen, forrente den med 4 % selv eller udsætte den Rente og lægge Renten til Kapitalen. Oluf Schancke kunde dog ikke gaa ind herpaa, men erklærede i Skrivelse af 15. Januar 1743, »da lad ham gjøre med det hand har i Hænde, hvad ham lyster og for got befinder, mig er det nock, at hand paa sin Samvittighed vil handle og Christelig mod de Umyndige i Ære og Lære, hvormed jeg er fornøyet. Saa faaer den gode Gud sørge for Resten«.

Efter at Skiftet nu var fra Haanden, indgik han i 1743 Ægteskab med Formandens Datter Sara Brorson, født 6. Maj 1721 i Ballum. Med hende havde han 3 Børn. En Søn, Bro-

der, født 5. August 1744 i Ballum og død samme Dag, en Datter, Christina Maria, født 25. September 1745 i Ballum, død der 15. Juli 1765, som ovenfor nævnt 14 Dage før sin Fader, og endelig en Søn, der, som hendes første, hed Broder, født 2. November 1746 i Ballum. Han blev 1770 Sekondløjtnant i hollandske gevorbne Infanteriregiment, men dømtes Aaret efter, paa Grund af brutal Opførsel mod nogle Borgere i Helsingør — han havde været ude at svire med nogle andre Officerer — og Udfordring til Duel, til Kassation. Dog fik han paa Forbøn af sin ældre Halvbroder Slotsforvalteren af Christian 7 bevilget et Afskedspas i Naade og med Tilladelse til at bære Felttegn mod, at han straks afrejste til Rusland med et paa Reden liggende sejlklart Skib, og siden har ingen hørt noget om ham.

Den 6. November 1746 døde Sara Blechingberg, »nogle Dage efter Forløsningen tilsløges en heftig Upasselighed hendes ene Ben, hvoraf hun faa Dage efter saligen hensov«. Hun begravedes den 14. November inde i Ballum Kirke, samme Dag som hendes lille Søns Daab blev confirmeret i Kirken.

Paa Skiftet efter Sara Blechingberg mødte den 25. Januar 1748 Anders Andersen, hendes salig Faders Syster Søn paa Datteren Christina Marias Vegne, og Thomas Pedersen, hendes Farbroder paa Sønnen Broders Vegne og »bekendte paa vor Samvittighed efter den Kundskab, vi tilfulde har saavel om Hr. Friederich Blechingbergs Tilstand efter saa mange udstandne besværlige Aaringer, som om hans trofaste Hiertelau og redelige Omsorg for samtlige sine moderløse Børn, og de store Penges Udgifter, de sammes schickelige og tarvelige Opdragelse hannem dagligen kostet, at vi ikke kand paa staa nogen anden Arve Part, efter forbemeldte deres salig Moder eller formere nogen Slags Prætension, af hvad næfnes kand« end 100 Mark lybsk, der tillagdes hver af Børnene, at udbetale dem, naar de fylder 18 Aar eller forrentes fra den Tid.

Der gik nu omtrent 5 Aar, inden Pastor Blechingberg for 3. og sidste Gang indgik Ægteskab, men den 4. Maj 1751 ægtede han i Ballum Anne Sophie Detlefs, født 14. November 1726 i

Vesterende (Ballum), Datter af Delefoged og Birkeskriver Detlef Henriksen og Hustru Hanna Hansen. I dette Ægteskab var der 6 Børn.

Den ældste, Othilie Dorothea, født 16. Maj 1752 i Ballum, død 28. Januar 1808 i Keitum, gift der 18. November 1780 med Bager og Postexpeditør Boy Jens Friederichsen, født 12. Maj 1735 i Keitum, død der 7. December 1824. Nr. 2, Detlef, født 16. Februar 1754 i Ballum, var som foran nævnt »gebræcklig«. Vi finder ham i 1768 blandt Generalpostkassens Pensionister, idet der ved Resolution af 23. April tildeltes ham, der angives at bo i Tønder, 25 Rdlr. i Pension. I 1773 kvitterer han for de ham af Grev Schack tillagte 24 Tønder Byg, og han nyder denne Hjælp lige til 1781. Allerede fra 1770 ses han at have forrettet Skrivearbejde for Delefoged og Birkeskriver Poul Detlefsen, hans Halvfætter, i Ballum, og fra 1774 forekommer hans Haandskrift i Schackenborgs Godsregnskaber, saa han har faaet Ansættelse paa Godskontoret.

I 1780 blev den tidligere Delefoged — der opkrævede kgl. Skatter og Grevskabets Indkomster, forrettede Skifter og paa saa Umyndiges Sikkerhed — ved Grevskabet Schackenborgs Møgeltønder Distrikt Jacob Schmidt afsat paa Grund af Drukkenskab og Udsvævelser, og i hans Sted udnævntes af Ober-Direktøren for Administrationen for Grevskabet Schackenborg Grev A. G. Moltke den 17. November 1780 Detlef Blechingberg, idet samtidig bortfaldt de ham tillagte 24 Tdr. Byg. Han skulde stille en Kaution paa 1000 Rdlr., og i Løn fik han aarlig 66 Rdlr. 32 Sk. »saavel som hvad til Delefoged Tienesten hidtil lagt haver«. I 1789, da han tillige var bleven Birkeskriver (kgl. Konfirmation 5. Oktober 1789), var Lønnen steget til 150 Rdlr. Foruden Lønnen oppebar han de ved Skifterne faldende Skriverpenge, havde fri Græsning til en Hest paa en af Schackenborgs Fenner samt Befordring af 3de Gaarde i Bønderby tilhørende Thomas Fæddersen, Mam Lydliksen og Andreas Mambsen og den $\frac{1}{4}$ Gaard i Østerby, som Niels Iversen havde i Fæste samt nød Brugen af en $1\frac{1}{4}$ Demat

stor Eng i Bønderby, der endnu den Dag i Dag kaldes for »Delefogedengen«. Den 6. September 1787 havde han ved Københavns Universitet taget dansk juridisk Examen med Karakter »Bequem til et Skriverembede«. I 1798 blev han i Birkedommer Grynaus Sygdomsforfald en kort Tid constitueret som Birkedommer, indtil den nye Birkedommer Joachim Holm blev udnævnt 24. Februar 1798, 14 Dage efter Grynaus Død.

Detlef Blechingberg døde i Møgeltønder 27. April 1799.

Ifølge kgl. Bevilling af 23. April 1784 blev han gift med Mette Cathrine Klint, født 25. Oktober 1762 i Møgeltønder, død 14. Oktober 1803, Datter af Husejer og Høker i Møgeltønder Jens Klint (c. 1725—1803) og 1. Hustru Anna Catharina (ca. 1723—1767). Der var ingen Børn i Ægteskabet, men med Mette Maria Godschesdatter fra Møgeltønder havde han en Søn, Christian, født 30. Marts 1798. Moderen blev senere, 24. Maj 1800, gift med Blechingbergs Skriverkarl Andreas Hansen Koch. Ovennævnte Christian kaldte sig senere Christian Detlef Blechenberg, og Efterkommere af ham lever endnu i Hamborg.

Som Nr. 3 og 4 i Pastor Blechingbergs 3. Ægteskab blev født Sara Brodersen den 16. Marts 1756 i Ballum, død der 25. Maj 1771 og Ole Schancke, født 12. Januar 1758 i Ballum, død der faa Dage efter.

Nr. 5 var atter en Ole Schancke, født 29. December 1760 i Ballum, død 1. Marts 1850 i Trondhjem, altsaa 143 Aar efter Faderens Fødsel. Der vides ikke noget om ham, førend vi finder ham i Trondhjem i 1813, hvor hans Gaard nedbrændte 2. Juledag. Foruden denne havde han en Sommerbolig, saa han synes at have siddet godt i det. I 1815 købte han Gaarden Havsten for 21,000 Sp., men maatte kort efter gøre Opbud. I 1820 var han Extraskriver ved Norges Bank, men maa senere have arbejdet sig frem, idet han i 1825 købte General Hornemanns Gaard. Han døde som Købmand. Gift 6. September 1801 i Trondhjem med Maren Kristine Kroppe, døbt i Bakke Kirke 28. April 1760, død 30. Maj 1827 i Trondhjem, Datter af Hans Kroppe og Hendreca Andrea Holst. En Datter, Sofie

Henriette, født 4. Juli 1802 i Trondhjem, døde der ugift 23. Maj 1847.

Den sidste af Pastor Blechingbergs 17 Børn, Johan Gødert, er født 18. Februar 1763 i Ballum og døde der 2. September 1766.

Anne Sophie Blechingberg døde 22. April 1773 i Ballum, der findes ikke gejstligt Skifte efter hende. Af de efterlevende 10 Børn, hvoraf det ældste var 40 Aar og det yngste 13 Aar, var kun 3 gifte, saa Forholdene har sikkert været temmelig fortvivlede. Efter alt at dømme synes de to ældste Brødre, Sognepræsten i Vordingborg, Otto Diderich Blechingberg og Slotsforvalteren, Justitsraad Daniel Blechingberg at have taget sig godt af deres Søskende og betalt Faderens Gæld.

Forfatteren af Beretningen om den nye Taarnfløjs Opsætning i 1839 Peter August Wendelboe er født 9. Maj 1807 i Sorø og døde 25. December 1892 i Odense. Efter at være bleven cand. theol. i 1832, blev han s. A. Adjunkt i Sorø, indtil han 1834 blev Sognepræst i Ballum. Her var han til 1853, hvorefter han til 1885 var Sognepræst i Krogsbølle.

Fra Riber Stift.

Underretning om Ballum Sogn og Kirke, lagt til Løe eller Løve Herreds Provstie under Riber Stift.

Ballum Kirke hvortil ey er noget Annex, ligger nu ikkuns et par Bøsse-Skud fra Vesterhavet, hvis overskyllende floder baade i gamle Tider har ødelagt adskillige dertil liggende Byer, og anseelige Herre-Gaarde, som og endnu i Mands minde adskillige Huuse. Samme hav var Lister-Dyb eller Gab, som her tales, til Vest-Sydvest, derhen det af Søe-Folkene regnes for 2 smaae Miile, og Rømøes Kirke Vester til Nør for sig, til hvilken Øe det her fra holdes for 1 Miil.

Navnet har dend fra de Papistiske Tider af St. Nicolao.

Bygningen skal være ældgammel, og siges af dem, der vil forstaae det, at være god og stærk, som dend overalt med Blye forsvarlig findes belagt eller tækket.

Kirkens Længde bestaaer af et anseelig Taarn til Vester, et dertil bygt stor Stykke, som inden Væggene er $14\frac{3}{4}$ Lybske allen viid og uden paa Muuren under Taget 22 Lybske Allen høj, fremdeles af et kort og i alle maader mindre stykke oven for Prædikestoelen og Crucifixet, og endelig af en liden tilbygning til dend øster Ende, hvis Muur inden og uden til er opført udi en halv Circul, og hvis Tag samler sig i en Spidse op mod Muuren af førbenæfnte Kirkens mindre Stykke.

Fra samme Øster Ende midt bag Alteret (hvor mand ved at østre her gaaer omkring) og til den indre Side af Taarnets Vester Muur bedrager sig Kirkens Hele Længde inden til $65\frac{1}{2}$ Lybske Alen.

Taarnet, hvis Muur uden til med hvide fuger imellem de røde brændte Steene paa nye sees prydet, efter det derpaa just i denne Sommer paa Blye-Taget, saavel som Muren og Jern Ankerne er skedt en anseelig Reparation, er uden til paa den vestre side $13\frac{1}{2}$ Lybske Allen breed, men paa den syndre og nørre side befindes den næsten $3\frac{1}{2}$ Quarter smallere.

Til de udstaaende fire Bly-Rænder som det nederste af Taarnets Tag, er den 27 Lybske Alen høj og derfra bedrager Høyden sig til øverste Spidse oven over baade Knab og fløyet (hvori NB. Aars-Tallet 1699 heel tydeligen er at see) til 25 Alen, altsaa Dends Heele Høyde er 52 Lybske Alen eller, som vore Styr Mænd tal og trøstig forsikrer, 104 Fod, som skal være det samme. For det øvrige er Muuren paa alle 4re Sider af Taarnet fra Renderne at regne, just i midten hvor Taget derover samles 6 Allen høj foruden de ommeldte 27 Allen. Til ude siderne paa dette Tag præsenterer sig en rund Knap, dog langt mindre end den paa Spiiret, hvilken Knab med sin pæl, hvorpaa den hviler, der og alt med bly er klæd, synes rumt at være $1\frac{1}{2}$ Allen høj.

Paa Taarnets Nørre Side ovre i den trekantede Muur sees en fuldkommen Skive med Visere og Tal fra Kirkens Uhr

Værck, der har sin slag paa den største af de tvende i Taarnet værende Klokke, nu kaldet 12 Klokken, fordi dermed i saa mange Aar har været ringet Klokken 12 om Middagen, ligesom den mindre kaldes beede-Klokken, fordi dermed ringes Morgen og Aften, Skiven, omtrent 3 Allen lang paa hver Side af 4de Kanten, er sort. Haanden eller Viiserne tillige med de tydelige og fuldkomne Rommerske Tal, der befindes mellem 2de Cirkler, er forgyldt. Saa findes og derpaa oven og nedent i firkantens hjørner med forgyldte Tal og Bogstaver oven A. N. N. O., nedent 17.14.

NB. oven over Kirkens mindre Tilbygning fast lige imod Sacristiet, findes et firkantet med bly belagt Skiul eller lidet Taarn paa 3 opreiste Stange, samme Skiul synes at være 4re Alen høj fra nedent til Spidsen, foruden den derpaa værende pæl og knob, knobben er af Kaaber og snildere i Skabning end de omtalte 4re nederste paa det andet Taarn, saa synes og pælen lidet højere og er lidet smallere.

Udbygninger fra Ballum Kirke til Sønder og Nør ere paa nærværende tiid ialt 3de, alle paa nye denne Sommer ligesom den øvrige Kirke Muur uden og inden til smukt hvid kalkede.

Den Østerste paa Nør Siden af Kirken, kaldet Sacristiet, er den mindste, hvorudi fra Arrilds Tid er bleven skriftet og endnu bliver skriftet, derfra er og indtil Kirche-Gaarden en Dobbel Dør til Præstens og andre Kirke-Betienteres beqvemme Indgang og udgang saa nær ved Choret.

Dend Vesterste udbygning paa Nør Siden er den største og kaldes Vaaben-Huuset (som der og fordem til Land-Soldaternes Gevær og Vaaben at forvare udi har staaet et stort Skab), hvorigiennem Menigheden har deres Indgang til Kirken og bruges det derover for nogle Aar siden med Dør og Trappe til indrettede nye Loft til at forvare hvad Redskaber, der tilhører Kirken, fornøden ved dens Reparation, item til overblevne eller i forraad værende Materialier, vel og at giemme reent Korn paa af Kirkens Tiende.

Den udbygning til Vester paa Søndre Side af den store Kir-

ke staar fast lige over for sidstbenævnte, men er en deel mindre, og hvorfra i gamle Dage ogsaa har været indgang til Kirken, samme siges at være obbyggt for Rang-Disputes eller anden misforstaaelses Skyld af en Frue ved Navn Maria, boende paa Bovens Mark, da liggende til Ballum Sogn, som det nu hører til Schads Meenighed, hvis Kirke hun omsider skal have ladet bygge.

Denne udbygning har tilvisse i 3de Præsters tiid og længe for dette Seculi begyndelse været indrettet til en Sogne Skoele, ligesom der udi siden Ao. 1740. for Sognets Nøre-District allene er som forhen baade Sommer og Vinter bleven holdet Skoele. thi efter at udi Aaret 1739 et Nyt Skoele-Huus paa Sognets Bekostning var bleven bygt for Sognets mellemste District, har den til slig foranstaltning særdeles Naadige og Gavmilde Salige Herr Otto Diderich, Greve af Schack som Kirke Patron ladet Vores da brystfældige gamle Kirke Skole paa Kirkens Bekostning og ved eget godhiertige Tilskud ypperligen og efter ønske i Standsætte, ligesom og dens vedligeholdelse, saavitsom har været af betydning, siden den Tid af Kirkens Indkomster i lovlige Maader er bleven bekostet.

Vindver ere paa Ballum Kirke Muur allene paa Søndre Side for nærværende Tiid 5 store fuldkomne med skikkelige Rudder og i god proportion, fordeelte stærke Jærn Stange inden til forsynede, den ene som den anden Høy $4\frac{1}{4}$ Alen og Bred $3\frac{1}{2}$ Alen, hvor af een er i Taarnet, 3 paa den store Kirke og een paa den mindre, desforuden er i Choret til Syd-Syd-Øst eet mindre dog meget skikkelig Vindve bag Degne Stoelen og eet just ligesaadan dito tvers over for til Nord-Nord Øst bag Funten foruden det 3die, som er noget mindre, der findes midt bag Alteret. Viidere er i Sacristiet eet Vindve hart ad af Størrelse som de 2de Største i Choret. Endeligen er endnu paa Taarnets Nør Side eet Vindve lidet større, som giver Lysning ind til Seyer Verket.

Hvelvinger ere udi Ballum Kirke 2de. Een i Taarnet, een

anden imellem Crucifixet og Choret, enkler udi den egentlige Kirkes tilbygning.

N. B. disforuden er endnu een liden i Sacristiet og en halv Hvelving over Alter Gulvet.

Alter Tavlen er gammel og brøstfældig, og siden der i Stæden for den samme ventes med første at skulde af vores Naadige Kirke Patron Hr. Hans Greve af Schack til Schackenborg blive givet en nye, efter hans Sal. Herr Faders berømmelige forsæt og naadige Løfter (hvor den nye gode Sal. Herres efter Guds Villie paakomne uformodentlige og sørgeligste Død allene gjorde Skaar og hinder) vil mand hellere, om Gud saa længe sparer Livet og fylder det, saa gode Haab som hiertet ønsker, derom i sin Tid ufortøvet indsende udførlig Beskrivelse.

Lyse Stager findes trende Par paa Alteret.

Det største Par, som allene bruges, er af Messing Meng Gods og gammeldags Facon, det andet Par en stor Deel mindre, er efter anseelse endnu af ringere Malme og de samme begge lidet brøstfældige. Det 3die og mindste Par, heel smaa, synes at være ret god Messing, hvor af dog den ene har liden Meen, paa den eene af de største staar: Peter Nielsen K. M. B. V. Sine Olders 98 Jahr., paa den anden Catrina Peters Ao. 1648.

Funten, som har staaet af Arrilds Tid paa et beqvemt Sted paa Alter Gulvet til Nord-Vest for Alteret og lige over for Degne Stoelen, bestaaer foruden den Circkel runde bunde af 4re til hinanden naglede tynde Kaaber-Plader, dends diameter er $1\frac{1}{8}$ Lybske Alen og kand den, tilforladelig eftermaalt, rumme 90 Potter, hvorføre mand og paa adskillige Steder i Egnen pleyer at sige om store vide Glas eller andre store Karr, dend er saa stoer som Ballum Funt, ligesom mand i Riibe og andensteds omkring i Egnen af Darum siger »den er saa stor som Darum Funt«, — dend samme slutter næt og just i en dertil udhuggen blaa-graa Steen, — som vel er af grove Malm, men uden til i 4re afdelinger fremviser 4re udhugne besynderlige Dyr eller Figurer og derimellem ved overkanten 4re Mand Hoveder, er ellers $6\frac{1}{2}$ Q. fra Alter Gulvet i Høyden til denne Steens

øverste Kant, deraf den udholede Steen, som hviler paa en stærk Muuret Fod og hvis Tykkelse er hart ad 1 Quarter, nesten udgør den halve højde. Derover hænger en fuldkommen høj og anseelig Dækkel ved stærke Stange ned fra den halve Hvælvning, som er omkring og over Alter Gulvet, paa hvilken, fornedlen til, 8te Kantede Deckel findes denne Inscription: Latet de Kindercken tho mi Kamen und weret en nicht, wene solker is dat himmelrick.

Endeligen er funten angaaende dette at agte, at nu i mange Aar er bleven døbt og døbes af et dertil vel indrettet Skaale eller Bækken af Engelsk Tinn, som staar paa en høyagtig Fod midt i Funten, ligeledes besørget udi Hr. Greve Otto Diderichs Tiid dend yngres, som adskilligt meere, hvorum efterfølger.

Prædicke-Stolen, som staar ved den Syndre side i Kirken, og vender med fordelen til Vester, er meget snild, og findes saavel dends overdel som nederdel prydet med ypperlig Bildhogger Arbeyde, derpaa sees udhogget Anno 1600, ligesom paa den Døstrupper udi Lø Herred Anno 1601, og menes samme ufejlbarlig efter vores at være giort af een og dend samme Mester allerheldst (naar Malingen undtages) et Æg ey kunde være det andet ligere, paa overdelen af vores findes denne Inscription: non estis vos qui loquimini, sed spiritus patris mei qui loquitur in vobis. Matth. 10.

Paa Prædike Stolen i sig selv findes oven omkring disse Ord: Coelum et terra peribunt verba autem mea non transibunt. Endeligen da dend er fordeelt i 7 Afdelinger og findes neden under dend 1ste: Ecce virgo concipiet et pariet. Under dend 2den: Deus homo factus est Lucæ 11. Under dend 3die: Hic est filius meus Dilectus. Under dend 4de: Traditus est propter peccata Nostra, under dend 5te: Resurrexit propter justificationem. under dend 6te: Ascendo ad patrem meum et patrem vestrum. under dend 7de: Inde venturus est judicare. Saa ere de i hver afdeling udi brun Eeg udhuggene Bibliske Historier læt at forestille sig.

Af Aabne Begravelser er her kun een, nu tilhørende Hr.

Birkedommer Fischer, hvori hans Kierrestes Forældre og andre Forfædre paa hendes Mødrenes side har deres Sove-Kammer, Et Epitaphium er og lige ud for samme begravelse midt paa væggen og midt mellem 2de Vindver paa Kirkens Syndre Side, samme er i Levende Live besørget af forrige da værende Birkedommer Anders Thomsen udi Aaret 1653 midt udi samme er en Kaaber-Plade 5 Qvarter lybsk høy og 3 Qvarteer breed, paa hvilken hand og hans Hustru hver paa een Side af et Crucifix er afmahlet paa Knæ, saavel som under ham 3 Sønner og under hende paa dend venstre Side 5 Døttre, uden om Kaaberet er adskilligt smukt Bildthugger Arbejde tilsyne baade af Marmor og Alabast, undtagen hvad af anden ringere Steen og Arbejde ved dendes Reparation eengang er kommen i Stæden for de affaldne og forkomne Billeder, dendes heele Længde er rumt $4\frac{1}{2}$ Lybske Alen, hvor dend er højest og hvor dend omtrent i midten er breddet beløber $2\frac{1}{2}$ Lybske Alen.

Inscriptionerne derpaa ere følgende til ene udside oven til paa dend høyre Side i et dertil indrettet Rum sees disse Ord: Sr. Andreas Thomsen Kongl. Majest. Tolder och foget udi Balium. Ætatis Suæ 44 og lige derimod paa Venster Side: Gye Anderres Thomsons Ætatis suæ 45 J., hvorved hendes Vaaben sees 3de Roser i en Boqvæt, som paa hans side Fortuna i sædvanlig Positur. Endeligen er under Kaaberet og een udstaaende Canis disse Ord at læse: Christus er mit Lefnet och det er mig Vendig at Døe.

Til de andre Begravelser her i Kirken har dend Plads af Kirke Gulvet, som er imellem Choret og Crucifixet stedse været brugt alleene Præsterne og de som af deres Huuse her i Sognet ere Døde, som saaledes siden min Sal, Formands Begravelse udi Aaret 1732 der i min Tiid er bleven needsat min første Sal. Kones Liig udi Aaret 1742 een Spæd liden Søns 1744 og atter Moderen som min 2den Sal. Hustrues Anno 1746.

Ligesaa er neden for det Aabne Begravelse til Vester og imod indgangen nu værende Birkeskriver Henrich Detlefsens

Hustrue og 2de Børn, ligesom for dem hans Fader og Stif-Moder alle i min Tid blevne begravne.

Gamle Liig-Steene findes udi Kirken 2de. Dend ældste som ligger strax neden for Crucifixet een lang hvid Steen, hvorpaa figurene ere ukiendelige og Skriften ulæselig, skal være Jørgen Juels til Brinck, som og deroven for paa Muuren lige over for Prædike Stoelen paa dend hvide Væg var Mahlet baade hans og hans Frues Vaabener, hvor da i hans fandtes en Eenhorn og i hendes en Ørn, tillige med dend efterretning, at hands Frue Bege, »Døde 1 Dag for St. Jørgens Dag Ao. 1498«, men denne Mahling er udi Aaret 1734 ved en Muurmands uforsigtige overkalkning bleven ukiendelig. Dend 2den og yngste en smuk blaa Steen ligger og paa Hoved Gangen lige for Kirke Dørren, skriften som derpaa findes, saavit som er Læselig er følgende: »Her under hviler Jens Hansen. ier, Barn fød i Rinkjøbing af hæderlige M. Hans Hansen Hiær og Karen Jens Datter, som i Hafs-Nød satte Livet til den 12. October 1662 udi hans Alders. . Aar og 4re Dage, Gud give hannem en glædelig og ærefuld opstandelse.« Ved efterspørgsel har en gammel Mand berettet mig, at hans nu Salige Hustrues Fader havde været med at bære samme Persons Liig til Graven, men viidere reede eller forklaring har jeg hverken af ham eller andre derom kundet erholde.

Endelig stoed ved min Ankomst her til Stædet inden i Kirken over Dørren med sorte Bogstaver disse Ord: hic jacet Olaus Staverschou, orate pro eo., men ligesom et Tin Skildt omtrent $\frac{1}{2}$ alen Høy og ventelig med hans Vaaben paa, ved en nye Polpituets Opreisning udi Aaret 1734 er bleven usynlig, saa er og disse Ord af Haand-Verksfolkene uden Eftertanke overkalket. Hans døde Been vil siges, der inden for under Tver-Gangen at hvile, ligesom de i gamle Dage her i Sognet værende øvrige Herre-Mænd her i Kirken at være begravne, men naar, og paa hvilke Stæder, hvides ikke.

Om Klokkerne er foruden hvis ved Taarnets beskrivelse sees anført, endnu dette at agte. De haver hver for sig en god

reen Klang eller Lyd og deres Toner harmonerer heel smuk og yndig, naar de paa een Tiid nemlig den sidste gang, paa Søn- og Hellig Dagene ringes.

Paa dend store nemlig Tolv Klokken, hvis Diameter paa Nederkanten er paa $\frac{1}{2}$ fingers bred nær $1\frac{1}{4}$ lybske Alen, findes oven ved det høy Grevel. Schackiske Vaaben disse Ord: H. Hans Grefve af Schack til Schackenburg, Herre til Gram og Brinck, Ridder, neden under sees følgende Navne H. Peder Brodersen, Sogne-Præst. Kircke værgere Andreas Terp. Detlef Hinrichsen og endeligen Johann Asmussen me fecit Husum Ao 1709.

Paa den mindre eller Bede-Klocken, hvis diameter er paa neden Kanten $1\frac{5}{16}$ Alen, staar følgende Tegn og skrift:

*Indskrift paa en nu forsvunden „Bede-Klokke“ i Ballum Kirke.
Afskrift taget i 1754.*

Om Seyerverket kand ey gives mere forklaring, end at det for 40 Aar siden skal være bleven nye giort af en Mester boende i Seyerslef, hørende til Emmerlef Sogn (der igien skal have modtaget det forhen værende brøstfældige gamle) paa det samme findes eengang dette merke BB og adskillige Stæder dette stemp.

For det øvrige findes her ved Kirken et fuldkommen stoer Sølv Kalk og Disk, forgyldt paa den indre Side. Paa Kalkens Fod er hæftet et forgyldt Crucifix, hvilket i stæden for det brøstfældige gamle som flere Ting efter min i Naade stedse bønhoerte forestilling, Kirkens Tarv og fornødenhed angaaende er givet af Sal. Hr. Greve Otto Diderich af Schack nogle Aar førend han 1741 her i Sognet udi Dele Fogdens Huus døde.

Sølv Krus til Kirke Vinen og Sølv Æske at giemme Oblater i har vi endnu ikke.

Ellers er og udi Høystbemeldte Salig Hr. Greve Otto Diderich hands Enke Frue Grevinde nu Salig Frue Anna Ernestine von Gabel Administrations tiid nogle Aar derefter givet her

til Sognet et mindre Kalk og Disk til at berette syge med, der baade inden og uden til er forgyldt og af saa smuk Arbejde, som stærk og durabel, ved overkanten læses udi 2de Rader disse Latinsche Vers:

Ecce Meus Sangvis Pro Vobis Funditur Ultro
 Ut Purget Maculis Pectora Vestra Suis
 Hunc Qvoties Animo Sitientes Rite Bibetis
 Vos Memores Christi Nominis Esse Decet.

Alter Klædet, som i min Tiid til Kirken er foræret af Høybemelte Hr. Greve Otto Diderich, bestaar af 6 breder smuk fiin rød Fløyel, under foret med rød Lerret, og nedem om saavel som ved begge sider af de 2de yderste breeder med 2 fingers bred Guld Takker prydet, saa findes og midt paa samme Alter-Klæde med Guld, Sølv og Silke overmaade smuk broderet fornevnte begge Høy Grevelige Herskabers Vaabener hos hinanden, der prydet med en snild Krone oven til og særdeles smuk Løv-Verk for nedem, og ellers holdes af en Vildmand paa hver side.

Messe Haglen, der samme Tid nye medfuldte, er af samme Stykke Fløyel og ved alle udsider forsynet med Guld Takker af samme Stykke, saa er og derpaa et fuldkommen Crucifix af lige slags kostbare brodering, hvorpaa dend halve Stiern om Hovedet er af Massiv Sølv smuk forgyldt.

Den Hvid Dug paa Alteret, prydet med smukke her fabricerede 3 finger bred hvide Knipplinger, er af fiin Hollands Lærret ligesom Messe Skiorten, begge deele udi Hr. Greve Otto Diderichs Leve Tid og ved hans Naade af nye til Kirken paa een Tid foræret.

Klincke-Pungen, som er af rød Fløyel, er hæftet til en Massiv Sølv-Beuel, hvorfra dend fremvisis imod Skæftet (dertil dend kan skrues) 2de Massive Engler for oven, ligesom en Sølv Klokke for nedem, alt smuk og durabel, og i Greve Otto Diderichs Tid til Kirken foræret.

Bøger er ey flere end Ritualet, Alterbogen i quarto og en Gradual, som tilhaabe ere i nogenledes brugelig Stand.

For Resten er her i Kirken 2 store Loftter eller Polpituder, een til Mandfolk, og en anden til Qvindfolk, hver med sin særdeles opgang eller Trappe. item 2de Stoele eller saa kaldede Buure med Glas Vindver for af een Indretning paa beqvemme Stæder Kirken til Ziir, og ingen i deres Prospect til Hinder neden i Kirken opreist.

Kirke Loftet, der saa vel som det eene Polpitud for omtrent 20 Aar siden af nye blev forfærdiget, er naglet under Bielkerne.

Kirke Gulvet er, Gangen mellem Stolene undtagen, Ao. 1738 bleven lagt med nye Fyrr Dæller, da og alle Stole, ved Kirkens samme Tiid naadigst anbefalede og besøgede Hoved-Reparation, fra den Øverste til den nederste Ende saavel som alle Vinduerne (efter at Vinduerne først til lige Størrelse vare indrættede) alt tilhaabe af gandske nye er bleven satt i Stand.

II.

Landsbyerne, som hører til Ballum Sogn Kirke ere følgende: udi den Nør District;

Westerende beliggende ved Kirken og Østerende, hvortil hører Mølbye, bestaaende af $\frac{1}{2}$ Gaard, som Mølleren beboer og 3 smaa Huuse, hvilke med Østerende har Hyrde tilfælges, desforuden er Kringelum en liden Bye af 3 Huuse, som alle har Afling og et enligt Stæd, hvis Mark ligger om Huuset, kaldet Bysted, derpaa en høy Pold eller Verve, som her tales, er bygt ligesom Huusene i Kringlum og staaer noget høyere end derom liggende Mark og Eng, fordi disse 4re Stæder blandt flere i Sognet om efter Høst og Vinteren ofte ere underkastede fare og Vanskelighed ved paakommende høye Floder.

Udi dend mellemste District, som alheel er til hinanden bygt fra dens Vestere og til dens Østere Udhiørne og har een Hyrde, kaldes den Østre Ende Harcknag, hvor een deel smaa Huuse mestendeel beboes af nogle gemene Matroser, en halv Snees Huuse mit i Districtet kaldes Huusene og Districtens øvrige halvdeel Bodsboel, bag hvilken til Synder paa dend saa-

kallede Bodsbøl Lade-Mark staar en Gruben-Mølle og et dertil hørende Møllerhus.

Udi den syndre District ere 2de Byer, Nørreste og mindste kaldes Bundti, den Synderste og største meest beboed af Matroser, hedder Reisbye.

Disuden har af anden forhaanden værende Byer Forballum, lidt Nord Ost fra Kringlum beliggende og nu lagt til Medolden Sogn, forhen hørt her til Sognet, dis Aarsag Beboerne alle Tider derefter har maattet give halv Tiende til Ballum Præst og en visse Tidende til Ballum Kirke, hvor de dog har endnu baade adskillige Mænds saa og visse Qvinders Standeiser. (5: Stolestader).

III.

Hvad Mand om Oprindelsen til disse Byers Nafne har kunnet meddele, er dette:

Westerende og Østerende, som egentlig forhen skal have haft Nafn af Ballum (det nu ingen Bye i sær, men nok Sognet og Kirken haver), deres Nafn skal hidrøre deraf, at naar nogen fordem spurde om een eller anden Mand i dette gamle Ballum, hvor hand boede, er mand saa længe bleven viist enten til Øster eller Vester Ende af samme District, at nu værende og nu især udi Ager-Jord separerede Byer deraf skal have beholdet de Navne Østerende og Westerende. Dog det i min Tiid er meget kommet i Brug, ved Breve at skrive her til Sognet, eller Breve og andre documenter at datere her fra Sognet, at mand ved hvad Bye det ogsaa monne være, jefnlig bruger ved dem alle, enten for eller bag, dog meest bag, det Tillæg af Ballum, til desto klarere Forskiæl og oplysning, hvor det er skrevet eller hvorhen det hører, saasom Westerende — Ballum, Reysbye — Ballum, Husum — Ballum og saa fremdeles. Heldst i Egnen og Naboe-Lauget ere andre Byer, der især med Reisbye, Husum og Mølbye har Navnene til følges.

Mølbye kaldes saa, fordi de Huuse ligger nærmest ved dend gamle Mølle, nu i nogle Mænds Minde, værende en Veyer Mølle.

Kringelum maa ufejlbarlig deraf have sit Navn, at dend Vey, som gaar til og fra Byen, slaar saa mangen store Bugter, at naar mand nu haver dend i sigte, synes mand nu igien paa Veyen, der gemenlig er vanskelig, ligesom at kiøre dend forbi og vende dend Ryggen, saa at intet er almindeligere enten af fremmeldte, der hører Byens Navn, ved at passere Veyen, eller endog af Bekiendte, end at høre dend Betænkning, Dend maa med rette hede Kringelum, thi Veyen gaaer baade i Kringeler og Bugter.

Om Harknag fortælles, at de der værende Huuse deraf har faaet dette Navn, fordi een Herre Mand ved Navn Jørgen Juel, der boede hvor dend gamle Veyer Mølle nu staar, skal have haft dend Indretning ved sin Jagt, at hand, der snildeligen fik jaget Harerne i en Krog, saa at de der efterhaand tilsamlede Huuse af Harernes Krog med en liden forandring har faaet Navnet Harknag.

Endelig de nogle faae Huuse af Reisby kaldes Nørhuus, som ligger et Bøsse-Skud norden for dend øster Ende af Byen, er ingen tvivl paa, dette Navn jo hidrører af saadan Situation af de Nørr Huuse eller Huuse til Nord.

IV.

Skoler ere her i Sognet 3de, hvori informeres baade Sommer og Vinter. Om den ældste er oven forklaret ved Beskrivelsen over Udbygningerne fra Kirken, hvor og er mældet om dend af Sognet bygte Skole eller paa Sognets Bekostning, hvorved findes beqvemme fri Værelser for Skoleholderen og tilstrækkelig Kaal Jord. Udi den Sydre District som dend mindste, er ifølge af min med Beboerne trofne, og af det Høye Grevelige Herskab approberede forening bleven udviist en beqvem Plads 1748 ved Nørr-Hus, hvor een i Districtet Indfød og beslægtet Person af egne Midler har bygt sig et Huus, og til Syd-Ost efter foreningen har ladet indrette et beqvem Rum til Skoele Stue,

med de Vilkaar, at hvad som uden Loftet og inden Væggene til dænd Brug behøvedes, blev bekostet af Sognets Skole Cassa, hand foruden den sædvanlige Skole-Løn af Børnene skulde Aarlig i 4re Terminer have ialt 10 Slette Daler, og Huset med tilliggende tilstrækkelige Kaal-Jord skulde være fritaget fra ald Afgift og Tyngsel saalænge de Beboedes af nogen, der var i Stand til at holde Skole og vilde holde Skole.

De Fattige nyder her til deres Fornødenhed hver Maaned deres visse Penge, der efter nye Ligning over Sogne Folket ved Aarets Begyndelse af visse Mænd i Sognet hver Qvartal indsamles og af andre igien Maanetlig udgives, derved haves en Aarlig hielp (foruden andre smaae og uvisse Ting) af 28 R. C., der som et sædvanligt Qvantum, efter gammel Repartition dette Sogn tillagt, udkommer af en Capital paa 2000 R. C., hvilken den Sal. Hr. Hans Greve af Schack til Grevskabets Fattige haver skienket og ved sit Testamente legeret. Testamentets egentlige Ord derom kand ey communiceres, men Renterne og vores Qvantum deraf er i min Tiid rigtig kommet os til gavn og gode. Videre om deslige offentlige Stiftelser og udførligere kand herfra ikke meldes.

V.

Herre-Gaarde findes nu ingen i dette Sogn, ellers fortælles om dis flere, som her skal have været i gamle Dage, saasom:

1. Staverschou, som har staaet Nord Nordvest fra Kirken, hvor nu imellem dette Sogn og Rømøe er Vild Haf og Stædet kaldes: paa Weseren, har sidst været beboed af Ole Staverschou, hvilken de der om slige Ting ved lidt at fortælle (af et Par deres Forældre og dem forhen tilhørende og nu, disverre ved Udlaan forvildede og forkomne Bøgger) har i fridsk minde at være beskrevet som en Krigs-Heldt, item at bemeldte Ole Staverskou havde ladet komme 6 Skibe fuld Tømmer for at befordre beqvem passage mellem Ballum og Rømøe, heldst derimellem i ældgammel Tiid har været en Slagne Kiøre-Vey, kaldet Breed-Vey, og da ey videre Vand end en Aae heller Strøm,

hvori har været et Vad eller Kiøre-Stæd og hvorover en Spange for gaaende Folk, 3 Alen høj op fra Vandet. Men dette tilsamlede Træ tillige med dend der ved Gaarden værende Skov, bestaaende af Eeg og hvorfra Tømmeret til dend Gamle Veyr-Mølle som andre Bygninger her i Sognet skal være kommen, er alle i en findtlig tid bleven opbrændt og ødelagt.

Dend 2den Gaard har staaet Norden fra Kirken at regne op til Syd-Ost fra ommeldte Staverschou i en district af vores nu værende Engebond, der kaldes Grove og Aar efter andet i beklagelige Maader staaer Fare af Floden at henslaaes, ligesom Tiid efter anden er skeed ved hele Byer og Huuse i stor Mængde, ved Agre og Enge i utrolig stor circumferenc dette Sogns beboere til ubodelig Skade og Skaar i deres Næring, (der og aldrig er i Staand saa store Bekostninger at bestride, som nogen retskaffen Forsøg og Anstalt til vidre Farers og Skaders afværgelse ufeilbarlig vilde forvolde). Denne Gaards sidste beboere haver hedt Hermann Høg.

Dend 3die Herre-Gaard, hvis Navn og er ubekjendt, har staaet Nord-Nord Ost fra Kirken paa et Sted i vore nu værende Ende kaldet Gudmarck og en flad Høy kaldet Gudmarckes Høy, denne Gaard sidst beboed af en Frue ved Navn Frue Gunder, hvis Herre skal have hedt Hr. Carolus. Vendtelig torde dette sted, kaldet Gudmark, ved Tidens Længde have faaet sit Navn contracte af Frue Gunders Mark.

Dend 4die haver hedt Brinck og staaet lige til Øster fra Kirken, hvor dend Gamle Veyr-Mølle nu staaer paa dend Rug-Vang, som endnu kaldes Brinck-Marck, dertil laae i sidste beboeres Tiid en Vand-Mølle til Nordvest fra Gaarden, hvor Møller-Huuset endnu staaer, og en Veyr-Mølle lige saalangt Synden til Øster fra Gaarden. Beboerne var forhen ommeldte Jørgen Hansen Juel, om hvis hastige Død fortælles, at da mand om formidagen ved Høe Biergningen havde seet ham til Hest i Engene og derfra at hiemride, var hand ey saa hastig forventet vel at kunde være hiemme paa sin Gaard, førend mand og hørde Klokkerne at ringes og dermed hans Død at tilkiende-

gives, ligesom med saadan kort ringen endnu hos os er Brug, saa ofte nogen i Menigheden ung heller gammel er Død.

Dend 5te har været til Syd Ost fra Ballum Kirke paa Bovensmarck nu hørende til Schads Sogn, sidst beboed af dend Frue Maria, hvorom ved Kirkens udbygning til Synder og Vester oven er meldet.

Dend 6te Gaard paa noget Rug Land liggende til Husum og Bodsbøl kaldet Kavsmark var sidst beboed af en Herre ved Návsn Frelle Hiort. Gaardens Navn haves ingen efterretning om.

Den 7de stod Synden til Vester fra Kirken paa Bodsbøl Lademark, som dend fordem indhegnede Vang i min tiid er bleven kaldet, sidste Beboere har været Hr. Axel Vivert og Gaardens Navn Lade-Gaard.

VI.

Udi Ballum Sogn, hvortil nu omstunder er hverken Skov eller nogen leilighed Brændselet at bekomme, der alt maae søges hele Miile fra til Sydost og Øster ved lang Kiørsel, stor besværlighed og megen omkostning, er for det øvrige ikkun 3 stæder paa Marken mærkværdige.

Synden for Kirken lidt hen paa Marken, hvor tre Veye skilles fra hinanden, er et lidet lav Grøn Sted kaldet Kagen, hvor i gamle Dage skal have staaet en Kag og en vævet Kagstrygger.

En Høy, dend Nørreste af 3 Synder og Nør med hinanden i Linie liggende lige store i Rum Tid kaldet Boven Høy, fordi der, ved forhen befrygtede Findtlig Indfald fra Søe Kanten, af deels endnu levende gamle 2 Mænd i deres yngre Aaringer skal være holden Vagt og derpaa en Boven været opreist, nemlig en Tiære-Tønde paa en stor lang Bielke, hvilken Tiære Tønde ved nogen Fiendes Indseiling at bemærke, skulde have været antændt til et Signal for andre Vagtholdende ved dislige anordnede flere Bovenhøye vidre ind i Landet ufortøvet at giøre lige-saa, paa det Almuen strax kunde blive forsamlede, forhindre Findes Landgang og overalt i muligste maader sette sig til modverge mod Fienden.

N. B. ved denne Bielke har en anden levende gammel Mand seet 2de Krigs Folk efter kort Proces at være ophængt, dend ene fordi han havde bestaaet sin Ritmester (andre foregiver anden ulige Aarsag til denne Execution), dend 2den fordi han med sin Hest var deserteret og efter at hand ved Hamborg var bleven indhentet. (N. B. her kand lades Rum til en annotation auct. Niels Mikk. Enke i Bodsøl om Præstesønnen af N. i Jylland, som kunde see sin Faders Huus, da han blev greben.)

Siden hørt een af disse hafde brudt en Rust Vogn og udtaget en flæskebørste.

En flak Høy ligger endelig ved udsiden i Sognet til Syd Ost fra Kirken, kaldet Gallehøy, fordi der fordem, som eneste midt i Ballum Birk har staaet en Gallie. Der siges en Qvinde ved Navn Ane Boyes, for at have øvet Troldoms Kunstner, fordem at være brændt. Hendes sidste Bekiendelse siges at være trykt og skal efter en Beretning have rolleret her i Sognet, men paa Efterspørgsel har dend for mine Øyne ikke kundet blive tilsyne.

Til sidst haver jeg ikke kundet forbigaae at ommelde dend iblandt de her værende 48 Gaarde i Vester- og Østerende Husum og Bodsøl (der alle i Ager og Eng hel agtes lige gode som de og alle just haver af lige Hartkorn) i dette Seculo og vendtelig næsten i det forrige med vedligeholdten besynderlige Indretning og Regerings Form deres Aflings Sager betreffende, disse 48 Gaarde har nemlig været fordelt i 3 gange 16, hver 16 Gaarde udgør Aarlig og ordentlig ved omskifte af slig Bestilling og Myndighed 4re Pante-Mænd, uden hvilke 12 saa kaldede Pante-Mænds Anordning, Minde og Tilladelse ingen af de 48 Gaardes Besiddere ved Sæd heller Høst, ved Ager eller Engs Indbjergning eller andre Ting Aflingen vedkommende maae opløfte Haand heller Fod. Hvorover og ingen fremmed agtsom tilskuere kunde have større Plaiseer, end at see den paa dend district i Engene, der kaldes Grove (hvor just alle 48 Gaarde-Mænd alle blive samlede og hver kand faae et Par, vel mere end for Hun-

drede Aar siden af lige Brede indrettede, Stykker) hver Hug, som begyndes, især paa dend sidste Eng, da de giærne nu ved god Dags Lys findes samlede, skeer som Krigsexercitier, som et Hug, hver Tomme, naar de alle ere forspændte rækker og avancerer til Høets Samling ved en Tempo, og hver Karl bliver fast færdig i een og den samme moment. Ellers er og derved forunderlig, at hver faaer sit stykke Eng ved Lodkastning, saa at Manden, som har haft det dette Aar, ved ey, om det stykke nogensinde bliver hannem mere til Deel.

Ved Beboerne og Sproget er endelig dette at merke, at ligesom hver Mand har faret og endnu meest gemeenligen farer paa Holland, saa følger og dend paa saadan Fart til Vante frie Leve-maade de allerfleste, ligesom intet er jæfnligere eller almindeligere, end her at høre Vores Synderet Dansk beblandet med et eller andet Hollands Ord, saasom Mat i Steden for Kammerat, Staldbroder, at Skaffe i Stæden for at faa Mad, eller Spiise, at besvare en uskyldig afbigt for en uskyldig forseelse med dend venlig forklaring, Dat maakt en Qvak, saameget sagt som, det har intet paa sig, det vil intet sige, med dislige Hundrede Ord og Talemaader fleere.

Og er dette da alt, hvad jeg, uden at have om nogen Ting mindste skriftlig Efterrettning for mig, dels efter een og andens udsigende, der ved usædvanlig Hukommelse endnu har de forkomne Beskrivelser om dette Sogns antiqviteter i fridsk Minde, dels af andre overensstemmende almindelige Traditioner, dels ogsaa som et Øyensynligt Vidne (jeg vilde ønske den Respective Læsere til nogenledes Oplysning og Fornøjelse) ved min bedste Flid og Indsigt har vidst, (saavit og saa snart mine andre Forretninger det har tilladt) at tilsamle.

Ballum Præstegaard, den 20de Aug. 1754.

Fr. Blechinberg.

N. B. i et Tillæg kand anføres om transporten til Engeland, de fra Vognene da flygtende Bønder etc.

**Bilag til Sal. Pastor Blechingbergs Beskrivelse
af Ballum Kirke.**

Angaaende Taarnets Fløi, med tilhørende Stang og Kugle, som vel i Blechingbergs Beskrivelse leilighedsviis nævnes, men uden nogen Angivelse af Dimensioner o. s. v., meddeles herved følgende Oplysninger:

1. Natten mellem den 7. og 8. Januar 1839 rasede her en frygtelig Storm, som foruden at foranledige en ualmindelig høj Stormflod og anrette megen Skade paa Bygningernes Straa- tage, ogsaa havde den Virkning, at Fløistangen paa Kirketaar- net, der af Ælde og Fugtighed var næsten gjenemrustet, især- deleshed hvor Kuglens nederste Side sluttede til den, blev fuld- kommen knækket. Kuglen sammenholdt imidlertid de adskilte Dele, saa at Intet faldt ned, og Reparationen blev udsat til en bekvemmere Aarstid.

Torsdag den 8. August foretoges Nedtagelsen. Den funge- rende Haandverksmester var Lorenz Lorenzen fra Møgeltønder. Undertegnede Sognepræst veiede og maalte de enkelte Stykker, og kan altsaa meddele nedenstaaende Resultat som paalideligt.

A. a. Den nederste Deel af Fløjstangen var $3\frac{1}{2}$ Al. lang (holst. Maal), $\frac{1}{4}$ Al. i Omkreds, og mindst $2\frac{1}{2}$ Lpd. (holst. Vægt).

b. den øverste Deel var 2 Al. $1\frac{1}{2}$ Qv. lang, næsten 5 Tommer i Omkreds, og veiede 1 Lpd. $\frac{1}{4}$ Pund (h. V.), altsaa var hele Fløi- stangens Længde 5 Al. $3\frac{1}{2}$ Qv. (h. M.) og dens Vægt 3 Lpd. $7\frac{1}{4}$ Pund (h. V.).

B. Kuglen, som er gjort af Kobber og omgiven af en horizon- tal Ring, og paa hvilken det kunde kjendes, at den har været forgyldet, har baade i vertikal og horizontal Retning $\frac{1}{2}$ Als. Diameter og $1\frac{1}{4}$ Als. Peripheri. Dens Vægt er $11\frac{1}{4}$ Pund. Det bemærkes som en Besynderlighed, at der i Kuglen fandtes Lev- ninger af en uddød Bisværme, men iøvrigt var den aldeles tom.

C. Fløien, som ogsaa er gjort af Kobber og bærer Spor af Forgyldning, er 1 Al. 4 Tm. lang, fra 1 Qv. 4 Tm. til 3 Qv. 1 Tm. bred, og den veier $9\frac{1}{2}$ Pund. Den er beslaaet med to store Jern-

hængsler, som ere meget forrustede. I Kobberet ser man Aars-tallene 1699 og 1790. Ældre Følk i Sognet kunne erindre, at den i det sidstnævnte Aar blev repareret, og Spor af en Reparation ere ogsaa noksom kjendelige. Den er nu casset og henligger herefter i Kirken. Vægten af Fløien, Kuglen og Fløistangen var 5 Lpd. holst. Vægt.

Det ansees for rimeligt, at der har siddet en liden Krone ovenover Fløien, men af en saadan fandtes der dog ikke Spor.

2. Fløistangen, (hvoraf nu den største Deel er af nyt Jern), og Kuglen opsattes igjen, efter at være reparerede, tilligemed en ny Fløi, som er giort i Brede, Mandagen den 12. August 1839, og en Krone anbragtes ovenover Fløien. Angaaende de enkelte Dele bemærkes:

A. Fløistangens Længde er nu $5\frac{1}{2}$ Al. (h. M.) og dens Vægt 5 Lpd. (h. V.), da den næsten helt igjennem er noget tykkere end forhen.

B. I Kuglen bleve nogle Buler udjevned, den er iøvrigt uforandret.

C. Den nye Fløi er af Skikkelse og Størrelse aldeles som den ældre, men den har Kobberhængsler istedet for Jernhængsler, midt i Kobberpladen er anbragt Aarstallet 1839. Vægten af denne Fløi er $7\frac{1}{2}$ Pund.

D. Kronen, som ligner en kort Stængel med fire langagtige Blade, er giort af Jern og veier omtrent $\frac{3}{4}$ Pund.

Vægten af samtlige Dele er altsaa 6 Lpd. $5\frac{1}{2}$ Pd., holst Vægt. Kuglen, Fløjen og Kronen bleve overmalede med en gul Oliefarve.

3. Inde i Kuglen blev lagt et Document af følgende Indhold og med de nedenfor anførte Underskrifter: »Guds Fred med Læseren! Lørdagen den 8. August 1839 (Atten Hundrede og ni og tredive) blev Fløjstangen paa Kirketaarnet i Ballum, som knækkedes i en Storm, Natten mellem den 7. og 8. Januar, nedtaget for at repareres. Den gamle Fløj, hvori fandtes Aars-tallene 1699 og 1790, blev casset og henlagt i Kirken, men Stangen og Kuglen opsattes igjen, efter at være reparerede.

tilligemed en ny Fløi, Mandagen den 12. August 1839, af Haandverksmester Lorenz Lorenzen fra Møgeltønder. Herren beskjerme Arbeidet og lade en ny Istandsættelse længe være unødvendig. Han beskjerme sit hellige Huus og lade det altid være et kjært Samlingssted for Menighedens Medlemmer.«

Ballum, den 12. August 1839.

Peter August Wendelboe.	Knud Kaysen.	G. Jacobsen.
Sognepræst.	Sogndegn og	Kirkevæрге.
	Skolelærer.	

Dette er her optegnet, til Efterretning i Fremtiden, af den nuværende Sognepræst.

P. A. Wendelboe.

Ballum Præstegaard, den 12. August 1839.

Der er jo endel forandret i Kirken siden 1754, og flere af de i Beskrivelsen nævnte Ting er forsvundne.

Det lille Taarn paa Tilbygningen mod Nord er nedtaget i 1865—66, og Hovedindgangen er ikke mere igennem den vestre Udbygning paa Nordsiden, men igennem Taarnhvelvingen. I det gamle Vaabenhus er nu Centralfyret opstillet, i et Hjørne findes en Ovn med Skorsten, der angives at have været anvendt ved Reparation og Omstøbning af Blytaget.

Udbygningen mod Syd, hvori der holdtes Skole, er nedbrudt i 1859—60.

Altertavlen er ny, malet af Larsen Stevns, den tidligere sidder inde bag den nye.

Af de tre Par Alterstager er det mindste Par forsvundet.

Døbefonten er i 1924 flyttet ud midt i Koret, den rummer ikke mere 90 Potter, da den er stærkt udmuret, hverken Kobber Karret eller det mindre Kar af »engelsk Tin« findes mere, i Stedet for findes et nyere Messing Bækken uden nogen Inskriftion eller Pynt. Himlen over Fonten er ogsaa forsvundet.

Degnestolen, der stod paa den søndre Side ligeoverfor Døbefonten, er fjernet i 1924, da ogsaa endel Stolestader, der stod i Koret, blev borttaget, ved samme Lejlighed flyttedes Opgangen til Prædikestolen.

Af den aabne Begravelse, der i 1754 tilhørte Birkedommer Fischer, findes nu ikke mere Spor, end at Gulvet i Kirkegangen har Tilbøjelighed til at synke, hvor Begravelsen engang har været. Neden for denne Begravelse laa daværende Birkeskriver Henrich Detlefsens Slægt begravet, og der var nært Slægtskab mellem disse to Familier.

Pastor Blechingbergs Svigerfader, Delefoged og Birkeskriver Detlef Henriksen i Vesterende, død før 1740, var 3 Gange gift. 1. Gang med Leene Marie, død 12. Februar 1703, 24 Aar gammel. Af dette Ægteskab var en Datter, Dorothea Elisabeth Detlefs, døbt 15. Juni 1699, død 24. Juni 1750, gift med Birkedommer i Ballum Poul Thomsen, født 7. Marts 1684 i Rudbøl, død 27. Marts 1753 i Vesterende. De havde bl. a. Sønnen Peder Thomsen, født 1. Juni 1723, der var Birkedommer, og som 13. Oktober 1766 blev gift med sin Svoger Birkedommer Fischers Enke, dennes anden Kone, Christina Benedicta, samt Datteren Helena Marie Thomsen, født 29. Juni 1730 i Vesterende, død mellem 1. og 2. Januar 1755. Hun blev 9. Januar 1752 gift med Birkedommer Lars Christopher Fischer, der døde 22. April 1764, 54 Aar gammel, og som ovenfor nævnt 2. Gang var gift med Christina Benedicta.

2. Gang var Detlef Henriksen gift med Esthe Marie, død mellem 1715 og 1717. En Søn heraf var Delefoged og Birkeskriver Henrich Detlefsen, døbt 25. Marts 1711, død 28. September i Ballum, han var gift med Augustine, død Natten mellem 13. og 14. April 1754, 34 Aar 6 Mdr. gammel. Deres Søn, der ogsaa som Farfaderen og Faderen, var Delefoged og Birkeskriver, Pouel Detlefsen, er døbt 9. November 1747. Hos ham var det, at Fætteren Detlef Blechingberg i 1770 forettede Skrivearbejde.

3. Gang blev Detlef Henriksen den 4. Maj 1717 gift i Emmerlev med Hanna Hansen, døbt 13. Marts 1689, død 26. Marts

1742 i Vesterende, Datter af Gøddert Hansen paa Søndergaard. Deres Datter Anna Sophie Detlefs var Pastor Blechingbergs 3. Kone.

I Taarnrummet hænger nu Kobberpladen med Billederne af Birkedommer Anders Thomsen, hans Hustru og Børn, men Resten af det smukke Epitafium findes ikke mere. Anders Thomsen er født ca. 1610, og man kan vel tænke sig, at han kan have været Farfader til den ovenfor nævnte Birkedommer Poul Thomsen, der var født 1684.

Det af Pastor Blechingberg omtalte Crucifix findes ikke mere i Kirken, det, der hænger paa den nordre Væg i Koret er af nyere Dato.

Borte er Ligstenen over Jørgen Juel. Jørgen Hansen Juel var 1533 forlenet med Brink, fik den 1542 paa Livstid og levede 1546, men var død 1558. Han var gift med Bege Skram til Stovgaard, Datter af Peder Skram til Stovgaard og Søndernis. Naar Pastor Blechingberg fortæller, at der i Jørgen Juels paa Væggen malede Vaaben fandtes en Enhorn, og i hans Frues Vaaben en Ørn, passer det ikke. Vaabnet med Enhjørningen er Bege Skrams, hvis fædrene Vaaben er en halv sort Enhjørning i blaåt. Ørne Vaabnet kan ikke være Jørgen Juels, da Juellerne fører en seksoddet gul Stjerne over 3 hvide Bølger i blaåt.

Hvad Jens Hansens Ligsten angaar, er det muligvis den, der ligger lige ud for Indgangen til Kirken, men al Skrift er forlængst udslidt eller ophugget.

Efter indhentede Oplysninger i Landsarkivet i Viborg maa Indskriften paa Ligstenen læses saaledes: Magister Hans Hansen Kjær og Sønnens Navn Jens Hansen Kjær. Magister Hans Hansen Kjær (Paludan) var fra 1626 til 1652 Sognepræst i Ringkøbing og gift med sin Formands Datter Karen Jensdatter Borch.

Den Claus Staverskov, over hvem der fandtes en Indskrift i Kirken, og som ejede den forsvundne Herregaard Staverskov, er sikkert den Olaf Staverskov, der 1490 var med til at forlige

Abbeden i Løgumkloster og Eggert Gjordsen til Solvig om Maaskjær, og som 1494 beseglede et Vidne af Hviding Herredssting. Han var gift med Mette Stygge, og de havde en Datter, Gunner, begravet 1554 i Høm Kirke, der var gift med Peder Christiensen Glambek til Stubdrup, død 1554, deres Børn kaldte sig Staverskov. Det er sikkert Gunner Staverskov, der har været Eier af den i Beskrivelsen nævnte 3. Herregaard, hvis Navn er ukendt.

Nærmere angaaende Eierne af de andre Herregaarde er det ikke lykkedes at finde.

Den gamle »Bede-Klokke« findes ikke mere, mulig er den omsmeltet og findes i den i 1789 af Beseler i Rendsborg støbte Klokke. Hvad den aftegnede Indskrift paa den forsvundne Klokke angaar, saa har Dr. Mackeprang fra Nationalmusæet, hvem en Kalke har været forelagt, oplyst, at Tegnene er Minuskler fra den senere Middelalder (15. Aarhundrede), fra hvilken Tid Klokken stammer. Det første Ord synes at være en Feillæsning eller Feilstøbning af »hilf«, og det næste er der en svag Mulighed for skal læses som »Osianna«, hvorimod de sidste 4 ens Tegn trodser ethvert Tolkningsforsøg. Den foran nævnte Arkivtegner Søren Abildgaard har paa sin Reise taget en Skizze af Indskriften, som befinder sig i Nationalmusæet, men den er endnu mere ulæselig end Pastor Blechingbergs, — og Abildgaard var iøvrigt særdeles dygtig til at læse middelalderlige Indskrifter, — saa der er ret stor Sandsynlighed for, at Klokken har været grumme ringe støbt.

Under Verdenskrigen skulde Ballum Kirke, som saa mange andre Kirker i Sønderjylland, afgive den ene af sine Klokker, den fra 1789, men da man erfarede, at Emmerlev Kirke havde en Klokke, der var revnet, transporterede man Ballum Klokken til Emmerlev og modtog i Stedet for den revnede, som derefter afgaves til Smeltning i Kanonstøberierne. Efter Krigen vilde Emmerleverne nødig af med den gode Klokke, men den kom da tilbage paa sin gamle Plads i Ballum Kirke-

taarn, forsynet med en Messingplade med Beretning om sin Udflugt.

Den store Sølv Kalk og Disk findes endnu, men det paa-hæftede Crucifix mangler. Ogsaa den mindre Kalk og Disk findes, navnlig den sidstnævnte Kalk er et meget smukt Stykke Guldsmed Arbejde. Begge Kalke er Tønder Arbejde. Den største Kalk bærer Mester-Mærket W. T. og den mindste E. M.

Af Alter Klædet, Messe Hagelen og Kniplingsdugen findes intet Spor, derimod findes Klingpungen, dog er selve den røde Fløjels Pung i 1842 erstattet med en brun Fløjels Pung.

De to lukkede Stole findes endnu ligesom Pulpiturerne. Til det ene er Opgangen ude fra Taarnrummet, til det andet lige til venstre for den nu tilmurede gamle Indgang til Kirken.

Breve fra J. P. Junggreen.

II.

(Ved Hans Lund.)

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 7. Aug. 1880. R. A.

— — — — Jeg ønsker forresten meget at tale med dig, men skal nu ud paa en Forretningsrejse i hele næste Uge. Hvis der ikke kommer noget i Vejen, vil jeg komme til Flensborg Søndag d. 15. Kl. 10, og skulde du ikke være hjemme til den Tid, beder jeg dig sende et Brev herover, til jeg kommer hjem fra min Rejse, hvilket rimeligvis vil skee Fredag Aften. Jeg skal da ogsaa om muligt tale med Tofte paa Aagaard. Jeg ved ikke, hvor langt det er; maaske vi kunne kjøre derned i en Enspænder (vel at mærke, hvis Tofte, hvad jeg antager, men herom kan du vel vide Besked, er en saa paalidelig Mand, at man kan anbefore ham alt).

Der er meget, vi kunde trænge til at tale om. Vi trænge til at gjøre større Anstrengelser end hidtil, hvis Sagen skal oprettholdes, og der foresvæver mig en Idee om at samle og styrke alle de spredte Kræfter ved Oprettelsen af en Slags Nationalforening.¹⁾ Men nu kunne vi tale derom, naar vi sees. Jeg har meget at tage vare i Dag. — Det ønskede Pibehovede er jeg desværre ikke istand til at skaffe dig. — — — —

¹⁾ Der har hersket Unighed om, hvem Initiativet til Sprogforeningens Dannelse skyldes. »Flensborg Avis« (30. 5.—2. 6., 13. 7. 1894) har villet give Junggreen Æren, »Hejmdal« (31. 5. 1894), Gustav Johannsen. Jessen har kaldt C. F. Monrad »Foreningens egentlige Stifter« (Haabets Mænd S. 103). Landsbibliotekar Jakob Petersen synes i sin Afhandling (Sprogforeningens Aarsberetning 1929—30) nærmest at ville mene, at Planen er Gustav Johannsens. Den Artikel i »Flensborg Avis« 15. Dec. 1875, hvor Tanken om Folkebogsamlinger fremsættes, om hvilken Jakob Petersen bemærker, at det er hævet over al Tvivl, at Gustav Johannsen er dens Forfatter, er imidlertid skrevet af Jens Jessen efter dennes egen Meddelelse i Fl. Avis 2. 6. 94. — Efter dette Brev kan der ikke være nogen Tvivl om, at det er Junggreen, der har givet Stødet til de afgørende Forhandlinger. Under Drøftelsen med de to Flensborgere er saa hans oprindeligt mere vidtspændende Planer bleven ændret til den Idé, der udformes i næste Brev.

**J. P. Junggreen til Skrumsager, Fysikus Madvig,
Møller Jakobsen o. fl.¹⁾**

21. Sept. 1879.

Jeg har tit tænkt paa, om det ikke var muligt at gjøre noget i større Maalestok for at modarbejde den ihærdige Virksomhed, Regjeringen udfolder for at fortynke Befolkningen i Nordslesvig. Kunne vi det ikke, da er her desværre ingen Tvivl om, at det danske Folkesprog paa mange Steder er udsat for at udslettes, hvis de nuværende Tilstande skulle vedvare i en Række Aar. Jeg talte forleden med Gustav Johannsen og C. F. Monrad fra Flensborg, og vi blev enige om at gjøre et Forsøg paa at bevæge saa mange af vore Medborgere som muligt til at yde et aarligt Bidrag til Udbredelse af god dansk Læsning rundt om i Nordslesvig, til hvilket Øjemed vi saa ogsaa vilde søge at faa nogen Hjælp fra Danmark. Der bestaar jo allerede nu Biblioteker paa en hel Del Steder, og det er navnlig denne Indretning, vi tænkte os udvidet til at omfatte, saa vidt muligt, hvert Sogn i den danske Del af Slesvig.

Det er imidlertid et Foretagende, der, for at realiseres, vil kræve stor Deltagelse, og vi ønskede derfor at udstede en Opfordring, underskrevet af ansete Mænd fra Landets forskellige Egne, og af forskellige Retninger, hvori vi desværre i den senere Tid er kommen til at gaa.

For at tale om denne Sag, vedtage Opfordringens Form og underskrive den, beder jeg Dem, hvis De kan, at samles med 12 a 14 gode Mænd her i mit Hus Søndag den 26. ds. om Eftermiddagen Kl. 1.

Det forekommer mig ogsaa, at det under de nuværende Forhold vilde være til Gavn, om vi kunde begynde paa et saadant Foretagende, paa hvilket vi jo alle maatte kunne arbejde med Endrægtighed og god Vilje.

¹⁾ Dette Brev er ligelydende udsendt til de mulige Deltagere i Sammenkomsten i Aabenraa. — Det er trykt før, nemlig i Sprogforningens Aarsberetning 1929—30, S. 7 f. Det er Brevet til Fysikus Madvig, som der er afskrevet. Der findes imidlertid en Afvigelse i dette Brev fra de andre udsendte, idet der i de andre (som her) siges, at baade Gustav Johannsen og C. F. Monrad var med til den afgørende Samtale med Junggreen, mens i Madvig-Brevet Monrad ikke er nævnt.

J. P. Junggreen til P. Madvig.

30. Okt. 1880. R. A.

— — — (Indbydelse til Bestyrelsesmøde i Sprogforeningen, der skal lægges en Arbejdsplan) og det kunne vi nu, thi et godt Stykke Arbejde er det lykkedes mig at fuldføre, nemlig at tilvejebringe en Del Penge.

Jeg rejste, som De maaske husker, Dagen efter Mødet til Kjøbenhavn, hvor jeg benyttede Lejligheden til personligt at tale med Ploug¹⁾ og Kayser²⁾ om Sagen. Ploug foranstaltede et lille Møde hjemme hos sig selv, hvor ogsaa jeg var tilstede, og hvor man blev enig om at sammenkalde et større Tal af Kjøbenhavns Rigmænd for paa denne Maade at tilvejebringe en Sum Penge. Dette har fundet Sted i Tirsdags, og der tegnedes straks 2000 Kr. aarligt foreløbig i fem Aar, men Ploug haaber at kunne bringe det op til 4, maaske 5000 Kr., hvilken Sum jeg forlangte af dem. — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

14. Novbr. 1880. R. A.

— — — — Ifl. vor Aftale skrev jeg til Boghandler Erslev angaaende 2000 Ex. af »Sange og Digte til Danmarks Melodier«. — — — Jeg fik imidlertid en Betænkelighed, som jeg meddelte Monrad, der jo maa have nogen Erfaring i slige Ting. Den drejede sig om, hvorvidt der ikke kunde lægges os Hindringer i Vejen, naar vi indførte saa stort et Parti af denne Samling. Bøger gaae jo gennem Toldvæsenets Hænder, og det drejer sig jo om en stor Sum, som vi ikke letsindig bør risikere.

Som Svar fik jeg indlagte Brev, som jeg ikke er meget tilfreds med. Det er ikke umuligt, at Monrads Indvendinger tildeels kunne være begrundede, men Samlingen indeholder dog virkelig ogsaa meget godt, og naar vi maa frygte for Indholdet af enkelte, vilde jeg næsten foretrække, at vi tog disse Blade ud. — — — — Selv at lade trykke en Samling synes mig at være et vidtløftigt Arbejde, naar vi først skal enes om et Par Hun-

¹⁾ Redaktør Carl Ploug.

²⁾ Tømrermester H. H. Kayser, Formand for Foreningen »Dannebrog«.

drøde Sange, dernæst censurere og ændre en Del af dem og derpaa lade dem trykke og indbinde, saa vil det vare længe, inden vi kunne komme til at uddele dem, og Folk vil blive utaalmelige og der hengaa altfor lång Tid, uden at vi gjør noget. — — Bekker¹⁾ holder paa den tagne Beslutning og skriver til Lassen og Knudsen²⁾, men har lovet mig at give en objektiv Fremstilling af Sagen. — — — Kun een har indtil nu nægtet at have med os at gjøre, Nagel i Høier, ellers har de alle erklæret sig villige, og jeg haaber, de fleste ville gjøre det.³⁾ — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

18. Nov. 1880. R. A.

— — — — Det er tilvisse et stort Savn ikke mundtligt at kunne udvexle sine Anskuelser. Kunde vi det, vilde mangen Uoverensstemmelse let lade sig hæve.

Jeg sender Deres og Skaus Breve til Monrad imorgen, og Knudsens og Lassens skal jeg meddele Dem Indholdet af, saasnart jeg faar dem (Bekker har skrevet til dem). Imorgen Aften sender jeg Opfordring til alle tre Blade. Jeg venter endnu Svar fra nogle af de designerede Kredsformænd. Blandt dem, jeg ikke har hørt fra, ere S. Bych i Lunding og Jakobsen i Brøns Mølle. Det er jo dog begge gode Mænd. En Deel har nægtet at tage imod Valget, men de fleste have dog svaret med Ja, og vi kunne møde med et kjønt Antal lige strax. Saa haaber jeg, at vi senere kunne udvikle det videre.

Skulde det nu vare noget, inden vi komme i Gang med Sangbogssagen, saa maa vi skynde os saa meget mere med Uddeling af andre Bøger, og jeg kan forsikre Dem, at hvad der nu er skeet, skal ikke gjentage sig. Jeg skal nok betænke mig saa vel, inden jeg enten antager eller forkaster en Bog eller en Forfatter, at Sagen dermed for mit Vedkommende kan være fuldstændig afgjort.

¹⁾ Advokat Bekker i Aabenraa, Sprogforeningens Kasserer.

²⁾ Hans Lassen, Lysabild, og H. O. Knudsen, Trøjborg.

³⁾ Det drejer sig om Opfordringen til at være Kredsformænd i Sprogforeningen.

Saa vil jeg nu bede Dem, lad ikke ondt Lune faa Overhaand, men lad os i Kjærlighed og Venskab arbejde sammen med vore Colleger. Det er den eneste Maade at føre Sagen igjennem paa, og denne Sag maa ikke gaa i Stykker.

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 25. Nov. 1880. Privateje.

— — — — Som De vil have seet, var De opført blandt Kredsformændene i Dannevirke længe før jeg havde faaet Deres Brev. Kan De ikke skaffe en dygtig Mand for Skærbæk Sogn; der har vi ingen, og der kan vist gjøres en behov. Men kan De, saa skaf mig hans Indvilligelse, thi jeg har, som De kan tænke, et umaadeligt Skriveri i denne Tid. Og gjør Folk opmærksom paa, at naar de ikke kunne give 5 Mk. pr., kunne de give 3, 2 eller 1 Mk. aarligt, og vi ville endda være glade ved dem. Forskjellen er jo kun den, at de, der ville give 5 Mk., opføres som Medlemmer og kunne møde ved Generalforsamlingen, hvilket ikke er nogen stor Herlighed. I enhver anden Henseende ville de, der give mindre, være ligestillede med Medlemmer, thi Foreningen vil jo ikke blot arbejde for at holde Danskheden oppe iblandt sine Medlemmer, men saa vidt muligt hos hele Folket. Den vil være ydende, saavidt dens Kræfter rækker, og jeg haaber, de skulle række ikke saa kort.

Nogle Medlemmer i hver Kreds haaber jeg vi faar, og saa skulle smaa Bidrag ogsaa være meget velkomne.

Jeg længes efter, at vi ret kunde komme til at arbejde, men der er meget at gjøre, inden en saadan Organisation er kaldt tillive over hele Landet.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. 28. Nov. 1880. R. A.

— — — — Monrad har nu ogsaa sendt et Forslag til Indkjøb af Bøger. En Del af de Bøger, han nævner, er meget gode, men andre finder jeg ganske uhensigtsmæssige og savner desuden meget af, hvad jeg synes burde være der. Jeg taler i Dag med Bekker derom, og saa er det faldet mig ind, om det ikke kunde være godt, at De og jeg ogsaa gjennemsaar Listen, for-

inden vi den 9. forelægger den til endelig Vedtagelse. Og hvad mener De, om vi tog Mørk Hansen¹⁾ paa Raad. Han er jo en stor Bibliofil og veed navnlig vistnok meget godt Beskeed om populær historiske Skrifter, der jo dog heller ikke burde savnes, om det end er vist, at vi overvejende bør holde os til god æstethisk Litteratur med et patriotisk Anstrøg. — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

2. Dec. 1880. R. A.

Hermed sender jeg Dem Monrads Forslag til Bogindkjøb. Jeg har understreget, hvad jeg finder passende. Men vi maa have mere; thi min Mening er, at vi skulde etablere smaa Bibliotheker, hvor de savnes, af i det mindste 50 gode Bøger, og der kan jo være mange tildeels bedre Bøger end nogle af disse. Desuden vilde jeg have noget populært historisk, geografisk og naturhistorisk med. Jeg vilde ønske, De havde bestemt Dem til nu strax at faa Mørk-Hansen og Nansen²⁾ ned til Dem, og at jeg saa med det samme var kommet derover, hvorved vi vistnok kunde have klaret Sagen paa en Eftermiddag, thi jeg længes efter, at vi ret kunne begynde vor Virksomhed. Der vil jo saa alligevel gaa nogen Tid hen. — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

10. Dec. 1880. R. A.

Først beder jeg Dem og Deres Hustru modtage min Tak for den Venlighed, De viste mig forleden, og dernæst meddeler jeg Dem, at jeg har ansat et Bestyrelsesmøde til Søndagen den 19. Kl. 1, hvor saavel Sangbogssagen som Bogudvalget skulle finde deres endelige Afgjørelse. De seer, jeg taler kategorisk, thi jeg nødes nu til at gaa saaledes frem, naar ikke det hele skal opløse sig i lutter Vrøvl, skjønt det ellers er min Natur imod. Jeg beder Dem derfor, hvis det paa nogen Maade er muligt, at komme.

¹⁾ M. Mørk Hansen, tidligere Præst i Felsted, nu i Vonsild-Dalby.

²⁾ Pastor Nansen i Taps.

Vi bleve jo saa dømte i Gaar (som ventet).¹⁾

Knudsen fra Trøjborg var her i Anledning af en landøkonomisk Forsamling, og han var her hos mig en Timestid i Aftes. Han gjorde det Forslag, at han, der synes at være en ivrig Sanger og at eie Alverdens Sangbøger, vilde inden næste Søndag gennemsee Danmarks Melodier, udskyde, hvad han fandt mindre passende og istedetfor tilføje andre gode Sange af nyere Samlinger, og vi da lod det saaledes fremkomne Udvalg trykke. Det vilde i det mindste have det Fortrin fremfor Monrads Ideer, at vi saa med det samme uden videre Forhandlinger havde en Text, medens jeg er bange for, at naar Monrad skal til at revidere Lohmanns Samling²⁾ og saa lade denne trykke, vil dette blive et meget vidtløftigt Arbejde.

Efterskrift: Sagen er nemlig den, at Bekker er lige saa uvillig som før til at gaa ind paa Monrads Ideer, og vi maa dog have en Ende paa Sagen. Jeg tilføjer disse Ord, da De vel ellers næppe kan forstaa, hvorfor jeg er bleven saa ivrig.

J. P. Junggreen til Skrumsager. 19. Dec. 1880. Privateje.

— — — — — Jeg hører, at der nordoppe er megen Utilfredshed med Bidragets Størrelse. Her i Byen har der intet været af sligt. Folk har givet rigtig godt og villigt, fra 10 Mk. til 1 Mk., men vi skulle jo gerne have alle med, og jeg vil derfor paa den første Generalforsamling foreslaa, at vi erklære alle dem for Medlemmer, der har tegnet sig for et Bidrag af 1 Mk. aarligt eller mere — — — —

Vi have nu gjort et saa stort Indkjøb af gode danske Bøger, at vi først i Nytaaret haabe at kunne oprette 60 ny smaa Folkebibliotheker rundt om i Landet foruden at forsyne de allerede bestaaende med et mindre Antal gode Bøger. Naar

¹⁾ Sprogforeningens Bestyrelse blev mulkeret for at have indkaldt til Møde, uden at Tilladelse var indhentet hos Politimesteren. Da en saadan Tilladelse kun krævedes af politiske Foreninger, og det betød en Del, at Sprogforeningen ikke betragtedes som en saadan, indankede Bestyrelsen Sagen for Amtsretten, der den 9. Dec. idømte Junggreen og Bekker en Bøde hver paa 24 Mk. og de øvrige Bestyrelsesmedlemmer 15 Mk. hver.

²⁾ Pastor Lohmanns »Dansk Sangbog«.

vi nu have faaet dem indbundne, løber vore Omkostninger dermed op til over 8000 Kr., og endskjønt dette er et stort Beløb, ville vi dog kunne klare det, naar Bønderne blot ville støtte os nogenlunde, thi Kjøbstadsbefolkningen har vist sig villig og redebon — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

21. Dec. 1880. R. A.

Ogsaa jeg havde meget ønsket, at De havde været her. H. Lassen var her heller ikke, og Monrad rejste Kl. 4. Han kom nemlig fra Kjøbenhavn, hvor han havde besørget det Bogindkjøb, vi havde talt om. Det har han gjort godt. Da Monrad var her, gik Bekker og Knudsen og Skau ind paa, at der skulde skydes ud og sættes til af Danmarks Melodier, at Knudsen skulde besørge dette, og det saaledes fremkomme trykkes. Et Forsøg viste imidlertid, at dette havde sine store Vanskeligheder, og til syvende og sidst gik Knudsen og Skau fuldstændig ind paa Deres og Bekkers Anskuelse.

Som Sagen ligger, vil jeg imidlertid have en Udtalelse fra alle Medlemmer af Bestyrelsen, og jeg vil derfor opfordre Bekker og Monrad til i Korthed at formulere deres Forslag, og dette vil jeg saa sende til Dem og bede Dem sende det til Skau, der sender til Knudsen o. s. v., idet jeg beder ethvert Bestyrelsesmedlem at bemærke, for hvilket af de to Forslag han stemmer. Paa denne Maade faar Sagen en Ende. Det vil dog vare lidt endnu, inden jeg gjør det; jeg vil først se, hvorledes Finantserne stille sig. Bogindkjøbet løber op til over 6000 Kr. (foruden $33\frac{1}{3}$ % Rabat) og med Indbinding og øvrige Udgifter vil det blive 8000 Kr. De 6000 dækker Kayser af det for i Aar og næste Aar lovede Beløb, men saa skulle vi jo endnu bruge over 2000 Kr., og jeg maa desværre sige Dem, at hvad jeg hører rundt om fra Landet, lvder ikke meget opmuntrende. Overalt kun Klager over, at Bidraget er for højt, og at man kun kan faa enkelte Medlemmer. Værst er det i den nordvestlige Egn af Haderslev Amt, der hvor man skulde have troet, at alt vilde have gaaet saa saare let. Derfra faar jeg intet andet end

Jammerhyl over de 5 Mk. Derimod har Befolkningen her i Byen vist sig meget villig.

— — — — Vil De ikke bede Kredsformændene at gjøre deres Bedste og gjøre det snart. Vi skulle med det første bruge en betydelig Sum, og alt hvad jeg til Dato har faaet indbetalt fra Landet, er — 40 Mk. Alt dette er ikke meget lysteligt, men Sagen skal gjenneføres. Blamagen var altfoi stor, hvis den ikke blev det.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

26. Dec. 1880. R. A.

Jeg skal være hos Dem paa Onsdag Middag og medbringe de Beretninger, jeg har faaet fra Haderslev Amt Øst for Jernbanen. Saa kunne vi gjøre et Udkast til Bibliothekernes Forde­ling i denne Del af Landet. I hvert Sogn kunne vi jo ikke give dem, og det gjælder altsaa om at gjøre det rigtige Udvalg.

Siden jeg skrev til Dem sidst, har jeg faaet glædelige Efterretninger fra adskillige Steder. Wildfang i Sverdrup har sendt 151 Mk., fra Sottrup har jeg faaet 82, og i Ullerup Sogn er der samlet 44 Medlemmer, ogsaa i Spandet Sogn en Del. Kun helt nord oppe, i Kjøbenhoved, Rødding, Skodborg etc. er der ingen, der kan give 5 Mk. om Aaret for at støtte Sagen, netop der, hvorfra man skulde have ventet ganske almindelig Tilslutning.

Maaske er Bidraget jo sat vel højt, men nu maa Sagen gaa sin Gang, og om det senere skal nedsættes, kan jo blive Gjenstand for Forhandling paa den første Generalforsamling.

J. P. Junggreen til Skrumsager.

18. Marts 1881. Privateje.

— — — — Foreningen trives meget godt. Vi har nu udsendt en første Sending Bøger, rigelig 40 Bind, til omtrent 80 Steder, altsaa i det hele over 3000 Bind, og der er endnu et lignende noget større Parti i Arbejde, som vil blive omdelt, saa snart det er færdigt. Men det er jo et stort Arbejde, og den vanskelige Forbindelse med Kjøbenhavn har ogsaa forsinket os. Der ligger endnu Bopakker til os i Korsør. Vi var

samlede lige efter den 15. Februar for at bestemme, hvor Bibliothekerne skulde anbringes, og der var jo to Hensyn at tage. For det første Trangen. Hvor der allerede var Bibliotheker, hastede det jo ikke saa stærkt; og dernæst den Interesse, de forskellige Distrikter havde vist for Foreningens Formaal. Vi var nødt til at tage noget Hensyn dertil, thi Bidragene var indkommet meget forskelligt. Ullerup Sogn har saaledes givet 240 Mk., Øsby 220, Kjøbstæderne ogsaa flere Hundrede og desuden mange Sogne fra 50 til 100 Mk. Det var af begge disse Grunde, at vi den Gang forbigik Dem. Jeg vidste jo, at De havde et Bibliothek, og saa havde Kjøbenhoved vist saa liden Interesse for Sagen, at vi næsten troede, de ikke vilde have noget med os at gjøre deroppe. Det glæder mig meget, at der nu begynder at vise sig nogen Interesse for den. Nu i April Maaned vil jeg sammenkalde en Generalforsamling og foreslaa en Nedsættelse af Bidraget; saa haaber jeg, Deres Egn ogsaa kommer med. Jeg skal endnu i Dag skrive til Monrad, at han skal sende Dem en Fortegnelse over de Bøger, vi har, saa kan De deraf faa, hvad De ikke har i Deres Bibliothek. Vor hele Indtægt har til nu været rigelig 5000 Mk., medens de Bøger, vi har anskaffet, løber op til omtrent 10,000, og desuden har vi endnu et andet Foretagende under Forberedelse, der vil koste os 15—1600. Men vi er ikke bange for Pengespørgsmaalet. Der vedbliver stadigt at komme Bidrag; endog fra udvandrede Nordslesvigere i Nordamerika har jeg faaet et Bidrag og Løfte om flere.

Alt gaar godt, og med Guds Hjælp skal vor Forening nok gjøre Gavn.

Junggreen til P. A. Madvig.

1. Juli 1881. R. A.

Jeg har nu skrevet til Krüger, forestillet ham det ønskelige i, at vi dog i det mindste var repræsenterede i een af de større Forsamlinger, og da han, efter hvad jeg vidste, ikke var istand til at indtage sin Plads i Rigsdagen, foreslaaet, at vi nu ved næste Valg opstillede Gustav Johannsen.

Jeg har tillige hentydet til de Vanskeligheder, der let kunde opstaa ved de Modsætninger, der jo ogsaa er tilstede i vort Folk, hvis denne Sag blev henstaaende uafgjort, til maaske baade han og jeg og flere af de faa, hvis Indflydelse strækker sig over hele Folket, var døde, og jeg tilbød ham, at jeg, hvis han ønskede det, vilde komme ud til ham for at tale med ham om Sagen.

Var det nu ikke maaske rigtigst, om De ventede med at rejse ud til ham, til jeg paa en eller anden Maade har hørt fra ham, Derom vil De, der kjender ham bedre end jeg, bedst selv kunne dømme. Jeg har en Følelse af, at han maaske kunde blive stædig, naar vi trænger for haardt ind paa ham paa een Gang.

Jeg var jo saa i Ryslinge¹⁾ og talte til Folket saa godt, som jeg kunde, om at opgive den indre Strid og slutte sig sammen om den ene store Sag, at sætte Forsvarsvæsnet i behørig Stand. Jeg føler desværre ved slige Lejligheder ret, hvor daarlig begavet jeg er som Taler, men troer dog, jeg har gjort nogen Nytte. — Det lader til, at alle Mennesker er kede af Tilstandene derovre, og kunde mit Raad trænge frem til Kongen, da vilde jeg raade ham til at forsøge med et andet Ministerium, thi efter alt, hvad jeg har kunnet mærke, er Estrups Personlighed een af de væsentligste Hindringer for en Udjævning.

Mænd som Birkedal, A. D. Jørgensen og mange flere saa Tingene saaledes, og om deres gode Vilje er der ikke Tvivl. A. D. Jørgensen holdt et prægtigt Foredrag om Slesvigs Historie, men var nærvæd at fortvivle over Forholdene, d. v. s. de parlamentariske Forhold. Dog derved kunne vi jo intet gjøre, vi have nok at bestille med vore egne Sager, hvad dog tilvisse ogsaa vilde være lettere for os, naar Tilstandene i Kongeriget vare bedre.

¹⁾ Junggreen talte ved 2 Møder paa Ryslingeegnen, den 26. Juni i Torpegaard Skov ved Sdr. Næraa, den 27. Juni i Højby. Talerne er foruden Junggreen bl. a. Red. Willemoes, Odense, Arkivar A. D. Jørgensen, Præsterne Clausen, Nr. Lyndelse, V. Birkedal, Ryslinge, og Svejstrup, Vejen.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

6. Juli 1881. R. A.

Jeg har jo — — — skrevet til Hans Krüger og fik igaar Brev fra hans Søster, hvori hun meddelte mig, at han var saa syg, at han ikke kunde svare. Hun syntes derfor næsten intet Haab at nære om, at han kunde komme sig. Jeg antager, at De veed nogen Besked derom og beder Dem med det første sige mig Deres Mening om, hvad vi bør gjøre. Ret længe kunne vi ikke opsætte at tage en Bestemmelse, thi ingen veed jo, naar Rigsdagsvalget kommer. Der er vel bleven talt om September, men forleden saa jeg et Telegram fra Berlin, der sagde, at Rigsdagsvalget rimeligves vilde komme før, end man havde troet. Nogen Tid maa vi dog have til at forberede Valget.

Jeg antager, at De kommer til Beftoft og beder Dem om muligt foranledige K. til at yttre sig om, om han har noget imod, at vi indkalde en Forsamling for at blive enige om en Candidat. Kunde De faa ham til at underskrive en Smule Erklæring om, at han ikke vil vælges og beder om at vælge en anden, var det jo det bedste.

Skeer det (een af Tingene) saa beder jeg Dem skaffe mig nogle faa Mænds Indvilligelse til at sammenkalde Valgmændene for at raadslaa om en Candidat. Det forekommer mig, at dette er den Corporation, der bedst egner sig til dette Brug, den er jo dog direkte valgt af Folket.

(J. mener det bedst, at han alene sammenkalder Mødet) fordi man ved at gjøre et Udvalg aldrig undgaar at støde een eller anden for Hovedet. Det har jeg prøvet tit nok. Hvis De, naar De billiger min Plan, og naar Tiden er kommen, vilde skrive til Skrumsager, Eliassen (?) og Hörlyck i Rurup eller Thomsen i Roost samt et Par Mænd i Haderslev Østeramt derom, vilde jeg være Dem forbunden. Jeg skal da skrive til nogle Mænd i det øvrige Land. Jeg ønsker ikke at gjøre det uden en Slags Bemyndigelse, da man ellers kunde betragte det som en Anmasselse fra min Side.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

7. Juli 1881. R. A.

— — — —

Jeg har i Dag skrevet til Hans Lassen, meddelt ham min Plan og spurgt, om han havde noget imod, at jeg sammenkaldte Valgmændene. Naar jeg faar Svar fra ham, vil jeg tage en Vogn og kjøre ud til Beftoft for selv at see, hvad der er at gjøre, da Sagen jo paa een eller anden Maade maa bringes til Ende. Jeg har i Dag talt med Fausbøl.¹⁾ Han sagde intet om, at nogen havde talt med Krüger, men fortalte mig derimod, at de var imod Gustav Johannsen og hellere vilde stemme paa Hans Lassen, hvad jeg slet ikke havde troet. Skulde dette blive en almindelig Anskuelse blandt Valgmændene, skal jeg ikke sætte mig derimod, skjönt jeg, hvis Valget stod til mig, langt vilde foretrække Gustav Johannsen. Jeg selv kan desværre ikke. De veed kun lidt, hvor usselt jeg har det, og jeg har jo ogsaa, som De selv veed, en stor politisk Virksomhed herhjemme. Og Stillingen i Berlin er meget vanskelig, langt vanskeligere, end da den valgte havde § 5 at støtte sig til. Da behøvede han kun at foreholde dem den — og vi forlangte kun, at de skulde udføre, hvad de havde forpligtet sig til. Nu kan vor Rigsdagsmand kun appellere til den almindelige Retsfølelse, foreholde dem det lumpne i saaledes at unddrage sig Opfyldelsen af indgaaede Forpligtelser og den store Uret, de have begaaet imod Danmark ved at fratage det et Stykke Land, der var ubetydeligt for den Store, men stort for den lille.

Derfor trænge vi nu til at have en rask og rørig Mand dernede, der kan benytte de Lejligheder, der frembyde sig. Thi de kunne blive faa nok, og derfor kan jeg ikke overtage Stillingen uden i alleryderste Nødstilfælde, naar det skulde vise sig umuligt paa anden Maade at tilvejebringe Enighed.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen.

22. Juli 1881. R. A.

Tak for dit Brev. Jeg kjender dit varme danske Hjerter og anseer dig ogsaa ellers for at være den af os, der vilde være

¹⁾ Møller Fausbøl. Branderup.

bedst skicket til at afløse Krüger. Dette har jeg ogsaa sagt overalt, og jeg troer ogsaa nok, du i mange Kredse har Stemningen for dig. Hvis du eller Monrad har Venner i Vesterengnen, saa see der at paavirke Stemningen saa meget som muligt. Jeg er nu nødt til at holde mig noget tilbage, thi jeg maatte love Krüger¹⁾ ikke at foreslaa nogen Kandidat. Saa meget kan jeg dog sige dig, at baade Madvig og Skau ere vundne for dig. En Vanskelighed ligger i Forholdet til Hans Lassen. Skulde han ønske at vælges, vil det jo være vel baade umuligt og usømmeligt at overtale Valgmændene fra Als og Sundeved til at stemme imod ham, thi han har jo, hvor han har været, røgtet sin Gerning godt, og jeg har intet imod, at han opstilles, kun at jeg mener, at du er i Besiddelse af Egen-skaber, der vilde gjøre det lettere for dig at optræde med Virkning i Rigsdagen, end det vil være for ham. Ved du noget om, hvad han tænker i denne Henseende, og troer du ellers ikke, at en ligefrem Henvendelse enten af dig eller Monrad til ham kunde være til Gavn. Hvis han ikke bryder sig om at vælges, vilde du vist kunne vinde Valgmændene fra Als og Sundeved for dig, og saa troer jeg let, det vilde gaa. Tænk derpaa og lad mig vide, hvad du vil og troer at kunne gjøre. Vorherre give, at det maatte gaa, som du og jeg ønsker.

For din Advarsel takker jeg. Vi faa jo at see, hvad de ville gjøre. Dog kan jeg oprigtigt talt ikke indsee, hvorledes de skulde komme os tillivs. At uddele ikke forbudte Bøger, der kunde kjøbes i enhver Boglade, kan dog ikke være nogen Forbrydelse, og deri har jo til Dels vor hele Virksomhed bestaaet.

Hvad jeg aldeles privat har gjort, mine Avisartikler, mit Brev til Moltke etc. kan dog næppe lægges Foreningen til Last. Vi ville altsaa ganske roligt afvente, hvad der kommer, men naturligvis være meget forsigtige.

¹⁾ Junggreen har den 15. Juli besøgt Krüger, der billiger, at der indkaldes en Forsamling for at enes om hans Eftermand. Kan der ikke naas Enighed, kan man stemme paa ham igen. Junggreen indbyder da Valgmændene til et Møde i Aabenraa 2. August.

Lad mig nu vide, om du mener selv at kunne sætte dig i Forbindelse med H. Lassen, du eller Monrad.¹⁾ Jeg ønsker det meget, og jeg maa ellers see at finde paa andet Raad. Gud give, at alt maa gaa godt.

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 22. Juli 1881. Privateje.

Jeg stode sikkert paa, at De var eller havde været Valgmand, men saa alligevel gjerne, at De kom herhen. Tage Del i Afstemningen kan De ikke, da jeg jo udtrykkeligt kun har indbudt Valgmændene, men være tilstede nede paa Hotel Danmark og tale med Folkene, mener jeg godt, De kan. Jeg vil saa, forinden der finder Afstemning Sted, udtrykkeligt udtale, at kun Valgmænd ere berettigede til at stemme, og bede dem, der muligvis maatte have været tilstede som Tilhørere, fjerne sig, medens Afstemningen finder Sted. Det var meget kedeligt. De veed godt, hvor stor Pris jeg sætter paa Dem, og jeg havde just paaregnet Dem som en af dem, der skulde hjælpe med til at styre alt til det gode.

Hvad den bestemte Dag angaar, da kan jeg jo nu umuligt forandre denne. Det vilde let kunne bringe hele Sagen i Forvirring, ogsaa synes mig, at de Folk i Sandhed kun maa have meget liden Interesse for Nordslesvigs folkelige Livssag, der ikke kunde komme her, fordi der skal være Møde paa Askov.²⁾ Alle de Ting, De nævner i Deres Brev, kunne jo kun have teoretisk Interesse for dem. Her er jo i denne Heuseende Frihed nok. Om Folk ville kirkelig vies, eller om de ville lade deres Børn døbes og confirmeres, staaer jo her helt til dem selv, og ligger det dem endeligt saa meget paa Hjertet at komme til

¹⁾ Gustav Johannsen henvender sig skriftligt til Hans Lassen, der straks den 23. 7. svarer, at han gerne vil have en Samtale med ham i Sønderborg den 26. 7. Der er nok bleven ymtet om, at man vilde opstille ham, men han er næsten nødsaget til at holde paa, at de skal stemme paa en anden, da Landdag — hvor »vi i Fremtiden maa tage mere aktiv Del« i Forhandlingen — Provinslanddag, Kreds dag og en Del andre kommunale Bestillinger giver ham nok at bestille.

²⁾ Der holdes paa Askov Højskole et Møde om de kirkelige Frihedskrav 2.—4. August.

Askov, saa kunne de jo komme der den 3die om Morgenen. Om Aftenen kunne de komme herfra og til Vandrup, og saa vistnok straks om Morgenen til Askov.

Interessen for vor Sag maa ikke være stor for dem, der ikke ville komme herhen til dette Valg, det vigtigste, vi have foretaget i mange Aar. Gud give, at alt maatte faa et godt Udfald.

J. P. Junggreen til H. R. Hiort-Lorenzen. 24. Juli 1881. K. B.

Endnu igaar vilde jeg have svaret Dem, at det næppe lønede Umagen at sende en Referent hertil, da jeg haabede, at Debatten kunde have været indskrænket til det mindst mulige. Idag er det imidlertid anderledes, thi jeg seer nu af Dannevirke, at der i Haderslev Vesteramt rejses en Agitation for at vedblive at vælge Krüger, uagtet han nu er saaledes, at det er positivt umuligt at repræsentere Folket, hvad han ogsaa selv erkjender, og uagtet han udtrykkeligt til mig har erklæret, at han billiger, at Valgmændene paa den af mig foreslaaede Maade udpege en Mand til hans Efterfølger. Det kan saaledes maaske blive livligt nok. — — —

J. P. Junggreen til C. F. Monrad.

24. Juli 1881. R. A. (Gustav Johannsens Arkiv).

Dette er det andet Brev, jeg skriver til Dem i Dag, men jeg er i Forlegenhed og ved ingen anden at henvende mig til end Dem. De har vel seet, hvad der stod i Dannevirke i Aftes: De to Udtalelser om atter at vælge Krüger. Jeg troede, at den hellige Grav var vel forvaret, da jeg fik hans fuldstændige Indvilligelse til at gaa frem, som jeg foreslog, men det synes jo ikke at være Vesterboerne nok, og efter meget, som jeg har hørt idag, venter jeg ikke andet end Uenighed og Spektakler af vort Møde, naar man ikke kan bevæge Krüger til selv offentlig at erklære, at han ikke ønsker, at vælges igjen, eller at han nu vil anbefale at vælge en anden. Gjør han det ikke, eller har han ikke udtalt sig saaledes til dem, der rimeligvis have været

hos ham, saa gjør han en stor Uret mod mig, thi havde han ikke billiget, at jeg udstedte min Öpfordring, var den ikke fremkommet.

Nu er min Bøn til Dem, at De om muligt med det første Tog imorgen, hvormed De kan komme af ved Jersdal, eller med Iltoget, der sætter Dem af ved Vojens, vil see at komme til Beftoft, for, hvis det er muligt, at see at faa ham til at underskrive en saadan Erklæring, som da samtidigt maa offentliggjøres i Bladene, eller hvis dette tager for lang Tid, da først i D n v., hvori det er nødvendigt.

Jeg selv kan ikke paa nogen Maade rejse i Morgen, og Sagen kan ikke opsættes, og derfor henvender jeg mig til Dem. Jeg ved ingen anden. I Haderslev tror jeg ikke, der er nogen, der kan udrette noget hos Krüger. Hils ham fra mig og sig ham, at jeg beder ham indstændigt om at gjøre det, da vi ellers risikerer Uenighed, hvilket jo vilde være det sørgeligste af alt. Jeg var efter hans Udtalelser til mig fuldstændig berettiget til at antage, at der ikke vilde fremkomme den Salgs Indvendinger — ellers var jo som sagt Indbydelsen ikke fremkommen. — — — —

Meddel mig snarest muligt Udfaldet af Deres Bestræbelser og modtag i Forvejen min Tak for den Tjeneste, De gjør Sagen.¹⁾

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 28. Juli 1881. R. A.

Vil du paa mine Vegne indbyde Monrad til Mødet. Jeg tænker Erklæringen²⁾ kommer i D n v. i Aften, men den vil forresten ikke nytte os noget. Jeg ved nu, hvorledes Sagen hænger sammen. Det er Krüger, der spiller dobbelt Spil. Medens han vel tilstaar, at han har billiget min Indbydelse, udtaler han sig dog saaledes, at Folk faar den Mening ud deraf, at han alligevel vil vælges igjen. Det har en af hans Tilhængere.

¹⁾ Det blev ikke Monrad, men Gustav Johannsen, der den 26. Juli rejste til Bevtøft og talte med Krüger.

²⁾ Den Erklæring fra Krüger, som Gustav Johannsen har bragt med fra sit Besøg i Bevtøft (jfr. Brev 29. Juli).

Hørlyck i Rurup, været naiv nok til at skrive til mig, samtidig med at han opfordrer mig til at tilbagekalde Mødet, da de derude ikke kunde være med til at vrage deres gamle Repræsentant.¹⁾ Jeg har skrevet ham et Brev tilbage, der havde baade Næb og Klør, thi er vel nogensinde en Mand bleven behandlet paa en saa lumpen Maade som jeg ved denne Lejlighed af Krüger.

Just for at høre, om han billigede, hvad jeg paatænkte, rejste jeg ud til ham, og havde han blot antydet, at det ikke havde hans Bifald, var Indbydelsen jo aldrig fremkommet. Istedetfor dette samtykker han fuldstændig i alt, hvad der nu er sket, og optræder saa bagefter saaledes. Det er næsten til at blive gal over.

Og dog maa vi paa Mødet see at bevare Enigheden — om muligt. Jeg skal gjøre dertil, hvad jeg kan. Men høre, hvad vi have at sige, skulle de dog. Jeg har ikke villet skrive derom for ikke at give Anledning til mere Strid.

Lev vel, kjære Ven. Jeg skriver dette i stor Hast.

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 29. Juli 1881. Privateje.

Jeg takker Dem for Deres Brev, og endnu mere for Deres smukke Artikel, som jeg i Aftes læste i Dnv., og som jeg haaber vil være istand til at slaae alt det Vrøvl til Jorden, som er kommet frem fra den anden Side. Naar jeg ikke selv har skrevet noget, da var det, fordi jeg var bange for at gyde Olie i Ilden, thi jeg troer ikke, at jeg denne Gang vilde have kunnet skrive med den Ro, som var nødvendig. Jeg er i denne Sag bleven behandlet paa en saa lumpen Maade som aldrig før i mit Liv. — Efter hele den Maade, hvorpaa jeg var gaaet frem, var

¹⁾ I Brevet fra A. D. Hørlyck og H. Thomsen hedder det, at de af Krügers egen Mund har hørt, »at han vel billiger Deres Indbydelse, men at han — naar det kommer til Stykket — dog helst vil v e d b l i v e at være Rigsdagsmand, og mener vi, at vi ere ham skyldige — især her i 1ste Valgdistrikt (Haderslev og Als) — ikke at vrage ham, saalænge han lever. Det ville vi heller ikke paa nogen Maade gjøre — det ere vi alle enige om — og heller ikke ville vi tænke paa at udsee eller være med til at udsee hans evt. Efterfølger, saa længe han lever«. Derfor beder de om, at J. vil affyse Mødet 2. August.

jeg ikke istand til at begribe, hvad Aarsagen var til alle disse forfærdelige Klager over al den Krænkelse, der skulde være tilføjet Krüger ved Sammenkaldelsen af denne Forsamling, thi forinden jeg udsendte Indbydelsen, havde jeg faaet hans Samtykke dertil, og havde han, da jeg var hos ham, blot antydet, at han ønskede at vælges, var Indbydelsen aldrig fremkommen, da jeg saa godt vidste, at den kun vilde give Anledning til Splid og Strid. Istedetfor at gjøre dette sagde han til mig, at han ikke længere var istand til at repræsentere Kredsen, og at han fuldstændig billigede, at jeg gik frem paa den Maade, som nu skeet er. I Forgaars fik jeg imidlertid et Brev fra Hørlyck i Rurup, der opfordrede mig til at tilbagekalde Mødet, da han og alle Valgmændene der fra Egnen dog ikke kunde stemme paa nogen anden end Krüger, fordi denne »uagtet han indrømmede, at han havde billiget, hvad der er skeet, dog udtalte sig paa en saadan Maade, at de godt kunde mærke, at han helst vilde vælges igjen, og fordi de ikke kunde være med til at vrage deres gamle Repræsentant.«

Synes De ikke, jeg har Ret til at være oprørt over en saadan Behandling, er det ikke en skammelig Maade at handle imod en Mand paa, der fuldstændig aabent og ærligt har henvendt sig til Krüger, for, forinden han foretog sig noget, at forvise sig om, om det var ham med eller imod.

Jeg skal ganske vist rette en indtrængende Opfordring til de Tilstedeværende om at rette sig efter denne Forsamlings Dom, hvilket jeg vil forpligte mig selv til at gjøre, og forresten see at styre alt saa godt, som jeg kan.

Den Erklæring fra Krüger, som i Aftes stod i Duv., har han underskrevet efter min Opfordring. Jeg fik Gustav Johannsen til at rejse ud til ham og havde medgivet ham et Udkast, der lød meget bestemtere paa, »at han ikke ønskede at gjenvælges«, men Johannsen kunde ikke faa ham til at underskrive denne, men maatte nøjes med den, der er fremkommen, og som jo desværre ogsaa er sat paa Skruer.

Vi faar nu see, om saavel vor store Sag som Enigheden i

vort Parti skal ødelægges blot for at føje en gammel Mauds Forfængelighed. Thi det er jo i Virkeligheden det hele. Gud give, at alt maatte løbe godt af.

Efterskr. Det gjør mig hjerteligt ondt, at De ikke vil komme. Jeg kan maaskee trænge til al den Hjælp, jeg kan faae. Bed Deres Broder om at støtte mig af al Magt.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. 5. Aug. 1881. R. A.

Jeg takker Dem for den Berigtigelse, De gav til Dannevirkes Referat. — — — Jeg veed ikke, hvorledes Bjørnshauge har det, om det er ligefrem Udygtighed, saa at han ikke har kunnet opfatte, hvad der skete, eller om det er forsættigt, at han fortier Sandheden. I begge Tilfælde er det sørgeligt, at vort vigtigste Blad er i saadanne Hænder.¹⁾

Jeg haaber, at Friis-Ejsbøl, til hvem jeg har skrevet strax efter min Hjemkomst, har meddelt Dem Udfaldet af min Mission til Krüger. Han nægtede rentud at tale med mig. Rimeligvis har han været underrettet om mit Komme. Hvad der nu skal skee, ved jeg sandelig ikke. Det er sidste Gang, jeg har sat min Fod i Krügers Hus. — Hvor det er sørgeligt, og hvilken daarlig Tjeneste, de gjøre ham, der nu smigre hans Forfængelighed, thi nogensomhelst anden Bevæggrund til hans Handlemaade kan jeg ikke see.

Gud give, at vi kunde finde en Udvei ud af dette Uføre.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. 8. Aug. 1881. R. A.

At jeg, efter det, der er foregaaet, fuldstændig opgiver at øve nogen Indflydelse paa Valget i 1. Kreds, vil De nok kunne

¹⁾ Mødet i Aabenraa refereres foruden i »Dannevirke« udførligt i »Nationaltidende« (Hiort-Lorenzens Blad), hvis Referat aftrykkes i »Dan.« 8. Aug. — I Mødet deltog 300 Valgmænd. Der udspandt sig en lang Diskussion for eller imod Krügers Genopstilling. For Valg af en ny Mand talte foruden Junggreen: C. Bekker, Hans Lassen, Gustav Johannsen, P. Skau, Holdt (Flensborg) og F. C. Hansen (Løjtertoft), mod — C. Appel, Rs. Hansen (Kastrup), Physant (Langetved), Mads Jensen (Jægerup), Hørlyck, Tolderlund (Aarup), C. Callsen (Posekjær). Ved Afstemningen var Flertallet for Nyvalg, men Krüger-Tilhængerne nægtede at lade sig tælle. Junggreen tilbyder da at rejse ud og tale med Krüger, for at denne i en offentlig Erklæring kan sige, hvad han virkelig ønsker. Et aldeles overvejende Flertal stemmer for at opfordre Junggreen til dette.

forstaa, og jeg kan ikke andet end raade Dem til at være for-sigtig med, hvad De foretager Dem.

— — — Det vigtigste forekommer mig at være, at De benyt-ter den nærmeste Fremtid til at sætte Dem i Forbindelse med indflydelsesrige Mænd i de forskjellige Egne af Valgkredsen, saa vidt muligt af begge Retninger. For Sønderborg Kredsens Vedkommende ville Hans Lassen, F. Hansen, Løjtertoft ved Nordborg og Slagtermester P. Reimers være tilstrækkelige. De ere de indflydelsesrigeste Mænd paa Als og bo netop temmelig langt fra hinanden, hver i sin Egn af Øen. Vesterfra vilde jeg navnlig tilraade at komme til en Overenskomst med Appel, for hvem rimeligvis Flertallet af hans Meningsfæller bøje sig, og som maaske ogsaa er den, der, hvis nogen kan det, kan øve Indflydelse paa Krüger. Helt vesterfra vilde vel Jacobsen i Brøns være en passende Repræsentant. Med et lille Antal af saadanne Mænd baade øster- og vesterfra forekommer det mig, De burde holde et Møde i Haderslev for endnu en Gang at for-søge, om der ikke kunde opnaas Enighed. Alsingerne kunne jo godt enten lade een møde for sig eller indsende en skriftlig Erklæring. Men nødvendigt synes det mig at være, at de for-skjellige Retninger ere repræsenterede paa et saadant Møde, og jeg vilde f. Ex. fra Haderslev By ogsaa indbyde West, hvis han er hjemme. Er Eenighed mulig, er den jo langt at foretrække for Strid. Skulde der saa ved et saadant Møde rejse sig en Mu-lighed for at opnaa Enighed om at stemme paa mig, men i k k e o m n o g e n a n d e n, da vilde det være Uret af mig at mod-sætte mig, og da skal jeg ogsaa gaa ind derpaa, skjønt jeg med Sandhed kan sige, ugjerne, thi jeg anser mig ikke selv for den dygtigste til den Gjerning og lider desuden, som De ved, af en legemlig Svaghed, der undertiden gjør mig Livet surt nok.

Dette, kjære Dr. Madvig, er min Mening om, hvorledes den-ne Sag burde gribes an, og skulde der komme et saadant Møde istand, beder jeg Dem forelægge de Tilstedeværende dette Brev.

Min Mening om, at Johannsen vilde være den bedste Rigs-

dagsmand for os, er urokket; men den vil jo ubetigget være den bedste, om hvem der kan opnaas en Overenskomst.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen.

9. Aug. 1881. R. A.

Jeg fik i Forgaars Breve fra Madvig og Eliassen, der begge paa det indstændigste anmodede mig om at modtage Valg, da de ansee dette for den eneste mulige Udvej. Madvig vilde strax udstede et Valgoppraab, underskrevet af en Del Navne, og Eliassen vilde have mig til at sammenkalde nogle faa Mænd, der saa skulde udsende en skriftlig Opfordring til Valgmændene om at erklære sig for en Kandidat. Jeg har fraraadet begge Dele, jeg selv vil intet have at bestille med at foranstalte noget i 1. Valgkreds, hvad jeg antager, ingen kan fortænke mig i efter den Erfaring, jeg har gjort. Jeg har derimod tilraadet dem at sammenkalde nogle faa Mænd af begge Partier, fra Vester- og Øster (Haderslev)-Amtet og fra Als, og kunne de saa enes om mig, men ikke om nogen anden, saa har jeg indvilliget i at tage imod det.

Det har været svært for mig at tage denne Beslutning, thi jeg er ikke vis paa, at jeg er dygtig til den Gjerning, og har ligesom forhen udtalt, at jeg ansaa dig for bedst skikket dertil, men jeg mente paa den anden Side ikke at kunne forsvare at sige Nej, hvis dette skulde vise sig at være den eneste Udvej.

Jeg skriver dette til dig, kjære Ven. fordi du, hvis noget saadant skulde komme frem, kunde komme paa den Tanke, at jeg ikke havde handlet fuldt ærligt mod dig, hvilket vilde være en stor Sorg for mig. Det kan jo være, at det slet ikke bliver til noget; jeg selv vil blive forbauset derover, hvis Vesterboerne gaa ind derpaa, men skulde det skee, da er jeg alligevel af den Mening, at vi vel bør betænke, om det dog ikke var rigtigst at opstille dig i 2. Valgkreds. Der er vist ingen, der kan samle saa mange Stemmer om sig i Flensborg By og Amt som du, og i det hele forekommer det mig tvivlsomt, om det er rigtigt at concentrere alt paa een Mand. Havde vi nu hele Tiden haft en

¹⁾ Eliassen fra Brunsgaard i Langetved.

særskilt Kandidat i 2. Kreds, vilde han have været Krügers naturlige Efterfølger, og vi havde rimeligvis været sparet for alle disse Ubehageligheder. Jeg veed ikke, om du har hørt, hvorledes det gik mig hos Krüger. Han nægtede reent ud at tale med mig, og dermed var den Historie forbi. Han er naturligvis strax om Aftenen bleven underrettet om, at jeg kom. Lad mig snart høre lidt fra dig, og modtag en broderlig Hilsen. — — —

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 15. Aug. 1881. R. A.

At du kun tog imod Opfordringen til at modtage Valg af de bedste og reneste Bevæggrunde, derom er jeg fuldstændig overbevist, og naar jeg foreslog dig dertil, saa skete dette ogsaa, som du veed, fordi jeg ansaa dig for bedre skikket dertil end nogen af os andre. Dette har jeg sagt til alle, med hvem jeg har talt derom, og naar jeg — skjønt de Grunde, at hvilke jeg ikke ønskede at opstilles, ere fuldstændig afgjørende for mig selv — alligevel føjede mig efter de fra alle Sider i 1. Kreds til mig indkomne Opfordringer, saa skete dette kun, fordi alle fremstillede det som den sidste Mulighed for at komme til Enighed. Derom haaber jeg, at ogsaa du er overbevist.

Saaledes stod Sagerne til Løverdag Aften, men saasnart jeg havde læst Hr. Bjørnshauges Referat om Mødet i Vojens,¹⁾ satte jeg mig ned og skrev en Erklæring, hvori jeg udtalte, at jeg efter hvad der var bleven udtalt, tog min Indvilligelse til at tage mod Valg tilbage, da jeg ikke vilde opstilles som Kandidat »med en Skavank« (dette Udtryk brugtes jo nemlig om alle os, om hvem der kunde være Tale. Det synes, som om Krüger er den eneste Mand i Landet, der ingen Skavanker har).

Denne Erklæring sendte jeg i Gaar Formiddag til Bjørnshauge og forlangte at faa den optaget i Bladet. Nu er han imidlertid bleven bange, thi i dette Øjeblik modtog jeg et Tele-

¹⁾ Rs. Hansen (Kastrup) og J. P. Friis (Ejsbøl) har indbudt en snævrere Kreds til et Møde i Vojens 12/8, hvor det bestemmes, at der skal indledes Forhandling med Alsingerne og derefter muligvis indkaldes til et nyt Aabenraa-Møde.

gram fra ham om, at han kom præcis Kl. 5. Jeg ved næppe, hvad jeg skal gjøre, thi det er dog altfor galt, at de begynde at skjælde mig ud i samme Øjeblik, som de bede mig om at lade mig vælge, fordi jeg synes dem at være den eneste, de kunde enes om. Jeg har stor Lyst til ubetinget at fastholde min Væg-ring og at lade d'Herrer sejle deres egen Sø. — Ja, det er en stor Malheur for os, at Dnv. er kommet i saadanne Hænder. Jeg fortryder kun, at jeg for et Par Dage siden sendte Bjørnshauge en Artikel. — — — — Det var min Mening for Fremtiden at dele ligeligt mellem Flensborg Avis og Dannevirke, men nu kan jeg intet mere have med Dnv. at gjøre.

Ja, hvem skulde have troet, at det skulde gaa saaledes med vort Møde. Efter min Mening var alting forberedt saa godt som muligt, og det vilde ganske vist ogsaa være gaaet godt, naar ikke Forfængelighedens Djævel var faret i Hans Krüger, og naar ikke hans forblindede Tilhængere havde ment, at denne maatte tilfredsstilles, hvorledes det saa end gik med Sagen. Hvilken daarlig Tjeneste, de gør ham, og hvilken sørgelig Slutning paa en saadan Løbebane som hans.

Som jeg allerede har skrevet til dig, ønsker jeg ogsaa, at du skal opstilles som vor Kandidat i 2. Valgkreds, og der maa jo i denne Henseende træffes nogle Forberedelser. Dog mener jeg, det ikke haster saa stærkt dermed. Maaske kunde vi vente til Høsten. — — — At vælge paa Krüger i 2. Kreds vil jeg bestemt modsætte mig. — — — Det er sørgelige Forhold. Vorherre hjælpe os.

Efterskrift: I Aftes var Bjørnshauge hos mig og bad mig saa længe, at jeg tog min Erklæring tilbage. Han var i stor Vaande. Ogsaa Jacobsen fra Brøns og en Mand fra Rejsby var her for at opfordre mig til at indkalde en ny Forsamling. Dette nægtede jeg, med mindre en 7 a 8 andre gode Mænd fra Landets forskellige Egne vilde sætte deres Navne med under. Derfor vilde de nu sørge. Sker det, maa jeg vel sætte dit Navn med. Alene giver jeg mig ikke mere af dermed. Her i 2. Kreds skulle vi let blive enige.

J. P. Junggreen til Villars Lunn.¹⁾ 15. Aug, 1881. Privateje.

— — — — Du har jo vist læst det udførlige Referat om Mødet, der har staaet i Nationaltidende. Det var i det væsentlige correct, og jeg antager næppe, at nogen har kunnet faa andet Indtryk deraf, end at vore Modstanderes eneste Argument i Virkeligheden var, at Krüger vilde vælges, og derfor burde det skee. Er det ikke sørgeligt, at det skulde tage den Ende med denne Mand, at han sætter Tilfredsstillelsen af sin egen Forfølgelighed over ethvertsomhelst Hensyn til Sagen. Thi saaledes er det. En simpel Erklæring fra ham om, at han ikke vilde vælges, vilde have bragt alle Grundtvigianere og Venstremænd (thi ogsaa af dette stikker der noget deri) til Fornuft, og saa var vi nok blevne enige om en anden Kandidat. Men en saadan vil han ikke udstede, og hans Tilhængere, der vare komne hertil i den Tro, at de var en stor Majoritet, blev helt ustyrlige, da de saa, at de kun vare en Minoritet. De nægtede da reent ud at føje sig efter Flertallets Beslutninger, og derfor afbrødes Mødet paa dette Standpunkt for dog ikke at udelukke Muligheden af en Overenskomst. Jeg fik jo saa det mindre behagelige Hverv Dagen efter at rejse ud til Krüger for at faa ham til at afgive en bestemt offentlig Erklæring om, hvad han vilde, hvorefter vi saa vilde have føjet os. Det eneste Svar, han gav mig, var: Jeg ønsker ikke at tale med nogen, hvorefter han vendte sig fra mig (han laa i Sengen). Saa gik jeg, thi jeg vilde ikke tigge mig paa ham, men jeg saa deraf to Ting, for det første, at han betragter Sagen fra et reent personligt Standpunkt, og dernæst, at han endnu samme Aften som Mødet var bleven afholdt, var bleven instrueret. Saa har her senere været en stor Masse Mennesker, og jeg faar hver Dag en Masse Breve, der alle gaa ud paa at opfordre mig til at lade mig vælge. Deri har jeg da ogsaa, skjønt jeg kan sige med tungt Hjerte, indvilliget, og det bliver bestemt Enden paa Historien. — — — —

¹⁾ Den konservative Politiker Godsejer Villars Lunn blev i 1881 gift med Junggreens Datter Kathrine.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

27. Sept. 1881. R. A.

Det gjør mig hjerteligt ondt, men jeg kan ikke føje Dem. At blive opstillet som Candidat med et stort Parti imod sig er, saaledes som vore Forhold ere, en utaaelig Stilling.¹⁾ Vær overbevist om, at den tjener Sagen bedst, der for Enighedens Skyld træder tilbage, og dette skal ogsaa nok længere hen blive erkjendt. Jeg har ikke i Sinde at trække mig tilbage fra det politiske Liv. Jeg vil blive ved at arbejde paa at opretholde Sproget, Nationaliteten og Modet og Haabet for vort Folk, og saa kan maaske endnu den Tid komme, da man indseer, at man har gjort mig Uret.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen.

28. Sept. 1881. R. A.

Af en Erklæring, som du i Aften vil se i Dannevirke, vil du see, at jeg endelig er bleven kjeed af disse Historier. Jeg har sagt Hr. Poulsen¹⁾ og Cons. Sandheden og erklæret, at jeg ikke vil vælges. Den Mand, der kun vælges af et Parti blandt Folket, er efter min Mening saa uheldig stillet, at jeg for ingen Pris vil modtage denne Post, og af Folk, der behandle Facta paa den Maade som mine Fjender, kan man jo vente sig alt. — Tak for de Ord, du i Dag bragte om mig i dit Blad. Det er dog godt, at der er enkelte Folk, der kunne see Sandheden, og have Mod til at sige den. Hvad siger du til saadan en »Præst« som L. B. Poulsen¹⁾ — — —

¹⁾ Krüger dør d. 27. Aug., uden at der paa dette Tidspunkt er kommen Klaring paa Spørgsmaalet om Stillingen til Rigsdagsvalget. Nu indbydes Valgmændene i Haderslev Kreds til Møde i Vojens 17. Sept. Ved dette Møde, hvor ogsaa 37 tyske Valgmænd er mødt op paa Grund af en mindre klar affattet Indbydelse, stemmer 92 paa Junggreen til Krügers Afløser, 22 paa Hans Lassen, 3 Stemmer er spredt og 20 stemmer ikke. — 20 Sept. holder Sønderborg Kreds Møde i Sønderborg, hvor Hans Lassen faar 55, Junggreen 13 St. — D. 28. Sept. erklærer Junggreen, at han ikke vil tage mod Valg. »Af et Parti af mine Landsmænd vil jeg ikke vælges«.

¹⁾ Junggreen er navnlig bitter paa Frimenighedspræst L. B. Poulsen for hans Udtalelser i Vojens 17/9., hvor han bl. a. har sagt, »at Junggreens Færd med H. Krüger paa det sidste har været os en Forargelse, thi det er jo vitterligt, at Krüger paa det sidste viste ham bort«.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 11. Okt. 1881 R. A.

— — — Nu i Aften er der jo ogsaa et Opraab i Dannevirke om at stemme paa mig.¹⁾ Jeg vilde ønske, at det ikke var sket, og jeg var i Fredags i Haderslev for om muligt at forhindre det, men det var umuligt. Vedkommende erklærede mig ligefrem, at jeg jo kunde gjøre, hvad jeg vilde, men at jeg ikke kunde forbyde dem at stemme paa mig, hvad jo ganske vist er Tilfældet. Hvad skal Enden blive?

Jeg vil forholde mig fuldstændig passiv og lade Tingene gaa, som de kunne, thi jeg ved i Sandhed ikke, hvad jeg mere kan gjøre derved — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. 1. Nov. 1881. R. A.

(ang. en Ændring til en Erklæring i Dny.) Lad os nu af vore Hjerter banlyse Uviljen imod Lassen.²⁾ Han skal jo nu være vor Rigsdagsmand, og jeg synes saa, det maa være bittert nok for ham at modtage et Valg, der er tilvejebragt med saadanne Midler. Derimod skal jeg aldrig glemme de Herrer, der i Haderslev Amt have arbejdet for ham, hvad de have gjort. De have tydeligt vist, at for dem er Sagen intet, men Partiinteresser alt, og den Maade, hvorpaa de ere traadte op imod mig, er en stor Skam for dem selv.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 15. Nov. 1881. R. A.

— — — — Det er Aar siden, jeg har set Folk saa glade³⁾
— — — — Du undskylder nok, at jeg trods min »Mangel paa

¹⁾ 8. Okt. har en større Kreds af Mænd opfordret til at stemme paa Hans Lassen. 11. Okt. kommer Opfordringen til at stemme paa Junggreen. — Ved Valget fik Junggreen i Haderslev Amt 3743 St., Hans Lassen 1698, men i Sønderborg Amt fik Junggreen kun 93 mod Hans Lassens 3530. Den tyske Kandidat fik samtidigt i hele Kredsen 2515 St., saa ingen af Kandidaterne havde naaet absolut Majoritet, og Omvalg mellem Hans Lassen og Junggreen skulde saaledes finde Sted.

²⁾ 2. Nov. opfordrer Junggreen i »Dannevirke« alle Vælgere til at stemme paa Hans Lassen. »Der har aldrig været noget Uvenskab mellem Hans Lassen og mig, om end vore Anskuelser paa et enkelt Punkt som bekendt er meget forskellige«. — Hans Lassen vælges da 7/11. med 8004 St.

³⁾ I Anledning af Gustav Johannsens Valg ved Omvalget i 2. Kreds. Junggreen har ved et Gaasegilde paa Hotel Danmark oplæst Telegrammet om Valget.

parlamentarisk Erfaring«, om hvilken der jo har været skrevet en hel Del, tillader mig at give dig et Raad, som ialfald er godt ment.

Er det muligt, saa maa du see at komme til Orde snarest muligt, ialfald i denne Samling. Skulde Rigsdagen blive opløst, vil dette være en stor Hjælp for os, naar vi skulle have dig valgt igjen. Du er jo godt skaaret for Tungebaandet, og tilbyder der sig intet andet, saa forlang Ordet under Forhandlingen om Budgettet. Og du maa om muligt berøre alle de Spørgsmaal, som sætter Sindene i Bevægelse i denne Tid. — — — —

J. P. Junggreen til H. P. Hanssen.

14. Febr. 1882.

Trykt i Hejmdal 13/8. 1927.

Min kære unge Landsmand.

Det skal være mig en Glæde at besvare Deres Spørgsmaal, der vidner om, at De føler varmt for vort Folks store Fællessag.

Spørgsmaalet om at understøtte den danske Presse her i Landet har, straks da vi stiftede Foreningen, været en af de Ting, vi tænkte paa, og som vi underkastede den omhyggeligste Overvejelse. Vi har imidlertid maattet opgive denne Tanke, fordi der til at virkeliggøre den fordres langt større Midler, end vi kan tilvejebringe. »Dannevirke« har, saa vidt jeg ved, rigelig 2000 Abonnenter, »Flensborg Avis« henimod 1000, og »Dybbølposten« omtrent 500, altsaa i det hele 3500. snarere over end under. Tænker man sig nu en Understøttelse, der skulde sætte disse Blade i Stand til at nedsætte Prisen med 50 Pf. for Kvartalet, hvilket vilde være det mindste, der kunde være Tale om, saa vilde dertil udfordres 7000 Mk. aarlig. Sprogforeningens Indtægter i Fjor var rigelig 5000 Mk. og vil i Aar, som Følge af at vi har maattet nedsætte Bidraget fra 5 til 2 Mk., rimeligvis blive betydelig mindre. Hvis vi altsaa gav hele vor Indtægt til dette Brug, vilde dette næppe kunne bevirke mere, end at Prisen kunde blive nedsat med 25 Pf. om Fjerdingaaret, noget, der næppe vilde have stor Betydning for Bladenes

Udbredelse. Derfor har vi maattet opgive denne Tanke og indskrænke os til at forsyne Folket med god dansk Læsning ved Oprettelsen af mindre Biblioteker. Af saadanne har vi oprettet 80 og har til nu uddelt over 8000 Bind gode danske Bøger og 4000 Eksemplarer af en dansk Sangbog. De vil deraf se, at det ikke er nogen ringe Virksomhed, vi har udfoldet. Vi vilde nødigt have nedsat Bidraget, men det var ligefrem Hensyn til Befolkningen i de nordligste Distrikter, Rødding, Københoved etc., der tvang os dertil, da der derfra lød uafsladelige Klager over Bidragets Størrelse, og man vilde endog have haft det nedsat til 1 Mk. aarlig.

Hvad Deres andet Spørgsmaal angaar om Sammenlægning af »Dybbøl-Posten« med »Flensborg Avis«, da tror jeg ikke, der er en eneste Mand her i Landet, der vilde anbefale en saadan. At »Freja« ophørte at bestaa som selvstændigt Blad, har været til Skade for den danske Sag her i Egnen. Det har derved mistet mange af sin Abonnenter, fordi et Blad, der udgaar i en anden By, ikke er i Stand til at behandle de lokale Forhold saaledes som det forlanges af en stor Del af Abonnenterne. Jeg vilde derfor aldrig kunne tilraade, at det samme Eksperiment foretoges med »Dybbølposten«.

»Folkebladet« er for Resten her i Egnen for en stor Del blevet fortrængt af et lille billigt dansk Blad »Hejmdal«, der udgaar her i Byen, og havde vi beholdt »Freja« her, vilde det aldrig have faaet Indpas iblandt den danske Befolkning. Til Slutning vil jeg endnu en Gang udtale, hvor glad jeg blev over Deres Brev, og forbliver med venlig Hilsen

Deres ærbødige

J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til Villars Lunn. 22. Febr. 1882. Privateje.

I Hast disse faa Ord! Tro ikke, at jeg billiger alle disse haarde Udtalelser om Lassen.¹⁾ Folk vidste godt, hvad han

¹⁾ Hans Lassen har aflagt Landdagseden.

vilde, og han har ikke bedraget nogen. Men da hans Mandat er udløbet til Efteraaret, burde han have afventet Resultaterne af de nye Valg.

Og Gud veed, det seer sort ud, for Jer og for os, men dog ville vi ikke fortvivle. Kun undertiden kommer der en Stemning over mig, hvor jeg seer alt sort i sort. Jeg har, som du siger, oplevet alt for mange Skuffelser. — — —

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 27. April 1882. Privateje.

Tak for den indsendte Liste. Det er glædeligt, at der dog er saa mange Medlemmer i Brøns Sogn. Det er ikke mange Steder, vi har saa mange.

— — — — Hvad Salmebogssagen angaar,¹⁾ da har det Udvalg, der er bleven nedsat af de forskjellige Synoder, i forrige Uge været samlet her i Byen og vedtaget at foreslaa de i Maj og Juni sammentrædende Synoder, at der udgives et Tillæg af de bedre og nyere danske Salmer, som saa kunde bruges ved Siden af de eksisterende Salmebøger, indtil der kan tilvejebringes en ny. Samtidig vedtoges det at udtale, at Valentiners Samling ikke ansaaes for skikket til almindelig Indførelse. Dette synes mig dog ikke at være et saa ganske ringe Resultat.

Det glæder mig, at Sangbogen²⁾ har gjort Lykke. Af den er der uddelt henimod 4000 Exemplarer, og dermed haaber jeg, at der er sket lidt for at opretholde det danske Sindelag hos vort Folk.

Og saa er jeg dybt bedrøvet over den hele Stilling, og skal det blive ved paa denne Maade, frygter jeg for at vi gaar til Grunde. Hele den Maade, hvorpaa vi nu optræde, giver os jo mere og mere Characteren af et almindeligt preussisk Opposi-

¹⁾ Siden 1879 har der været Uro om Salmebogsspørgsmaalet, der blev drøftet baade i Pressen og ved Synoderne. Provst Valentin i Gl. Haderslev havde udgivet dels »Vor Kirkes yndigste og lifligste Kjærne-Salmer« (1869) og 1875 en Bearbejdelse af Pontoppidans Salmebog. I 1883 nedsattes en Salmebogskommission, hvis Arbejde satte Frugt i »Evangelisk-luthersk Salmebog for dansktalende Menigheder« (1889).

²⁾ Sangbogen : Lohmanns: Dansk Sangbog.

tionsparti, og vi burde indtage en anden Stilling. Hvad vi end sige og gjøre i Rigsdagen og Landdagen, saa ville vi aldrig kunne bevirke, at Regjeringen standser med sine Fortryskningsbe-
stræbelser. Disse ere fra deres Standpunkt fuldstændig logiske og rigtige, og hvad vi havde at gjøre, vilde efter min Mening være at opretholde Protesten imod Adskillelsen fra Danmark i dens allerskarpeste Form, og samtidigt med forenede Kræfter af al Magt at arbejde paa at opretholde Sproget og det danske Sindelag hos vort Folk. Hvad der saa vilde komme ud deraf, ja det kan ingen vide, men vi holde dog altid Muligheden for en Restitution aaben, hvorimod vi paa den nuværende Vej kun komme stadigt dybere og dybere ind i det preussiske Væsen og paa en Maade selv anerkjende Stillingen. Dog dette er jo, som det er, og vi maa nu tage Følgerne.

(J. vil besøge J., naar han i Juni kommer vestpaa). I de sidste 2 Aar har min Søn rejst. Jeg er jo ikke saa meget stærk og har gjort mange Rejser. der har været drøje nok. Træffer man det med daarligt Vejr, kan det være meget ubehageligt saaledes at kjøre omkring i 4 a 5 Dage paa en aaben Vogn. Forhen har jeg ikke agtet derpaa, men nu maa jeg tage mig noget mere iagt. Jeg skulde gjerne leve nogle Aar endnu for mine mange Børns Skyld.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen.

2. Maj 1882. R. A.

Bachmann var i Aftes hos mig med et Brev, hvoraf jeg kan see, at han har anmodet dig om at forebringe Sagen om de Udvandredes Stilling i Rigsdagen. Hvorvidt det er muligt for dig at gjøre dette, derom kan jeg jo ingen Mening have, men uagtet jeg aldeles ikke venter, at du i Realiteten kan udrette noget for dem, saa saa jeg dog gjerne, at du gjorde det, hvis du kan. Thi der er intet andet, der vil gjøre dig saa populær iblandt Folket som netop det, at du tager dig af denne Sag, der jo berører saa mange. Og jeg ønsker meget, at du skal blive afholdt af Folket.

Derimod deler jeg fuldstændig dine Betæneligheder ved at motivere Sagen paa den af Bachmann foreslaaede Maade. Vi maa paa ingen Maade gjøre eller sige noget, der kan udtydes, som om vi ansaa Sagen for afsluttet. Der er desværre allerede skeet for meget i den Retning.

Kunde det ikke gaa an at bære sig saaledes ad, hvis du i det hele kan faa Sagen frem: efter først at have skildret de Udvandrede pinlige Stilling og Befolkningens danske Sindelag da at fortsætte saaledes: kan det nu, mine Herrer, undre Dem. at en Befolkning dér tænker saaledes og hvem en snarlig Gjenforening med det Folk, hvortil dens bedste og varmeste Følelser drager dem, var stillet i Udsigt, foretrak at gaa til Danmark fremfor at tjene det Land, fra hvilket den var fuldt berettiget til at vente, at den snart vilde blive skilt igjen. Var der noget unaturligt i dette, og tror De ikke, mine Herrer, at under lignende Forhold vilde Flertallet af Deres Vælgere have gjort det samme? Grib dog i Deres egen Barm og tænk Dem, med hvilke Følelser en patriotisk Preusser i sin Tid i 1807 maa være traadt ind i den westphalske Armee. Fortjener et Folk under saadanne Omstændigheder, at man tager andre Hensyn end under almindelige Forhold? Thi saaledes, mine Herrer, var Forholdene hos os. Folket ventede og var fuldt berettiget til at vente, at Spørgsmaalet om det vilde høre til Preussen eller til Danmark vilde blive fremstillet til dets egen Afgjørelse, og det vidste ogsaa, hvad Resultatet vilde blive, nemlig at den langt overvejende Majoritet vilde stemme for Gjenforening med det gamle Fædreland, hvilket for Resten ogsaa vilde være Tilfældet den Dag i Dag. Thi det kan jeg sige med Sandhed: vi har intet højere Ønske.«

Saaledes. kjære Ven, mener jeg, at du kunde motivere Sagen. Dermed indrømmes intet, og du kan maaske endog faa Løjlighed til at give Hr. v. Bismarck nogle alvorlige Hib. Om det nu lader sig gjøre eller ej, derom kan jeg ingen Mening have.¹⁾

¹⁾ D. 22. Maj 1882 interPELLERER Gustav Johannsen om nordslesvigske Optanters Genoptagelse i Statsforbundet.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 4. Aug. 1882. R. A.

(Valgmandsvalg). Jeg arbejder ihærdigt paa at faa den ulykkelige Strid, der hersker imellem os, bilagt, men om jeg udretter noget, er vist tvivlsomt. Men saa vil jeg dog i det mindste see at bringe Enighed tilveje her i 2. Kreds, saaledes at alle Valgmænd stemme paa den, der viser sig at have Flertallet for sig.

Jeg har jo, som du har set, stillet mig ganske upartisk til Sagen, thi om jeg end selv langt vilde foretrække, at vi nægtede at aflægge Ed, saa anser jeg dog langtfra vor Optræden i Landdagen for at være af saa afgjørende Betydning, at jeg for den Sags Skyld vilde sætte Enigheden og Sammenholdet paa Spil, og de, der blot for at sætte deres egen Mening igjennem ikke tage i Betænkning at splitte vort Folk i to fjendtlige Lejre, gør i Sandhed kun Sagen en daarlig Tjeneste. — — — Hils Hr. Jessen,¹⁾ der i Sandhed er en dygtig ung Mand. — — —

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 14. Aug. 1882. R. A.

— — — — — Det gjorde mig lidt ondt, at du taler til mig om Stridighederne som E d e r s Strid om Edsspørgsmaalet. Jeg selv var af den Mening, at jeg mere end nogen anden har arbejdet for at faa denne Strid bragt ned og atter at samle Folket i Enighed. — — — — Jeg er meget bedrøvet over Tilstandene, thi skal denne Uenighed blive ved, saa seer jeg intet andet end Undergang for Øjnene. — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. 6. Okt. 1882. R. A.

(Et Forslag om et Møde for at naa til Enighed mellem Partierne). Hvis Hans Lassen indbyder mig til at være tilstede, skal jeg naturligvis gjerne møde, men jeg tvivler derom, da han jo godt ved, at jeg i denne Sag er hans Modstander. Jeg henstiller dog til Dem, om det ikke maatte være hensigtsmæssigt, at De og Hörlyck medtog en anden i Amorsens Sted. Efter

¹⁾ Jens Jessen, der den 1. Juli 1882 har overtaget Redaktionen af »Flensborg Avis«.

de heftige Udtalelser, der med Navns Underskrift ere vexlede imellem de to,¹⁾ kan det næppe ventes, at de ere saaledes stemte, som det maa anses for hensigtsmæssigt, naar en Overenskomst skal komme istand. Der maa vel kunne findes en intelligent Mand, der staar paa vort Standpunkt uden netop ved stærke offentlige Udtalelser at have ægget Modpartiet. Det gjælder jo kun om at vedtage en Erklæring om, at man vil bøje sig for Majoriteten, samt at forhandle om Maaden, hvorpaa en Fællesudtalelse fra samtlige Valgmænd kan bringes tilveje. Selve Sagen er uddebatteret, og ny Drøftelse vil kun irritere.

Jeg ved ikke, hvad De har tænkt om de danske Valgmænd fra 4. Kreds (eller er det 3.? — dem fra Møgeltønder, Ballum etc.) For mig har altid det danske Slesvig staaet som en Helhed, og mig forekommer det urigtigt at udelukke en Deel fra Afgjørelsen, der kunne blive bestemmende for hele vor fremtidige Stilling — kun fordi Regjeringen i sin Interesse har skilt dem fra os og slaaet dem sammen med et tysk Flertal. Men det beror jo naturligvis paa Indbyderne. — — —

Om Udfaldet af selv Valgmændenes Votum troer jeg bestemt, at det vil gaa i Retning af Edsnægtelse, forudsat at Stemningen i Haderslev Østeramt har undergaaet en saadan Forandring, som De antager. Skulde de 70 Valgmænd, der sidst stemte paa P. Skau, atter ville stemme for Edsaflæggelse, saa stiller Sagen sig naturligvis anderledes. Af Aabenraa Amts Valgmænd ville, efter hvad jeg veed, det overvejende Flertal stemme for Edsnægtelse, hvorimod Als og Sundeved vistnok med ganske faa Undtagelser stemme imod. Gud give nu, at det maa lykkes at tilvejebringe Enighed.

¹⁾ Da Hans Lassen aflagde Eden, var Konsul Amorsen blandt hans voldsomste Angribere. Bl. a. havde han (Dnv. 4/2. 82) skrevet, at Hans Lassen ved dette Skridt havde »tilføjet vor Livssag et af de tungeste, maaske det tungeste Slag, der endnu er blevet ført imod den«. — Om Brydningerne omkring Landdagsvalget 1882 henvises til Sønderjyllands Historie V- S. 159 f.

J. P. Junggreen til P. A. Madvig.

7. Okt. 1882. R. A.

— — — — — Jeg har faaet en Del Exemplarer af Hörlycks og H. Lassens Opfordring til Valgmændene tilsendt fra sidstnævnte, der tillige underrettede mig om, at han ikke troede, at Befolkningen i hans Egn vilde bøje sig for en saadan Afgjørelse, hvis den gik den imod, og det samme har jeg hørt baade nord- og vesterfra. Skulde dette stadfæste sig, ere vi virkelig komne saa vidt, at vi aldeles ikke mere kunne enes om noget, da forekommer det mig ørkesløst at arbejde videre for den danske Sag her i Landet. Vi ere da modne til Undergang og fortjener intet bedre, og det forekommer mig at være Daarskab at slide sig op for en Sag, som Folket selv med Vold og Magt ødelægger. Give Gud, det maatte komme anderledes.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen.

11. Okt. 1882. R. A.

— — — Jeg er meget bedrøvet over den Vending, Forsøget paa at bringe Enighed tilveje tager. Der er ingen ærlig Vilje paa nogen af Siderne, og saa kan sligt jo ikke gaa. Allerede for 8 Dage siden havde jeg Brev fra Hans Lassen, hvori han anmodede mig om at arbejde for Eds aflæggelsen, da han ikke troede, at Befolkningen i hans Egn vilde bøje sig. Jeg finder denne Anmodning til mig noget uforskammet, thi man kan dog ikke arbejde lige imod sin Overbevisning, og jeg finder det i det hele i dette Øjeblik urigtigt at agitere for den ene eller den anden Anskuelse. Hvad jeg har sagt og skrevet til dem, jeg har haft med at gøre, er dette: »Besvar det fremsatte Spørgsmaal efter eders Overbevisning om, hvad der tjener Sagen bedst, men skulde det vise sig, at Flertallet er paa den anden Side, saa bøjer eder. Hovedsagen er, at vi blive enige, og jeg anser det for enhver dansk Mands Pligt at arbejde hen til dette Maal«. — Det er den Agitation, jeg har drevet, og den tror jeg nok, jeg kan forsvare. — Derimod tror jeg hverken, at H. Lassen eller hans fordums Venner og nuværende Modstandere har arbejdet ærligt for Sagen, og derfor kommer der næppe noget ud af den. — Nu faar den vel gaa sin Gang. I alt Fald kunne jo

kun Lassen og Hörlyck standse den. Hvis Valgmændene i 4. Kreds ikke ville deltage i denne Afgørelse, hvad jeg synes vilde have været rigtigt, mener jeg, det var bedst, om heller ikke de Valgmænd, der vælges i Eders (Flensborg) Kreds, gør det. — — Der kommer jo forresten som sagt næppe noget ud deraf, thi jeg ser jo, at ogsaa d'Herrer Arnum, Poulsen & Co.¹⁾ ere paa Spil. De Herrer synes at være villige til at arbejde for alt muligt, for Hans Lassen og imod Hans Lassen, kun ikke for Enighed og Sammenslutning.

Jeg synes godt om, at Valgmændene i 4. Kreds stemme paa dig. Det er et Livstegn fra den Egn, og et saadant er altid godt. Men naar du nu kommer derud, kjære Ven, saa bliv ved den samme Fremgangsmaade, som du har fulgt hidtil, optræd ikke som Edsnægter eller Edsaflægger, men simpelthen som den danske Kandidat for 4. Valgkreds, og lad dem see at samle saa mange Stemmer paa dig som muligt. Det kan efter min Mening slet intet gavne, at du tager Parti for en af de Herrer H. eller H. L., men kun gøre dig mindre velset for en Del af de Vælgere, vi skal have til at stemme paa dig ved næste Valg. — — — —

J. P. Junggreen til Villars Lunn.

22. Okt. 1882. Privateje.

— — — — Du skal ret have Tak for al din Medfølelse, der gaar igjennem dit Brev, men du skal ikke tage dig det altfor nær for min Skyld. Trods mine 55 Aar er jeg endnu i Besiddelse af tilstrækkelig aandelig Elasticitet til ikke at lade mig trykke til Jorden af saadanne Ting. Da jeg gik fra Tietgen, var jeg meget nedslaaet, men da jeg gik fra Jacobsen jun.²⁾ var jeg nærved at lee ad mig selv, fordi jeg havde været naiv nok til at tro, at de Herrer vilde aabne deres store Punge, fordi jeg bad dem derom. — — — —

Jeg har haft meget at gjøre i Anledning af det nu overstaade Valgmandsvalg. Jeg har holdt Møder og skrevet Avis-

¹⁾ Gdr, Laust Arnum og Frimenighedspræst L. B. Poulsen, begge fra Bovlund.

²⁾ Brygger Jacobsen.

artikler, men har jo da ogsaa haft den Tilfredsstillelse, at alt er gaaet fortræffeligt. (Stillingen hævdet). Nu har jeg kun den Sorg med Forholdet til Hans Lassen, som har baaret sig daarligt ad; og nu rakke de ham igjen ned fra alle Kanter, hvilket kun gjør ondt værre. Thi vi ville dog komme til at vælge ham paa Graasten, uagtet han næsten ingen Stemmer har blandt Valgmændene i Aabenraa Amt. Vi kunne ikke indlade os paa en Valgkamp imellem de danske Valgmænd i 2. Valgkreds; det bliver den rene Ødelæggelse, hvis det skal blive ved med denne Opæggelse og Udsaaen af Bitterhed imellem den danske Befolkning. Dr. Madvig og Amorsen, der ere Hans Lassens bitre Fjender, begyndte allerede i Gaar med en meget spydig Udtalelse i Dannevirke, hvilket strax i Aftes foranledigede mig til at skrive en lille Artikei for om muligt at sætte en Stopper for dette Væsen. Men maaske opnaar jeg intet andet dermed, end at de give sig til at skjælde mig ud fra alle Sider. Det er ikke første Gang. — — — — —

J. P. Junggreen til P. A. Madvig. udateret (omkr. 5. Nov. 1882).

Jeg skrev det lille Stykke i Dannevirke efter at have læst Deres og Amorsens Udtalelse om Hans Lassen. Det er umuligt at forhindre, at han bliver valgt paa Graasten i Morgen, og det er bedst nu at lade denne Sag gaa rolig frem.

Alsingerne og Sundeved'erne holde fast ved ham, og en yderligere Debat om hans Holdning vil kun forbitre dem, som vi dog ikke maa støde fra os. Det er ganske vist sørgeligt med hans uklare Udtalelser og vakkende Holdning, men L. Arnum & Co.s Erklæring kan lige saa lidt billiges. Naar man har været med til, uden Indsigelse at modtage en saadan Overenskomst, er det Uret faa Dage efter at give sig til at agitere imod, at der kan komme noget ud af den.

Hans Lassen var her i Mandags med alle Erklæringer fra Als og Sundeved, naturligvis underskrevet i hans Faveur, han var af den Mening, at han aldeles ikke lavde sagt sig løs fra Overenskomsten ved sit Brev til Hörlyck, som han visselig saa

hellere maatte have ladet være at skrive. Det hele førte naturligvis til intet. Indsendelsen af Erklæringerne fra Aabenraa Amt var standset ved Hörlycks Udtalelse. Der var indkommet 48, hvoraf 34 imod og 14 for Edsaflæggelsen. Var de alle komne, antager jeg, der vilde have været omtrent 50 imod og 20 for. — Gud være lovet, at det gik godt med Valgene, jeg frygtede meget for dem.

J. P. Junggreen til Villars Lunn. 22. Marts 1883. Privateje.

— — — Jeg seer, at min Ven P. Skau i denne Tid holder Foredrag om den nationale Sag i de forskjellige Foreninger i Kjøbenhavn, ogsaa for Socialisterne og for Studentersamfundet. Det er i Sandhed en fortjenstfuld Virksomhed af ham, saa meget mere som han selv er een af dem, der herhjemme har lidt en ilde Medfart af vore ultragrundtvigianske Venstremænd. De have vraget ham ved alle Lejligheder, hvor der har været Tale om at vælge ham til nogen offentlig Bestilling, og dog staar han med Hensyn til god Villie lige saa højt og med Hensyn til Dygtighed højere end Flertallet af dem, der er bleven foretrukket for ham, og han er i Besiddelse af en naturlig Veltalenhed, der gjør, at han, til Trods for de Mangler, han, som vi alle, har, er langt bedre skikket end de fleste andre til at føre Folkets Sag, hvor det skal skee ved mundtlig Forhandling. Dertil er han velmenende og bilder sig ikke ind selv at have slugt al Verdens Visdom. — — — —

J. P. Junggreen til Villars Lunn. Sommeren 1883. Privateje.

Tak for din Indbydelse, men jeg kommer ikke over til Eders Møde. At jeg i højeste Grad misbilliger Eders forrykte Venstrepolitikeres Færd, samt at jeg baade mundtligt og skriftligt udtaler denne Misbilligelse, veed du jo nok, men jeg tror ikke, det vilde være rigtigt, om jeg for bestemt optraadte som Partimand, som det vilde blive Tilfældet, hvis jeg deeltog i dette Møde. Det vilde kun have til Følge, at ogsaa Venstre fik nogle af sine Tilhængere herovrefra til at optræde ved sine Møder, og

det vilde næppe gjøre Gavn, hverken for (os) eller for Eder. En anden Sag er det, naar jeg indbydes til et almindeligt Folke-møde. Der har jeg jo et Par Gange givet Møde og ikke skaanet de Tilstedeværende, men klart og tydeligt sagt dem, hvor taabeligt og ligefrem uforsvarligt det danske Folk opfører sig. — —

Den skandinaviske Stamme synes mig at staa lavest i politisk Henseende af alle europæiske Folk. Ingen anden Folkestamme lader sig saaledes bedaare af Fraser og tomme Ord som den. — — — Ja, jeg bliver bitter hver Gang, jeg tænker derpaa. — — — Hils Ploug fra mig, ham holder jeg rigtig meget af.

J. P. Junggreen til Møller Jacobsen. 22. Juni 1883. Privateje.

— — — Det blev jo ikke til noget med Ryslingemødet,¹⁾ og jeg var glad derved, thi jeg har kun lidt Lyst til at deltage i sligt — og dog kommer jeg den 6. Juli til at deltage i et Møde paa Vindinge Højskole ved Vejle. Rosendal bad mig forleden, da jeg traf sammen med ham, indstændig om at komme, og jeg lovede det. Jeg har dog kun een Ting at sige Folket derovre, og det er, at de handle uforsvarligt og taabeligt ved at øde al deres Kraft paa Strid og Splid om ligegyldige Ting og forsømme det ene nødvendige at sætte Landets Forsvarsvæsen i saadan Stand, at de næste Gang kunne kæmpe med et rimeligt Haab om ikke at staa til Skamme, at frelse Landet eller at falde med Ære. Dette ville de faa at høre af mig allevegne, hvor jeg kommer, og det er mig ligegyldigt, hvad enten de blive vrede eller milde derfor. Jeg bejler ikke til Folkegunst.

Sprogforeningens Generalforsamling gik meget godt, og jeg beklager kun, at ikke flere danske Mænd benyttede denne Lejlighed til en Gang at komme sammen med Ligesindede. Det er dog en Opmuntring i denne sørgelige Tid. — — —

J. P. Junggreen til Villars Lunn. 19. Oktober 1883. Privateje.

— — — Ja, kjære Villars, Livet uden Døre er fuld af Skuf-

¹⁾ Der har været planlagt et lignende Møde i Ryslinge som det tidligere omtalte.

felser og brudte Illusioner, og lykkelig den der som du har et lykkeligt Hjem og en kærlig Ledsager paa Livets Vej. — — — I dette huslige Forhold ligger Livets sande Lykke. Resten har man for det meste kun Sorger og Bekymringer af, især naar man ikke kan stille sig ligegyldig overfor sit Folks Skjæbne, men sørger over dets Ulykke og dets Misgreb — Denne Betragtning af Forholdene er gammel hos mig, og mange, mange Gange har jeg besluttet at lade de offentlige Forhold gaa deres skjæve Gang, men jeg kan det ikke; naar den Uret, der øves her i Landet, gaar over visse Grænser, saa kommer mit Blod i Kog, og saa glemmer jeg alle mine Forsætter. Det er min Skjæbne, og den bliver næppe anderledes, og jeg antager, at det vel omtrent gaar dig ligeledes. Der kan være liden Udsigt til Sejr baade for dig og mig, men vi faar trøste os med den Tanke, at vi dog kun har arbejdet for, hvad der efter vor Overbevisning var det rette og det gode. Mere kunne vi jo ikke gjøre.

J. P. Junggreen til Gustav Johannsen. 17. Nov. 1883. R. A.

Vi er ilde stedte med vor danske Skole efter Juhlers Død.¹⁾ Den bestaar vel endnu, men det er en offentlig Hemmelighed, som dog ikke maa omtales i Bladene, at det er Autoriteternes Hensigt at lukke den til Paaske.

Den betragtes som staaende i Rang med en saakaldt »Mellem-skole«, og for at forestaa en saadan fordres der en saakaldt »Rectoratsexamen«. Denne har den unge Mand, der var Juhlers Medhjælper ikke og faar den naturligvis heller ikke, selv om han, hvad jeg iøvrigt ikke ved, har de fornødne Kundskaber for at kunne tage den. Lige saa lidt er vi i Stand til at opdrive nogen anden Mand, der har den, og som kunde overtage Skolen. Vi har nu tænkt paa, om det ikke kunde lade sig gjøre at faa oprettet en ganske almindelig 2- eller 3-Klasses Borgerskole. Men baade Bekker og jeg har søgt i alle de Love og administra-

¹⁾ J. C. Juhler, der 1855—65 havde været Lærer ved Aabenraa Borgerskole, ledede fra 1866 til sin Død 1883 en privat Realskole i Byen. — Myndighederne nægtede Skolen Ret til at fortsætte.

tive Bestemmelser ang. Skolevæsen, som han har, uden at være istand til at finde en positiv Udtalelse om, hvad der berettiger en Mand til at oprette og bestyre en saadan Skole.

Jeg har nu tænkt paa, om der ikke iblandt de Medlemmer af Rigsdagen, som du kender, skulde findes een eller anden, der vidste Beskjed om denne Sag og, hvis der eksisterer Lovbestemmelser derom, da kunde sige os, hvor de er at finde. Saa vel Polakker som Katholikker leve jo dog i mange Henseender under lignende Forhold som vi. — — —

J. P. Junggreen til Villars Lunn. 21. Marts 1884. Privateje.

— — — Jeg seer jo, at Højre stadigt holder Møder hele Landet over; trøer du at der er nogen Udsigt til at det vil frugte, til at vort Land dog en Gang kan komme ud af den sørgelige og ydmygende Stilling, hvori det befinder sig. eller skal den nuværende Tilstand fortsættes, til Ordet Fædrelandskjærlighed kan slettes af den danske Ordbog, og til vort Folk forspilder Berettigelsen til at eksistere som selvstændigt. Gud hjælpe os, men undertiden synes jeg, at det fortjener intet bedre. Det er jo, som om hele den skandinaviske Race lidt efter lidt siger sig løs fra enhverhelst ideel Opfattelse af Tilværelsen, som om Offerberedvilligheden, Viljen til at forsvare Fædrenes Land fuldstændig forsvinder, og som om det eneste, Bondestanden i de tre Lande bryder sig om, er at gjøre det mageligt for sig selv og saa surt som muligt for Regjeringen. Det forekommer mig undertiden, at vi, hvis Løsen har været og er »alt for Fædrelandet«, ere Epigoner, der i Virkeligheden tilhører en svunden Tidsalder, og at Bismarck faar Ret, naar han, som han har gjort det i disse Dage, siger, at Partikampene for Fremtiden kun ville dreje sig om økonomiske og materielle Spørgsmaal. — Dog nok herom! hvad end vor Skjæbne skal blive, saa kunne vi ikke »forandre Signaler«. Vi have hele vort Liv kjæmpet for Fædrelandets Idee, og med den Fane ville vi gaa i Graven, men aldrig svigte den.

Jón Thoroddsen.

Islandsk Digter og Sysselmand.

Frivillig Soldat i den 1. slesvigske Krig 1848.

(1818 — 1868).

Ved **Steinthor Gudmundsson.**

Sidste Paaskelørdag stod jeg paa Dybbølbanke over for den Mindesøjle, som nu staar der til Ære og til Minde om frivillige Soldater i begge de slesvigske Krige fra Nordens Lande uden for Danmark. Da jeg paa Mindesøjlen læste mit Fædrelands Navn, ved Siden af de andre skandinaviske Landes, følte jeg det som en for os Islændinge i alt for ringe Grad fortjent Ære, eftersom jeg kun kendte en enkelt islandsk frivillig i begge disse for det danske Folk saa skæbnesvangre Krige. Jeg kom til Dybbøl efter et Par Dages Automobilrejse til Slesvig nord og syd for den nuværende Grænse sammen med Askovhøjskolens Lærere og Elever. Paa denne Rejse var jeg for første Gang i mit Liv kommet i Kontakt med et Grænselandskab og med dets Befolkning. Jeg havde mærket den nationale Spænding i By og paa Land, havde indaandet Krigstidernes Uhygge ved Soldatergravstederne, set paa den erhvervsmæssige Udvikling efter Genforeningen og hørt Beboernes Raab til Ungdommen fra Danmarks øvrige Landsdele om at komme og tage Haand i med. Jeg havde spadseret gennem Rudbøls Gade, med en Fod paa hver Side af Grænsen, og senere i Flensborg stiftet Bekendtskab med en ældre Dame, der var vokset op i denne for mig særdeles mærkværdige Landsby. Jeg havde staaet over for Mindestenene, hvor Guldhornene i sin Tid blev gravet op af Jorden, vandret om i Sankelmark og sunget, sammen med de danske, Grundtvigs Sang i Skovlunden bag Isted Kirke. Fra Halvcirkelvolden havde jeg set ud over det Sted, hvor Nordens ældste Storby havde staaet. Stiltiende havde jeg paa Køreturen langs Dannevirke og længere mod Vest lyttet til mine danske Rejsefællers ivrige Diskussion om dansk Særpræg i Bøndergaardenes Arkitektur. Jeg havde besøgt danske Skoler

syd for Grænsen, helt til Tønning ved Ejderen. Kort sagt, jeg havde lyttet til Grænsebefolkningens nationale Hjertebanken. Overvældet af disse Indtryk stod jeg pludselig paa Kulminationsstedet for Grænselandets Minder og Erindringer, Dybbølbanke, over for den førnævnte Mindesøjle. I det Øjeblik stod min Landsmand Jón Thoroddsen for mig lyslevende, Islands eneste frivillige, som jeg havde hørt Tale om. Uden ham maatte enhver Islænding paa Dybbølbanke staa som den ydmyge foran Herren paa Dommens Dag og erkende: Ingen Tak har vi fortjent, ingen Tribut har vi ydet til hele Nordens Grænseværn.

To Maaneder senere traf jeg ganske tilfældigt sammen med Sekretæren for »Sønderjydske Aarbøger«. Hans Anmodning om blandt Thoroddsens Slægtninge i Island at opsøge nogle personlige Memoirer fra Krigstiden modtog jeg med Glæde, dog uden at vente noget nævneværdigt Resultat. Da jeg efter Hjemkomsten havde talt med Thoroddsens Svigerdatter, den kendte Politiker Skuli Th.'s Enke, og af hende var blevet forsikret om, at hos Familien var der ingen saadanne Memoirer at opdrive, havde jeg næsten opgivet alt Haab. Svigerdatteren paastod, at Jón Thoroddsen selv ingenting havde nedskrevet, og at Sønnerne ved hans Død var for unge til at huske noget af hans Fortællen. Alligevel havde jeg tænkt mig ikke at opgive Sagen, før jeg havde hørt mig for i de offentlige Arkiver.

Den 2. Novbr. blev der saa af Danmarks Gesandt Fr. de Fontenay foretaget i Landsbibliotekets Læsesal Afsløringen af en Mindetavle for Jón Thoroddsen, foræret af Billedhuggeren Peter Schannong. Ved Afsløringen traf jeg en filologisk Student, der netop for Tiden samlede Materiale til en Eksamensopgave om Thoroddsens Forfatterskab. Han havde opdaget de Dagbogsoptegnelser, som jeg nu har afskrevet og sender til »Sønderjydske Aarbøger« til Publicering, komplet eller stykkevis, efter Behag. Ved Sønnens, Geologen Thorvalds Død i København 1912 blev hans efterladte Papirer overbragt til Landsbibliotekets Arkiv. Deriblandt fandt man Faderens Dagbogs-

optegnelser, bl. a. fra Krigstiden, affattet paa Dansk i et blyantskrevet Originalmanuskript. Originalen er paa enkelte Steder blevet lidt utydelig, men Sønnen har gjort en Afskrift og lagt ved Faderens Papirer. Derved er mit Arbejde gjort betydeligt lettere.

Ved at blade Papirerne igennem fandt jeg bl. a. et Stykke Papir, hvorpaa Jón Thoroddsen i Aaret 1863 paa Islandsk skildrer sit Levnedsløb i korte Drag. Her følger en forkortet Gengivelse af Papirets Indhold.

»Jeg blev født i Gaarden Reykholt den 5. Okt. 1818. I mit andet Aar blev jeg bragt til Opfostring i Sælingsdalstunga hos en Bonde, der hed Jonas Jonsson. I mit 12. Aar kom jeg om Foraaret 1830 tilbage til mine Forældre. De følgende to Vintre blev jeg undervist i Skrivning af en teologisk Student og hos Provst Fridrik Jonsson paa Stad. 10 Ugers Tid i det hele. Ellers tilbragte jeg de følgende Aar hjemme, indtil jeg i Aaret 1833 var blevet konfirmeret, hvorefter jeg opholdt mig Brudstykker af de følgende 3 Vintre hos Provsten Sigurd Jonsson i Rafnseyri (Altingspræsidenten Jon Sigurdsons Fader). Efter een Vinters forberedende Undervisning hos Rektor Egilsson kom jeg i Latinskolen paa Bessastadir, hvorfra jeg blev dimitteret 1840. Om Efteraaret 1841 tog jeg examen artium (ved Københavns Universitet), med Karakteren »haud illaudabilis«. Efter en kort Rejse til Island 1843 bestod jeg om Efteraaret anden Examen, med Karakteren »laudabilis«. Derefter studerede jeg nogen Tid, tog til Island i 1847, gjorde Krigstjeneste som frivillig i Aaret 1848 fra 20. April til ud paa Efteraaret. I Aaret 1850 tog jeg endnu engang til Island og blev da konstitueret Sysselmand i Barðastrandarsyssel, til hvilken Stilling jeg fik Ansættelse, efter at jeg i Aaret 1853 havde taget juridisk Eksamen, og blev boende i Haga, indtil jeg blev forflyttet til Borgarfjordsyssel, hvor Leiraa nu skal blive min Embedsgaard.«

Saavidt hans egen Biografi. Hertil skal kun føjes, at Jón Thoroddsen var en betydelig lyrisk Digter, og at han skrev de første islandske Romaner. Sin første Roman »Piltur og

stulka« skrev han i København strax efter Krigstjenesten. Den er to Gange blevet udgivet i dansk Oversættelse. Den ene Gang kaldtes den ligesom paa Islandsk »Ungersvend og Pige«, den anden Gang »Ingridi og Sigrid«, efter Hovedpersonerne. Kendt er ogsaa hans Digt »Hermanns Góngan« (Soldatens Vandring).

Thoroddsen blev knap 50 Aar gammel og døde paa Leiraa 1868. Hans kortfattede Biografi kan man læse i Salmonsens Lexikon, ligesom hans to Sønners, Politikeren Skulis og Geologen Thorvalds. Hans to andre Sønner lever endnu her i Reykjavik, Thord, forhenværende Distriktslæge, og Sigurd, Cand. polyt., forhenværende Adjunkt.

I Dagbogsoptegnelserne findes endnu en Islænders Navn, som antagelig ogsaa har gjort Krigstjeneste som frivillig. Der har da i hvert Fald været to. Muligvis har der været flere islandske Deltagere, skønt jeg ikke kender til det.

I. Dagbogsoptegnelser fra Krigen 1848.

19. April (Onsdag): Frivillige reise med Jernbanen kl. 12, vi kom til Roskilde og bleve beværtede paa Torvet med Vin og Kager, kjørte videre til Ringsted, hvor vi bleve indkvarterede, jeg hos Famer (?) en Tydsker.
20. Skjærtorsdag, vi bleve befordrede til Slagelse og derfra til Korsør, vi 6 bleve hos Postmester Petersen, aflagde Visit hos Apothekeren.
21. Langfredag. Med Caroline Amalie til Flensborg.
22. Lørdag kl. 12 marsjerede vi til Slesvig om Natten. Regn og Blæst.
23. Paaskemorgen kom vi til Gottorph, hvor Hovedkvarteret stod, kl 6. Fortropperne ved Dannevirke; indskrevne kl. 7. Kl. 9 blæst til Allarm. Kl. 10 Slaget begynder, vedbliver hele Dagen. Kl. 7 forlader vi Slottet. Retirade til Skoven Oversø.
24. 2den Paaskedag. I Dagbrækning begyndte vi at marsjere til Flensborg, kom der cirka kl. 5, blev 13de Bat. indkvarteret i en Kro. Kl. 7 blæstes Allarm, man flygter ud af

- Byen i en stor Uorden til Bau, der overnatter man under Vaaben.
25. April: 3. Paaskedag, marsjerer vi til Sønderborg, hvile ved Graasten. Vi sætte over til Als, jeg bliver i Sønderborg.
26. April: 4de Paaskedag. 13de Bataillon marsjerer til Meels tidlig om Morgenen, jeg kommer bagefter med lieutenant Techt.
27. April til 3. Mai, vi indkvarterede i Meels. Den 29. April bliver jeg Undercorporal.
4. Mai: Marsjerer vi til Tanslet, indkvarteres hos Sognefogeden.
5. Mai: Marsjerer vi til Kjær, hvor vi var paa Feltvagt.
9. Mai: Skjærmydslen ved Dyppelemøllen.
10. Mai: Skyden over paa Sundvet, ellers var der intet nyt at fortælle.
11. Mai: Vi marsjerer til Tanslet og indkvarteres der omkring i Byen, jeg hos Jørgen Bertelsen.
12. Mai: Intet nyt. Exerciz.
13. Mai: Godt Vejr. Vi gjør Udflugt til Momark og spille der Kegler ved det overmaade smukke Færgested, Dans om Aftenen ved paa et Bjerg.
14. Mai: Godt Vejr, Exerciz kl. 7, ellers er der intet nyt.
15. Mai: Vi marsjerer til Barakkerne ved Kjær, intet Nyt.
16. Mai: Intet Nyt, godt Vejr. Sold om Aftenen hos Officererne.
17. Mai: Regnvejr, 4de Compagnie havde Feltvagt. Der mærkes en Uro i de Hannoveranskes Lejr, hvorfor man med spændt Opmærksomhed, dog forsøger Fjenden ingen Overgang.
18. Mai: Regn og Torden. Ingen Skyden høres paa Sundevit.
19. Mai: Vi marsjerer fra Feltvagten til Tanslet. Jeg udnævnes til Underofficer, indkvarteret hos Jørgen Berthelsen.
20. Mai: Intet Nyt, vi vare i Tan.
21. Mai: Lønningsdag, havde været lidt Regn om Natten. Jeg gik i Kirke, 3. Søndag efter Paaske.
22. Mai: Intet Nyt. Jeg spiller og taber 15 Lybakkere.
23. Mai: Vi marsjerer fra Tanslet til Feltvagten igen, dejligt

- Vejr. Vi afløste 11te Bataillon, modtaget Brev fra Lange, jeg hos Major Ræder.
24. Mai: Blæser stygt, jeg tager 40 Lybekkere hos Albrechtsen til Laans.
 25. Mai: Intet Nyt.
 26. Mai: Lønningsdag, jeg gaar til Sønderborg, smukt Vejr.
 27. Mai: Intet Nyt.
 28. Mai: Vi marsjerer over til Sundevit kl. 12, slaas med Hannoveranerne ved Nybøl Mølle om Aftenen, ligger i en Bondeby Rakkebøl.
 29. Mai: Vi marsjerer fra Rakkebøl til Sottrup, bliver stillede der ved Kirken. Fjenden viser sig og kommer i Haandgemæng med vore Tropper, et Kanonbatteri rykker frem og skyder paa vor Kolonne, men standses snart af vore 2de Batterier foran Kirken, Fjenden retirerer, vi trækker os tilbage til Dyppel, men faar senere Ordre om at rykke frem og indkvarteres igjen i Rakkebøl.
 30. Mai: Vi avancerer til Avnbølle, jeg er i Kjæden. Fjendtlige Kavallerister vise sig, men ved vor fremrykken tage de Flugten, vi bevæertes paa Avnbøl Gaard, men indkvarteres i Sottrup hos Jørgen Sottrup.
 31. Mai: Blæser stærkt, vi ligger hele Dagen i Kvarteret, om Natten paa Feltvagt, det regner. Bønderne komme med Kaffe, Brød, Grød, Vælling etc. Lønningsdag.
 1. Juni: Blæst og Regn om Morgenen. Men Regnen holder op. Kanonade høres i Sydvest. Bille antages at bombardere Graasten. Om Aftenen til Dyppel, vi indkvarteres.
 2. Juni: Vi opholde os i Kvarteret, Dans og Svir om Aftenen hos F....
 3. Juni: Regn, vi marsjerer paa Feltvagt, om Natten stormer det og regner frygteligt.
 4. Juni: Godt Vejr, vi afløses af 2den Reserve Bataillon og marsjerer til Dyppel, jeg saa Frydendal. Vi faar Strømper og Kapper, en svensk Fregat kommer til Sønderborg.
 5. Juni: Smukt Vejr, vi møde i Dyppelby (løbe fra Erterne), til

Appel kl. 10¼. Imidlertid rykker Fjenden frem fra venstre Flanke, vore Forposter maa retirere. Jægere 3je Corps og 12. Bataillon rykke dem imøde. Oberstløjtenant Morgenstjerne falder, der fægtes paa Kraft i og omkring Dyppelby. 13. Bataillon dækker 7de Batteri, kl. 6—7 skrækkelig Kanonade, efter at vores Artilleri har taget Stilling ved Dyppel. Cirka Klokken 7 rykker 13. Bataillon 4de Kompagni frem i Kjæde og løber Storm paa Fjenden paa venstre Flanke, men understøttes daarligt af højre Flanke, imidlertid bringer denne Storm Uorden i de fjendtlige Rækker, saa at de retirerer. Underofficer Berens saares farlig i Underlivet, og Underkorporal Emborre saares i Hoftten. Fjerde Compagnie faar Ordre til at følge og dække en Kanon til Dyppelby Kirke. Mørket gør Ende paa Slaget. Vi trækker os tilbage til Als, vi kommer til Ulkebøll.

6. Juni: Vi staar op kl. 4½, møde til Appel og komme tilbage til Kvarter kl. 8, ellers intet Nyt.
7. Juni: Godt Vejr. Vi ere paa samme Sted, vore Forposter staar ved Dyppel, Fjenden ved Nybel. Fra Generalen oplæses der en Taksigelse til Arméen. Jeg gaar til Sønderborg.
8. Juni: Smukt Vejr. Kl. 7 begravnes de døde Officerer om Formiddagen. Jeg kjører med Rasmusen til Augustenborg, som ligger udmærket smukt ved Enden af Skoven, der er bagved Slottet en dejlig Slette. Hofraaden bor der nærmest udenfor Slotsparken, nu arresteret i Kjøbenhavn. Om Aftenen begyndte det at regne.
9. Juni: Mørkt Vejr. Appel kl. 8. 6 Mand af Compagniet sendes til Augustenborg for at begrave de døde.
10. Juni: Lørdag og Lønningsdag. Blæst, men forresten smukt Vejr. Der oplæses en Krigsretsdom, hvorved en Artillerist, der havde sovet paa sin Post, dømmes fra Livet, men Kongen benaader ham med 5×6 Dages Vand og Brød og 40 Rottingslag. Ved en Bataillons Kjendelse dømmes en til Krumslutning, formedelst Subordina-

- tions Forseelse mod en Kommandersergeant i 2×24 Timer. Om Aftenen kommanderes vi paa Feltvagt i Arnkildøre Skov, det regner stærkt.
11. Juni: Pinsedag, godt Vejr. Om Morgenen kommer Melding om, at Fjenden rykker frem i store Afdelinger mod Sønderborg, som antages at være retirerede fra Apenrade, hvor der igaar hørtes flere Timers Kanonade. De af Jægerne byggede Telte var meget smukke.
12. Juni: 2. Pinsedag, smukt Vejr, Munderingssager efterses for at supplere de manglende. Kl. 3 faar vi Marsjordre til Kenets,¹⁾ eller rettere Hørrumhavn,²⁾ som ligger meget smukt cirka 1 Mil fra Ulkebøll. Kl. 10 Eftermiddag indskibedes vi, tilligemed 4de og 12te Bataillon og Fodgarden, samt Jægere (4. Comp. med Christian Achte). Vejret var smukt.
13. Juni: Vi landsættes i Slesvig ved Anslet, men der er et daarligt Landingssted. Bønderne giver Soldaterne Kjød og Brød, vi marsjerer til Christiansfeldt, hvor 1. og 3. Comp. indkvarteres, men 2. og 4. marsjerer til Skovrup, om Aftenen regner det frygtelig, vi bliver godt modtaget i Kwartéren.
14. Juni: Om Morgenen nogenlunde tørt Vejr. Fra Friderits strømmer der Officerers og Underofficerers Koner at besøge deres Mænd. Jeg kjører til Christjansfeldt. Drikker Vin om Aftenen i Kvarter. Svenskerne vare i Fyn igaar og ventes at være oversatte idag.
15. Juni: Vi brød op og afmarsjere kl. 5 og gaar til Mastrup, en By cirka 2 Mil Nordvest for Haderslev, der vrimler af Militairer, og indkvarteres hos en Bonde, Mads Holm, med min Section. Om Aftenen paa Feltvagt. Lønningsdag. Vore Forposter staar paa hin Side af Haderslev.
16. Juni: Smukt Vejr. Fjenden antages at staa paa denne Side af Apenrade. Vort Hovedkvarter er i Maugstrup. Fri-

¹⁾ Kegnæs. ²⁾ Høruphav.

- villig Vinding kommer tilbage og udnævnes til Underofficer. Fra Kjøbenhavn kommer der circa 30 Underofficerer, bare Studenter. Johansen, stud. theol., indkvarteres hos samme Mand som jeg.
17. Juni: Smukt Vejr. Exerciz kl. 5, for de frivillige Officerer Kommando-Øvelser, ellers intet Nyt.
 18. Juni: Kl. 6¼ fik vi Ordre om at møde paa Allarmpladsen. Vi afmarsjerer kl. 9 tillige med alt Militairet fra Maugstrup, 13. Bataillon til Molderup, men 4. Compagni til Rastrup. Overmaade varmt Vejr, alle var gennemvaade af Sved. Jeg indkvarteres i en meget gammel Gaard hos godt Folk, en Bonde, der hedder Schøth.
 19. Juni: Mørkt Vejr. Exerciz kl. 6 hos Captajnerne. Lønning uddelt kl. 5 istedetfor i Morgen.
 20. Juni: Graat Vejr. Ingen Exerciz, formedelst den stærke Uro om Natten, da vi maatte op af Sengene og staa med hele Tøjet paa hele Natten, kl. 8½ til Appel med fuld Oppakning.
 21. Juni: Vi marsjerer paa Feltvagt ved Hammelev, hvor vi kommer ca. kl. 9. Posterne staar imellem Haderslevdam og Christiansfeldt, der holdes tvende Feltvagter. Vi patrouillerer paa den anden Side af Skoven fra Ostrup til Wartenbergkro. Fjendtlige Patrouiller viser sig paa 50 Mand i Mastrup. Om Natten har 4de Compagnie Piquet.
 22. Juni: Nogen Skyden høres fra Søsiden tidlig om Morgenen. Først graat Vejr, siden smukt. Kl. 9 afløses vi og marsjerer til Rangstrup i det forrige Kvartér. Kl. 3 efterses Armatur og Ammunition.
 23. Juni: Smukt Vejr. Kl. 7 møde vi til Visitation af Ammunition, ifølge en Krigsministers Befaling, adskillige Uordentligheder forefindes i saa Henseende hos 4. Compagnie. Kl. 8 Appel, vi kommer hjem, men maa strax op igjen paa Piquet ved Osbøl, ½ Mil fra Rangstrup.
 24. Juni: Smukt Vejr, kl. 10 indkvarteres vi i Ausbøll, Kaptaj-

nen faar en Næse. Vi marsjerer tilbage til Rangstrup, efter at være afløste af 4de Reserve Bataillon. Den Regel indføres, at enhver Sectionsfører tillige skal have Tilsyn med sit Mandskab i Kvartéerne og Korporalskabet.

25. Juni: Søndag, Lønningsdag. Graat Vejr, kl. 12 Regn.
26. Juni: Regnvejr, men klarer op kl. 11, vi marsjerer paa Feltvagt ved Hammelev kl. 6. Intet Nyt, meget kold og stormfuld Nat.
27. Juni: Godt Vejr; vi kommer igjen til vort Kvarter i Rangstrup, en Mærketænder kommer fra Friderits til 13. Bataillon.
28. Juni: Regnvejr om Morgenen og af og til hele Dagen. Almindelig Parade, hele 1. Pelaton's Rekvisitter efterses.
29. Juni: Graat Vejr med Byger. Paraden fortsætter med min Section. Kl. 4 høres der Skydning ved Haderslev, vi allarmeres. Friskarer trænge frem og fange en Dragon og dræbe en anden. Efter en kort, og som det synes ubetydelig Fægtning retirerer Friskarerne igjen, og vi kommer til Kvartér atter. Lønning uddeles følgende Dag kl. 8.
30. Juni: Kl. 12½ allarmeres og vi møde ved Moltrup Kirke kl. 2, hvor vi ligger til kl. 5, nu kommer der Ordre til at retirere, da man antager, at Preusserne trænge frem i Masse, og Danske allerede Aftenen forinden rømme Haderslev. Paa Vejen til Bjerning overfaldes vi af Friskarer, der dog ikke forekommer at være talrige, imidlertid gjøres fra 13de Bataillon ikke synderlig Modstand, men man retirerer paa Kraft, hele Arméen trækkes til Kolding. Om Aftenen indkvarteres 13. Bataillon i Bramdrup, ½ Mil Nord for Kolding. Adskillige Personer af Bataillon savnes, deriblandt Undercorporal Mathiesen, en Tydsker. Aarsagen til den pludselige Retirade antages, at man frygtede for, at Fjenden vilde angribe fra den vestlige Side og saaledes komme os i Ryggen,

da vi vare meget svage paa den vestlige eller højre Flanke.

1. Juli: Godt Vejr med Regnbyger. 13. Bataillon afmarsjerer paa Feltvagt søndenfor Kolding, hvor vore Forposter nu staar. Hovedkvarteret er i Vjuf, 1½ Mil Nordvest for Kolding. Stillingen Nord for Kolding er udmærket, da der er et aabent Terræn og velskikket for Artilleri og Kavalleri. Fjendtlige Patrouiller vise sig lige til Dalby, ½ Mil fra Kolding. Kl. 12 faar vi Ordre til at trække os tilbage til Kolding. Kold Nat.
2. Juli: Vi kommer igjen til Bramdrup, til vores usle Kvarter.
3. Juli: Intet Nyt, almindelig Pudsning. Ved Forpostene falde der nogle Skud.
4. Juli: Nederdrægtigt Regnvejr, bedre om Eftermiddagen. Underofficerernes Tøj efterses. Jeg gaar til Kolding om Aftenen og morer mig hos Rosendal, beser Slotsruinen.
5. Juli: Vi marsjerer paa Feltvagt ved Kolding, dejligt Vejr, Om Natten kommer en Parlamentær fra General Wrangel med nogle danske Fanger, som vexles.
6. Juli: Smukt Vejr, vi kommer atter til vort usle Kvarter. Kaptejnen driver en, som sælger Kjød etc., bort om Aftenen, eftersom at vi selv faar Marketænder. Der siges, at Sæmundur Gunnløgse¹⁾ er blandt de frigivne Fanger.
7. Juli: Smukt Vejr. Man faar Efterretning om Vaabenstilstand paa 3 Maaneder, hvilket dog ikke er afgjort. Meget varmt. Appæl kl. 8.
8. Juli: Kl. 8 Revue for Oberst Ryge,²⁾ en Nordmand af Fødsel, Blæst og graat Vejr.
9. Juli: Blæst med Regnbyger, kl. 8 paa Piquet. Jeg træffer Gymnasielærer Brøndum, der inviterer mig til Aften (en Bekjendter af Finsens, Assessor Johnsen). Jeg

¹⁾ En Islænders Navn, ellers ukendt.

²⁾ Ryge.

- træffer Cancelliraad Finsen, som trakterer mig og forstrækker mig med nogle Daler.
10. Juli: Regnvejr, vi marsjerer til Hostrup (besværlig Marsj). Hostrup ligger 2 Mil fra Friderits, 2 fra Vejle.
 11. Juli: Meget smukt Vejr. Jeg faar Efterretning om, at min Fætter Thorberg er Kirkesanger $\frac{3}{4}$ Mil herfra i Smedstrup. Jeg aflægger ham et Besøg og bliver godt modtaget.
 12. Juli: Smukt Vejr. En ny Lieutenant, ved Navn Friherre Adelsværd, præsenteres som Lieutenant ved 4de Compagnie. Jeg taler med Skolelæreren i Hostrup, en god Mand, men med en temmelig underlig Stemme og Mannerer. Kl. 7 Bataillons Exerciz. Lieutenant Schmidt faar en Næse. Jeg besøger Thorberg igjen.
 13. Juli: Kl. 6 paa Feltvagt ved Kolding, skrækkelig Varme. Kl. 1 deserterer Hans Brede, hans Kjole og Tornyster findes.
 14. Juli: Smukt Vejr, men usigelig varmt. 8 Karle straffes med Exerciz, fordi de paa Marsjen bliver tilbage at drikke Vand, kl. 1 kommer vi til Hostrup igjen.
 15. Juli: Lørdag, Lønningsdag, Pudsningsdag. Captajnen skjælder mig ud fordi jeg ikke møder til Lønning. Smukt Vejr. 13de har Revue for Oberst Weddike, inspicerer Bataillonnen med Hensyn til Tornystre, Bepakning etc. Underofficerererne bliver for Navns Skyld examinerede. Jeg besøger Fætter Thorberg.
 16. Juli: Smukt Vejr. Kaptajnen rejser til Friderits, Søndag og Kirkegang, Besøg hos Thorberg og Middagsspising. Frivilligt Smør, Ost etc. Besøg hos Jens Bjerre.
 17. Juli: Afmarsj kl. 6 til Vjuf, hvor Hovedkvarteret er, og der faar vi nærmere Ordre at marsjere til Vejle, hvor vi opholdt os fra kl. 11 til 12 $\frac{1}{2}$ og ventede paa Resten af Brigaden. Jeg erholder Permission at besøge Scheving og skal møde i Gammelsole kl. 6 paa Onsdag, men Brigaden skal indkvarteres paa den anden Side af Vejle, man antager at gjøre Plads for Svenskerne. Mange Mili-

tairer marsjere gennem Vejle, Fodgarden, Kavalleri etc. Jeg tager til Kollerup og bliver godt modtaget af Pastor Scheving.

18. Juli: Blæst, intet nyt. Jeg kører tilligemed Grev og Grevinde Sponnek og Scheving med Frue ud omkring i Eggen, vi beser Skovgaard, Lerbek og den overordentlig smukke Herregaard Højgaard, med den dejlige Skov, som ejes af den 79 Aar gamle Kolding, en juridisk Student, en sær Mand, der har pyntet paa Gaarden, men forsømt Børnenes Opdragelse. Vi kommer ogsaa til den store Gaard Brandbjerg, kører siden hjem.
19. Juli: Jeg forlader Scheving og hans smukke og venlige Kone, en Postmesterdatter fra Ribe, jeg marsjerer til Gammelsole, hvor jeg støder til Bataillon en kl. 2½ Eftermiddag. Skiveskydning, graat Vejr.
20. Juli: Hovedkvarteret er i Vejle. Underhandlingerne drives paa Kraft, og nogle siger, at Underhandlingstiden nu er forbi, men Udfaldet kjendes ikke. Graat Vejr, Lønningsdag. Chokolade-Gilde givet af Wogensen, hvortil vare indbudne Pastor Blicher og flere. Frivilligt Smør, Ost etc.
21. Juli: Blæst og Regn af og til, men klarer op op ad Dagen. Intet Nyt.
22. Juli: Graat Vejr, fra kl. 9—12 Skyregn, men klarer op kl. 12½ og bliver smukt Vejr, vi marsjerer til Revue ved Grønnegaard, ½ Mil fra Vejle, hvor hele Arméen præsenteres for Hedemann, som tilligemed en svensk General rider foran Fronten, og General Hedemann tiltaler Arméen, »at han haaber, at den vil, hvis den kommer op at slaas, vise ligesaa meget Mod og Udholdenhed, som den hidtil har vist, for hvilken han takker«. (Hedemann er en uanselig Taler). Vejles Indvaanere trakterer Officererne med Vin etc. for 500 rd., vi andre faar intet, i sin Orden. Vi kommer hjem i vores Kvartér kl. 10.

23. Juli: Søndag, adskillige faar Permission. Godt Vejr, intet Nyt.
24. Juli: Kl. 6 Regn. Vaabenstilstanden udløber idag efter Sigende.
25. Juli: Smukt Vejr kl 7. Kl. 8 Tordenvejr, kl. 1 klarer det op. Lønningsdag. 21 Rekrutter kommer fra Kjøbenhavn og Krabbenhofte(?) tilbage, tillige med Underofficer Morten, som nu overtager Korporalskabet paa min Section. Ialt er der nu kommet fra Kjøbenhavn 36 Rekrutter til 4. Compagnie.
26. Juli: Kl. 8 Regnvejr, ingen Exerciz. General Hedemann siges at have faaet sin Afsked, ligeledes fortælles der om en stor Bevægelse i Gemytterne i Kjøbenhavn, hvis Skibene skulde udleveres. Intet Nyt.
27. Juli: Kl. 7 Regnvejr, kl. 8 godt Vejr. Exerciz, intet Nyt.
28. Juli: Smukt Vejr, vi marsjerer til Revue ved Agersbøl. 3je Brigade samles og inspiceres af vor nye General Krogh, en Tydsker af Fødsel. Oberst Ryge rider foran Fronten og spørger om, hvorledes vi har det i vore Kvarterer. Generalen kommer og siger, at det glæder ham at se den 13. Bataillon i saa god Tilstand, efter at vi har været saa meget i Ilden, haaber derfor, at vi vil gjøre det godt, hvis vi kommer til at slaas igjen. Han rider derefter gennem hver Geled og inspicerer. Lieutenant Krag faar Næse.
29. Juli: Smukt Vejr, Exerciz. Intet Nyt.
30. Juli: Løverdags, Lønningsdag. Smukt Vejr, Kirkegang.
31. Juli: Tørt Vejr, kl. 8 Exerciz. Leigh Underofficer slaar en Karl, der klager og faar derfor Irettesættelse af Kap-tajnen. Intet Nyt.
1. August: Mildt Vejr med Regnbyger, Exerciz. Den sidste Del af Dagen meget Tordenvejr.
2. August: Smukt Vejr kl. 7, kl. 8 Tordenvejr. Kl. 7 marsjerer vi til Lindved, $\frac{1}{4}$ Mil, hvor Gudstjeneste holdes for 13. Bataillon og 3. Jægerkorps af Feltpræsten Helveg. Musik-

- ken spiller en Psalme før Prædikenen efter en dertil udgiven lille Psalmebøg. Texten er: »Naade og Freden, Herren vor Jesu Christi, være med Eder«. Vi kommer hjem kl. 11½. Regn hele Dagen af og til.
3. August: Kl. 7 tørt Vejr, kl. 9 Exerciz. Jens er gal i Hovedet. lader 30 Gange fælde Gevær om igen, taler om, at man ikke viser Officererne tilbørlig Honneur, skjælder for Drukkenskab etc. etc. Pudsningdag.
4. August: Lønningsdag, Regnvejr hele Dagen. Vi møder hos den befalede Armatur-Kommission, der løselig efterser Geværer og dertil hørende Ting. Reichart, en Tydsker, overbevises om at have skrevet et Brev til Holstein, hvori han antager, at naar det næste Gang kommer til Slag, vil 13. Bataillon gaa over etc. Faar Irettesættelse af Oberstløjtnanten.
5. August: Kl. 8 smukt Vejr, men af og til Regn. Bataillons Exerciz kl. 4. Lieutenant Krag skjælder paa mig uden stor Grund og bruger slemme Ord.
6. August: Søndag, tydsk Prædiken for Lysthavere i Østersnede. Graat Vejr om Morgenen. Appel til Eftersyn af Klæder etc. Efterretning om, at Svenskerne vil alvorlig hjælpe de Danske, og en Blokade af Elben og Stralsund strax erklæret og træder i Kraft efter den 15. Hele Dagen graat Vejr.
7. August: Skrækkeligt Regnvejr, kl. 8 læsning for Rekrutter. Jeg skriver min Ansøgning om Afsked, viser den for Kaptajnen, som naturligvis bliver Han paategner den, jeg gaar til Bostrup og faar Audiens hos Oberstløjtnanten, der ikke synes fornøjet med Ansøgningen, da han anser den for en Fornærmelse mod Bataillon og vil ikke modtage den, medmindre den bliver forandret. Kaptajnen kaldes for Oberstløjtnanten og kommer snart tilbage med den Besked, at jeg havde at vælge imellem de to Alternativer, enten at indgive en Klage til Oberstløjtnanten over den

Forurettelse mig maatte være sket, eller indgive en Ansøgning om min Afsked, hvori ikke maatte være antydet, at jeg vilde til en anden Bataillon, men den af mig skrevne Ansøgning nægter han at modtage, hvorimod, hvis jeg insisterede paa at indgive den, øjeblikkelig skulde arresteres og have Krumslutning etc.

8. August: Smukt Vejr hele Dagen. Kl. 7 møde alle frivillige ved Bostrup for Obersten, der nu træder frem, erklærer, at alle frivillige ere underkastede militaire Love og Vedtægter etc. Derpaa underretter han de forsamlede om, at Korporal Thoroddsen har indgivet en Ansøgning, som han kalder Klage, kalder mig frem og spørger mig, om jeg vedbliver at ville have den ind, hvortil jeg svarer ja, da jeg ved at Kongen giver alle Tilladelse til at ansøge, og jeg haaber, at Hr. Obersten finder det sin Pligt at indlevere den. Obersten, der igaar nægtede at modtage Ansøgningen, erklærer nu, at han maa indgive den, og siger derpaa: »De ser altsaa, hvorledes mine Herrer Korporaler bliver ved med sin Trodsighed«. Han holder derpaa en Tale, der mest gaar ud paa at anbefale militair Anstand til de frivillige, da det var en Skam for disse, naar de efter 2 à 3 Maaneder kommer hjem og ikke kan hilse paa Militairvis deres fordums Lieutenanter. Oberstløjtnanten giver mig 2 Timers Betænkningstid, til at bestemme, om jeg vil bestemme mig til at forandre min Ansøgning, hvortil jeg ogsaa bestemmer mig. (Grátum ekki, munum heldur«.)*)
9. August: Lønningsdag, Regnvejr kl. 7 Formiddag. Skandser opkastes i denne Tid hist og her i Jylland. Hele Dagen Regn. Uddeling af varer. Jeg faar Brev fra Gísla Brynjólfssyni med »Norðurfara«.**)

*) »Græder ikke, men husker«. Isl.

**) Et paa den Tid udgiven islandsk Tidsskrift.

10. August: Tørvejr, Exerciz og Kommandoskole.
11. August: Exerciz kl. 9, godt Vejr, dog med Byger, man høster nu paa Kraft.
12. August: Løverdag, meget smukt Vejr, man høster. Exerciz. 90 Mand udmeldes til Arbejde imorgen.
13. August: Søndag, godt Vejr.
14. August: Lønningsdag. Faar et Brev. Vogensen skal til Kjøbenhavn. Kaptajnen glæder mig med den Efterretning, at Oberst Ryge har anbefalet min Ansøgning.
15. August: Blokaden af Elben træder i Kraft. Bataillons Exerciz kl. 6 Form. Smukt Vejr. Jeg modtager Brev fra Lauga minum.*)
16. August: Smukt Vejr. Riffelskytter og Brandrakettemænd vare udsendte paa et Øvelsestog. Exerciz kl. 11.
17. August: Kl. 4 100 Mand paa Skandsearbejde fra hvert Compagni og 300 af første Reserve Bataillon. Jeg faar min Afsked meddelt af Krigsministeriet gennem Bataillon.
18. August: Regnvejr først. Jeg tager Afsked med Obersten, der er meget naadig og drikker en Flaske Vin med mig, dito med Doctor Widding. Jeg tager Afsked med Lieutenant Krag. Forholdet var temmelig tvungent. Jeg giver et Afskedsgilde, begge Martinerne, Poulsen og Vinding, følger mig til Constantia, hvor de svirer til kl 1. Jeg bliver der om Natten.
19. August: Jeg tager med en Bonde fra Constantia til Horsens, Vejen er udmærket, smuk og god. Johnsen, som jeg vilde finde, var ej hjemme. Jeg hitti**) hans Husholderske, som viste sig meget artig. Johnsen boer ved Vandet og har nogenlunde Udsigt i denne ikke i Særdeleshed smukt liggende By. Nordøst for Byen er der et Sted, som hedder Caroline-Amalie-Lund, her er en ret smuk Udsigt over Horsens Fjorden og en smuk

*) Et forkortet Fornavn.

**) traf.

Have med grønne Bænke etc. Folk samles her fra Byen til at se paa noget usselt Fiskeri i en bitte lille Dam, hvor alifiskur'), levende Fisk fanges i et Stykke Garn. Maaden, hvorpaa dette sker, er mig ret fattig (vankunnandi**). Nu bliver der holdt Auktion over Fiskene, som sælges til 9 rd. og 14 sk., de vare vel 4 Mark værd. Derpaa gaar jeg paa Koncert i Byens Klublokale, hvor 4 Musikanter fra Kjøbenhavn viste sig, men præsterede gudsjammerlige Ting. Gaar til Johnsen og ligger der om Natten.

20. August: Regnvejr, men holder op senere. Jeg gaar i Kirke og hører Præst Tétens, han taler nogenlunde godt, men skal ikke være afholdt af Menigheden, især fordi han er en Elsker af Kjønnen, og en Mand skal have villet faa Skilsmisse fra Konen i den Anledning. Kl. 3 kjører jeg med Dagvognen fra Horsens. Omegnen der er styg, vi holder ved Skanderborg. Byen er smuk ved sin Beliggenhed ved den mangedrejede Skanderborgsø. Kl. 8 kommer vi til Aarhus, jeg vil træffe Cancelliraad Finsen, som da ikke er hjemme, men at træffe i Klubben. Jeg indfinder mig der, men det lader til, at Cancelliraaden er en for stor Mand at gjøre sig populair med en simpel Soldat, han opvarter mig med et Glas Punsj, men jeg har ikke den Fornøjelse at nyde hans Nærværelse. Jeg bliver om Natten hos en Gjæstgiver F.....rup, nær ved Kirken, faar der alt frit om Natten, og en lille Dreng er især galant og inderlig god, lader mig sove i sin Seng, giver mig Lagener med paa Rejsen og Smørrebrød, og følger mig til Havnen.
21. August: Ombord paa Dampskibet Iris. Jeg træffer Skuli Thorlacius, som laaner mig en Daler til Rejseomkostninger, da jeg intet har. Godt Vejr, jeg kommer til Kjøbenhavn kl 8.

*) Fodret Fisk.

***) uvidende.

II. Hermanns-Gánga.

Opt er hermanns örðug gánga, —
einnig hlaut eg reyna það;
sollnu brjósti, sveittum vánga
siðla fjarri næturstað,
eptir næðu eg kom stránga
eitt sinn litlum kotbæ að.

þreyttan krapta þrýtur alla,
því ei lengra komast má;
líkam stírðan lét eg falla
laukamóður græna á,
og á slétta hellu halla
höfði bæjardyrum hjá.

þar kom út hin íturfríða
árdags sunnu líkust mey;
mitt þó reikult reiki víða
reiðalítið hugarfley,
fjöldi sjái' eg silkihliða,
samt eg henni gleymi ei.

Svo var mittið mjótt hið fríða,
að mátti spönnum yfir ná;
svo var lokka ljósið þýða,
sem leiptur geisla sólu frá;
svo var augna blessuð blíða,
að bræða mátti kaldan snjá.

Bar í hendi þyrstum þekkan
þorstadrykk og færði mér,
við mig fögur bauga-brekkann
blíð í máli þannig tér:
»veslings piltur viltu drekka,
viltu móður svala þér?»

Laut að barmi lundur skjóma,
ljúft að vörum fagureyg
hrundin lætur hrannar ljóma
hallast dýra mjólkurveig,
drakk ég meyjar mynd í rjóma
munaðsfagra í einum teig.

Soldatens Vandring.*)

Soldatens Vandring er ofte be-
sværlig, — det har jeg ogsaa maat-
tet prøve: med opsvulmet Bryst,
svedt om Kinden, sent, langt borte
fra det Sted, hvor jeg skulde over-
natte, kom jeg engang efter stor
Møje hen til en lille Bondegaard.

Alle mine Kræfter var udtømte,
jeg var saa træt, at jeg ikke kunde
komme videre. Jeg lod mit stivnede
Legeme falde ned paa Blomsternes
grønne Moder (∴ Jorden) og lænc-
de Hovedet mod en flad Sten ved
Gaardens Dør.

Der kom ud en straalende smuk
Pige; hun lignede Morgensolen; selv
om min omflakkende Tankes Skib
vandrer vide, med Rigningen i daar-
lig Stand (efter Livets Storme), og
selv om jeg ser mange herlige Kvin-
der —, hende vil jeg dog aldrig kun-
ne glemme.

Den skønne Midje var saa smal,
at man kunde spænde over den med
Hænderne, det milde Lys fra hendes
Lokker var som Solstraalernes
Skin, og den velsignede Mildhed i
hendes Øjne kunde smelte kold Sne.

I sin Haand bar hun en hérilig
Læskedrik og rakte mig den; den
skønne Pige sagde venlig til mig:
»Stakkels Fy! vil Du drikke, Du er
træt, vil Du slukke Din Tørst?»

Soldaten bøjede sig mod hendes
Barm; den dejlige Pige lod den her-
lige Mælkedrik hælde sig mildt mod
hans Læber; jeg saa Møens Billede
i Fløden og drak det ud i et Drag.

*) Dansk Oversættelse ved Dr.
Sigfús Blöndal.

Eptir þetta inn mig leiddi
ástúðlegust hringa gná,
þjó mér sæng, og sundur greiddi
svæfla dún, og fegri snjá
voðir líns um beðinn breiddi,
bezt svo mætti hvílast á.

Þar í sæti sat ég hljóður —
síðan kom og spurði mig,
eins og systir bezta bróður,
blíð og hýr og alúðlig:
»Veslings piltur vegamóður,
viltu ekki hvíla þig?«

Greip eg minni hægri hendi
hennar yfir mitti þá,
föstum þrýsti kærú kvendi
kossi heitar varir á;
sér úr læðing ristill rendi,
roðnaði við og skaut mér frá.

Eins og lítil ögn í vindi
auga manns ei stöðvað fær
fyrir heimsins hverfullyndi
hleypur stund, er var oss kær;
og að morgni eg í skyndi
aptur hlaut þið kveðja mærl!

Guðs ást fyrir, meyjan mæra!
mjólkur drykk og hægán beð,
blessan guðs í bú þitt færa
þið eg allt sem þarft þú með,
hljóttu þreytt æ værd svo væra,
sem var mér þessu sinni leð.

Þökk fyrir kossinn, freyjan falda!
fann eg aldrei betri neinn;
þökk fyrir kossinn þúsundfalda,
þó hann væri ei nema einn!
ef ég mætti hann endurgjalda —
ó þá væri ég gæfusveinn.

Derefter førte denne elskelige, herlige Pige mig ind i Huset; hun redte op en Seng til mig, hun ordnede Dunpudderne, og over Sengen bredte hun Lagener hvidere end Sne, for at jeg kunde hvile saa godt som muligt.

Der sad jeg og tav stille — da kom hun og spurgte mig, som om jeg var hendes kæreste Broder, blid og glad og venlig: »Stakkels Fyr, Du maa være træt af Vandringen, vil Du ikke hvile Dig?«

Jeg greb da hende om Livet med min højre Haand og trykkede et inderligt Kys paa den elskelige Piges varme Læber. Men hun smuttede ud af (min Arms) Lænker; hun ilede rødmende bort fra mig.

Som et lille Avn for Vinden, som Menneskets Øje ikke kan faa fat paa, saaledes hvirvles den Stund, der er os kær, bort for Verdens flagrende Sind, — og næste Morgen maatte jeg i en Hast tage Afsked med Dig, unge Pige.

Herlige unge Pige, hjertelig Tak for Din Mælkedrik og det bløde Leje, — jeg nedkalder Guds Velsignelse, at den maa bringe til Dit Hjem alt, hvad Du behøver; maatte Du, naar Du er træt, faa en saa rolig Søvn, som den Gang blev givet mig.

Tak for Kysset, herlige Pige, — aldrig har jeg faaet et bedre Kys —, en tusindfoldig Tak for Kysset, selv om det kun var eet! Hvis jeg fik Lov til at gengælde det, ak, saa vilde jeg være en Lykkens Yndling.

Blessuð vertu æfi alla!
aldrei mun ég gleyma þér
hrundin fögur handar mjalla!
er hressing þreyttum veittir mér;—
blessuð vertu æfi alla!
aldrei skal eg gleyma þér.

Vær velsignet hele Dit Liv! Aldrig
skal jeg glemme Dig, Du dejlige
straalende Pige, som vederkvægede
mig, da jeg var træt. Vær velsignet
hele Dit Liv! Aldrig skal jeg glem-
me Dig.

Sønderjyllands Stednavne.

Af **Peter Skautrup.**

3. Tønder amt.

Den efterfølgende fremstilling hviler på det materiale, som nu af Stednavneudvalget er fremlagt i værket Sønderjyske Stednavne, bind III. Medens man i dette værk er gået topografisk frem, giver navnestoffet i alfabetisk orden sogn for sogn og knytter tolkningen til det enkelte navn, er det i nærværende fremstilling hensigten at nå til et overblik dels over hvilke ord (appellativer) og led, der er blevet anvendt i stednavnene; deres betydning og herkomst, og dels over selve navnegivningens karakter, dens større eller mindre fasthed, dens afgrænsning i tid og rum. Af den grund vil det være formålstjenligt at samle stoffet i sagligt eller begrebsmæssigt sammenhørende ordgrupper. Vi begynder med de naturbetegnende ord.

Dyb, leje og lå.

Der er næppe noget sted i det danske rige før eller nu, hvor havet og dets virke til stadighed har voldt så store ændringer i terrænets form og udstrækning som i området langs den syd- og sønderjyske kyst. Land gik tabt, og land blev igen vundet — alt ved naturens kræfter: stormflod og jordknog, langesænkning og landehævning. Dyb blev spærret, og løb blev drejet, lejer sandede til, og slik eller sand fyldte låer og prile. Døgnet igennem virkede ebbe og flod. I sin omtale af Lille-Frisland slutter Saxo sin beskrivelse af dette land med følgende ord: det er næsten ikke muligt at sige, hvad naturens mening har været, eftersom man på en tid af året kan sejle, hvor man på en anden tid af året kan pløje.¹⁾ Og denne beskrivelse

¹⁾ 14. bog, Vinkel Horns overs. (1907) p. 114.

Sognekort over Sønderjylland.

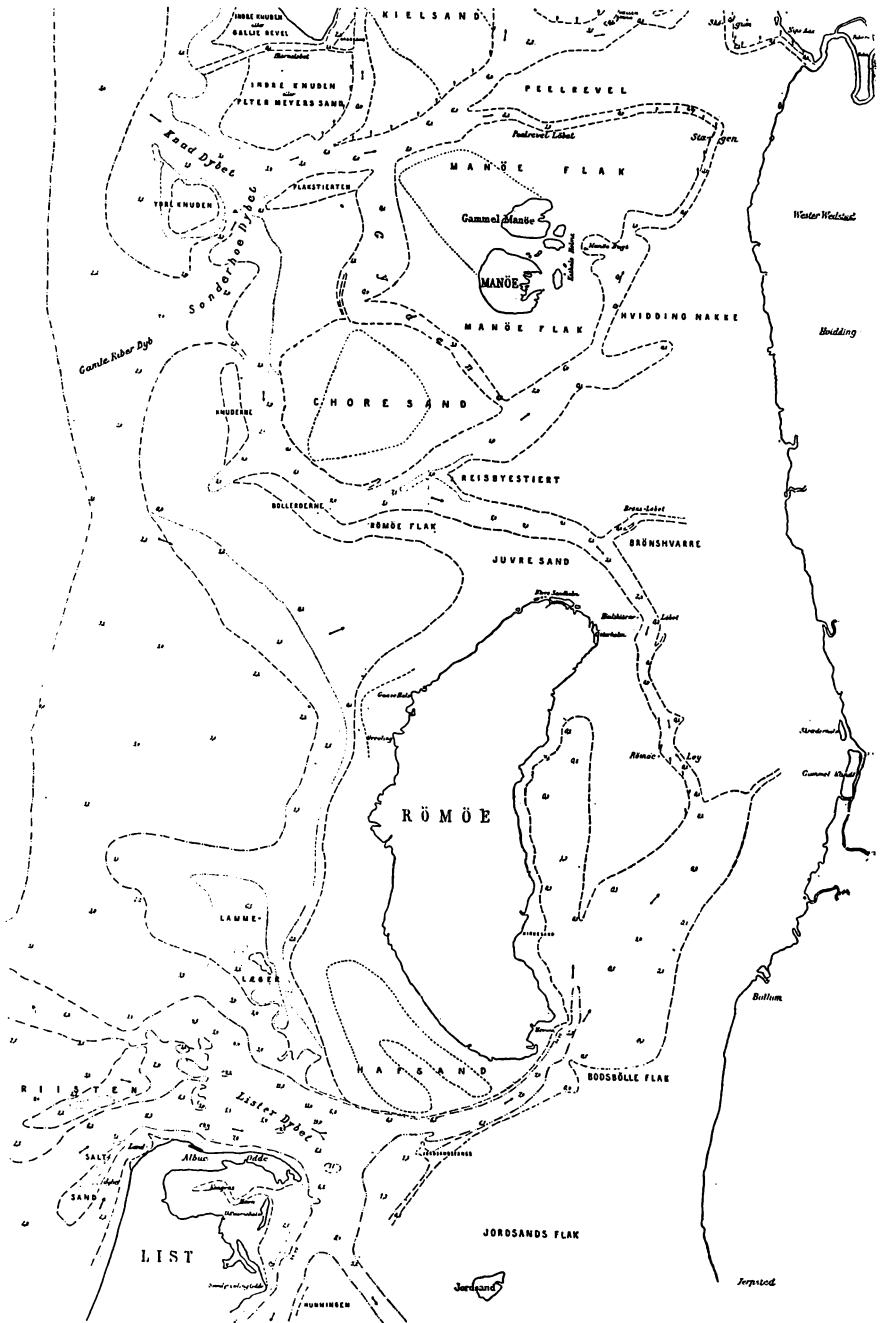

Fig. 1. Udsnit af Holst og Tuxens Kort fra 1807
(efter N. H. Jacobsen, Skibsfarten i det danske Vadehav. 1938).

mener N. H. Jacobsen, som sidst har behandlet spørgsmålet¹⁾, også har gældet for det meste af kyststrækningen i middelalderen, indtil menneskehænder og teknik, noget sent, satte ind. — Når naturen har været så lunefuld og grænserne så ustadige, er det ikke mærkeligt, at det navnestof, som knytter sig dertil, er forholdsvis ungt og variabelt. Navne skal have tid til at gro fast — og hertil kommer, at vi først ret sent har evnet at beskrive og lokalisere steder til søs.

Dyb. Længst ude møder vi dybene, betegnelsen for det dybe vand, sejløbene, som er så dybe, at sejlads altid kan finde sted, og som fører fra havet ind til vadehavet. Af dybene i danske farvande er vistnok ingen nævnt fra særlig gammel tid. 1445 omtales et *divp* i Randers fjord. I vort område nævnes *Listerdyb* og *Gammel Riberryb* på Laurentz Benedichts søkort fra 1568. De fleste dyb har navn efter den lokalitet, hvortil de fører ind, eller som de har retning imod: *Højer*, *Balum*, *Emmerlev*, *Lister-*, *Juvre*, *Rude Dyb*. Et par har navn efter farvandets mørkere skær: *Blaadyb* (d. v. s. dybet med mørkere farve) og *Graadyb* (syd om Skallingen). *Rogdyb* har nok fået navn efter (hyppig?) støvregn eller skumfog, der på jysk kaldes *rog*.

Løb. Hvor dybene snævres ind, begynder de smallere løb. Men ordet bruges vist mest rent appellativisk om dyb, lejer og render, så der er ikke mange navne på -løb. På et kort fra 1807²⁾ nævnes *Brønsløbet* mellem *Juvre Land* og *Rejsbystjært*. Længere nord på findes *Pelrevel Løb* (nord for Mandø), *Darum Løb*, *Lundvig Løb*, *Galgeløbet* og *Hjerting Løb* (i *Ho Bugt*).

Leje. Inden for ørækken er lejerne. I dansk (som i nordisk) betyder *leje* sædvanligvis »liggested«. Det kan være steder, hvor dyr ligger, eller hvor skibe ligger sikkert i læ (jf. anker-

¹⁾ N. H. Jacobsen: *Skibsfarten i det danske Vadehav*. 1938. p. 104.

²⁾ smst. Fig. 18, se Side 175 her.

leje, flådeleje), eller i en del stednavne betegnelse for det sted, hvor fiskere i fisketiden slog sig ned (de nordsjællandske Gilleleje, Liseleje osv.). Men i farvandet her bruges betegnelsen om lidt mindre dybe sejlløb, og det må derfor vistnok være et frisisk låneord: lei, som på Føer, Amrum og Sild bruges om sejlbar tvandløb mellem grunde, en betydning, der jo ganske vist ligger meget nær op ad den, vort hjemlige ord leje har i flodleje, åleje. Men det nordfrisiske lei er vistnok samme ord som det danske led, som betyder »vej«, og som vi også kan finde brugt om sejlløb, sejllø, indsejling.¹⁾ — Tidligst nævnes Rømmis Ley 1636. Andre er Gammelleje, Koldbyleje (tidligere også kaldet Jordsands Leje²⁾), Baadsbølleje og Listerleje. — Derimod kan måske det Garnsbølleje, som nævnes i Rudebøl Sø, indeholde det ovennævnte danske ord leje, gl. læghæ.

Laa. Låerne er på Rømø betegnelsen for større eller mindre vandsamlinger (især i »Stranden«) med en dybde på 1—2 alen.³⁾ De har vistnok oprindeligt alle haft udløb til havet. Det er låer som Drejelaa (af dreje = fiske med våd), Ejlandslaa, Havsandslaa, Hedelaa, Hvidlaa, Knuds Laa, Mærskhørnslaa, Nørre- og Sønderlaa, Skorstenlaa, Storelaa og Trappelaa (hvor man kunde »trappe butter«, d. v. s. fange flyndere ved at træde på dem med fødderne). Hvor vi ellers i området træffer ordet i stednavne, betegner det i al fald smalle og ret grunde løb (Fanø Lo fx. 0,7 m) ind mod land. Koldbyleje kaldes 1644 Loe Tieff, og en gren deraf 1724 Reisbuy Lohe; Baadsbøllaa er det samme som Baadsbølleje. Længere nord på findes Jørgenslo og Øksenlo (ud for Ribe å), ved Fanø Trindlo, Vringlolo, Kællinglo og Fanø Lo. — Birkelaa er nu navn på et stykke marsk ved Bredeaa. Udtalen er i sønderjysk lå', i nørrejysk lo', hvorfor vi har forskellige former i de ovennævnte navne. Forkortet i tryksvag stilling bliver det la- som i Lakolk, der ud-

¹⁾ Ordbog over det danske Sprog: I. Led 1. 2.

²⁾ Jacobsen, Skibsfarten. 75.

³⁾ Thade Petersen i Sjø. Aarb. 1903. 204.

tales med tryk på sidste led. — Ordet er velkendt i andre danske egne, men betydningsbestemmelsen er undertiden blevet noget vag, således hos Steenstrup: »lavt Vand tæt ved Land, og især smalle Render, som skærer sig fra Stranden ind i Landet«¹⁾, eller blot: »Havvandet, hvor det skyller op mod Strandbredden«.²⁾ Den sidste definition er for de danske navne rent ud villledende — og vistnok blevet til ud fra ordets betydning i oldnordisk-islandsk. Overalt i Danmark betyder ordet (så vidt jeg kan se): *s m a l t l ø b i h a v e t e l l e r s m a l r e n d e f r a h a v e t i n d i l a n d*. At så denne rende kan lukkes og en resterende lille vandsamling kan beholde navnet — som på Rømø og i Tipperne i Ringkøbing fjord³⁾ — er ligetil, men sekundært. Attrup Lo er et blindt løb mellem Bejstrup Løb og Nibe Bredning i Limfjorden. Laaen hedder løb ved Læsø og Marstal, vistnok også ved Hov og Hals.⁴⁾ En lang, kun få alen bred indskæring fra Ringkøbing fjord kaldes Loen, og Laaen er den smalle rende, der går tværs over næsten hele sydlandet på Egholm i Limfjorden. Storelaa er en rende fra Randers fjord ind mod Albæk. Det er muligvis det ord, som indgår i Laaland.⁵⁾ At ordet er gammelt dansk, viser stednavne i Lincolnshire, hvor Eilert Ekwall har påvist dette danske navneled.⁶⁾ Dets grundbetydning er sikkert: (salt)vand.

Pril. Render i havbunden, synlige og mer eller mindre tørlagte ved ebбетid, kaldes prile. Pril på Rømø er en rende, hvorigennem vandløbet Ravl (der tidligere vistnok kaldtes Ravlpril) har afløb ved lavvande. Sammesteds nævnes Purrenpril. Men disse render synes i øvrigt ikke at have interesseret navnegivningen. Det er sikkert også et ret nyt ord, lånt fra ne-

¹⁾ De danske Stednavne (1918). 54.

²⁾ Smst. 101.

³⁾ Rambusch: Studier over Ringkøbing Fjord (1900). 85,90 ff.

⁴⁾ Feilberg, Jysk Ordbog IV. 291.

⁵⁾ Marius Kristensen i Lolland-Falsters hist. Samf. Aarbog 1923, p. 1 f.

⁶⁾ Introduction to the Survey of English Place-names I. 63 og i Nann och bygd 1926. 147 ff. former som Gousla fra ca. 1150, 1291 le La, 1325 Skegnes Laa.

dertysk (hollandsk) priel. Grove er vist den første, som omtaler dem i dansk (1857).¹⁾

Rende. Ordet rende, der jo er almindelig i danske farvande (Læsø Rende, Flinterenden, Sorterende osv.), synes lidet brugt i vort område i navne på sejlrender eller løb. St a g r e n d e n nord for Hviding Nakke. Derimod bruges det i navne på småvandløb i land, således Olesrende (†) i Arrild sogn, Skidenrende (eller Slaarende) og Størkes Rende på Rømø.

Af andre ord, som kun forekommer en enkelt gang eller mere tilfældigt, kan nævnes G a b og G a t. Listerdyb kaldes 1643 Listgab (og endnu Listergab i folkemålet). Stalgab er en rende i havbunden fra Havsand til Rømmesdyb. Gab betegner munden af en å, et løb osv. (set udefra, jf. Aargab, Nymindegab); vi kommer senere til ordet i en anden anvendelse. — Rogdyb kaldtes vistnok tidligere også for Nordre Gat.²⁾ Gat betyder åbning, i farvandsnavne specielt om (smalt) farvand med kyst til begge sider. Det er et låneord fra nedertysk eller hollandsk. — Farvandet øst for Rømø kaldes Østerhav. — B r e d n i n g forekommer ikke i vadehavet, men derimod som navn på en udvidelse af Sejersbæk i Emmerlev sogn. — Bugt, fjord, vig og nor findes ikke.

Flak, hallig og sand(e).

Som følge af de stadige ændringer, havbundens form er og navnlig har været underkastet, er det meste af det herhenhørende navnestof ikke særligt gammelt.

Banke. Ordet synes i vadehavet især brugt om sådanne forhøjninger, som skylder muslinger eller østers deres tilblivelse (tidligere var der jo en del østersfiskeri, navnlig længere mod syd, de såkaldte Flensborgøsters, fordi de eksporteredes fra

¹⁾ Tidsskr. for popul. Fremstill. af Naturvidenskaben IV. (1857). 157.

²⁾ N. H. Jacobsen. Skibsfarten (1938). 74.

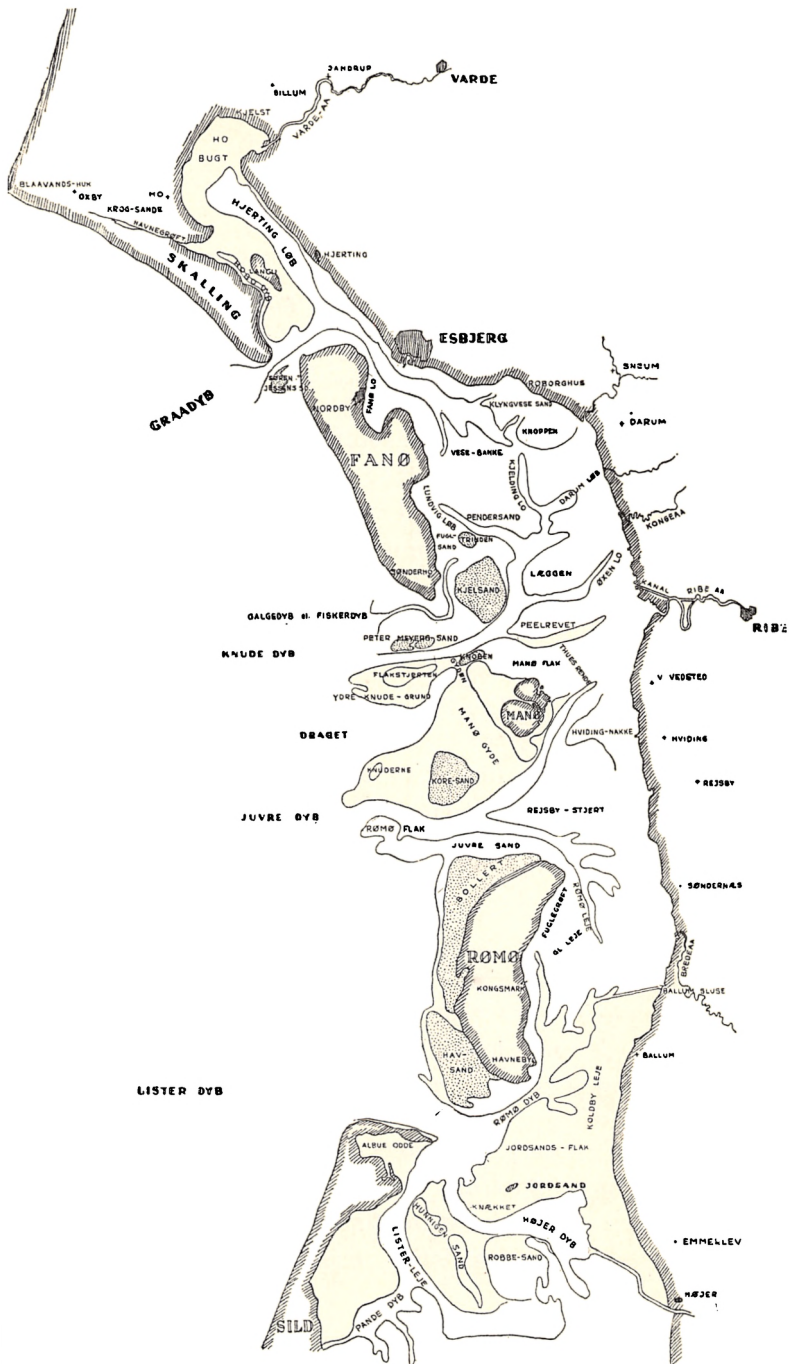

Fig. 2. Kort over det danske Vadehav
 (efter N. H. Jacobsen, Skibsfarten i det danske Vadehav, 1938.)

Flensborg). *T a g h o l m B a n k e* er en østersbanke; grunden *S k æ l o d d e B a n k e* mellem Rømø og fastlandet har ligesom tilsvarende forhøjninger fra ældre tid i land (*S k æ l b a n k e* i Højrup, *S k i l b a n k e* i Brøns og *S k i l b a n k e* i Mjolden) navn efter skaldyrene: skæl. En grund *S ø n d e r b a n k e* nord-vest for Rømø oplyses der intet om. Om ordet iøvrigt senere hen.

B a r r e r, banker af sand og lignende, som spærrer for et løb, synes der ikke at være navne på. Det er vel, fordi de er ustabile; storm og strøm kan ændre forholdene når som helst. Ordet (lånt fra fransk) er også nyt i dansk, næppe ældre end det 19. årh.

Bo(de). Ordet, der i nydansk skulde have heddet *b å d e* (jf. ord som fråde, låge, tåge), er vistnok ikke overleveret i dansk som selvstændigt ord, men findes kun som sidste led i navne på grunde eller skær i havet. Det er fællesnordisk, hedder på oldnordisk *boði*, færøsk *boði* (skjult grund, hvor søen bryder), på Shetlandsøerne *bod*, på norsk *bode*, i svenske dialekter *båda* (klippe eller skær over vandoverfladen). Det betyder egentlig »bebuder«, »som kundgør eller advarer mod noget« (som fx. grunde, skær). I danske navne på grunde findes det sædvanlig i den svækkede form *-b o.*¹⁾ I vort område nævnes *S k e l b o h a g e* ved Rømø 1724 som navn på en muslingbanke; *S k e l b o*²⁾ er en strimmel af vadehavet, som er tør ved almindeligt højvande.

Bollerten (også kaldet *Juvre Sand*³⁾) er navnet på en sande nord for Juvre på Rømø. Det er et låneord fra hollandsk *b o l l a a r d*, der vel egentlig betyder: jord, som beskyttes mod bortskylning ved fletværk af pæle og grene (SS. III. 349); hollandsk *b o l* kan også betyde: lille flade eller banke, som ved ebbe eller

¹⁾ Danmarks Stednavne (i det flg. citeret DS.) I. vil.

²⁾ Når det i SS. III. 361 og sikkert med rette er tolket således, og ikke som: (muslinge) *b o* (= bolig), sml. *hibo*, *humlebo* osv., beror det på udtalen, der viser en å-lyd.

³⁾ Jacobsen, Skibsfarten. 66.

lavvande ligger tør. Stednavnet Bellaard skal ogsaa forekomme i Holland.

Ejland. Ordet bruges almindeligt i syd- og sønderjysk om øerne i Vesterhavet. Det er et ret nyt låneord fra nedertysk eiland, ø (i dansk vist tidligst 1603.¹⁾ Specielt er det i vort område navn på englandet ved Rømøs nordvesthjørne, som tidligere var en ø.²⁾

Flak. Et af de almindeligste ord i navne i danske farvande for flade (forholdsvis store) grunde med flakt (grundt) vand. Ordet er lånt fra nedertysk og i dansk muligvis fremhjulpet gennem de ældre hollandske søkort.³⁾ Jordsands Flak og Rømerflak. Flak kaldes et lavvandet sted i Højer landsogn ved siden af Høllet.

Forland er et appellativ. Det er betegnelsen for landet, som ligger uden for digerne, mellem disse og havet. Højer Forland, Frederikskog Forland; Forland i Ballum.

Hallig. Halligerne kaldes den gruppe småøer, som ligger i farvandet syd for Sild, de fleste mellem Før og Nordstrand. Men ordet hallig har ogsaa en videre anvendelse som appellativ = ikke-inddiget marskland, hvad enten dette er en ø for sig, eller det hører til og er forbundet med inddiget land.⁴⁾ Hos Dankewerth⁵⁾ finder vi følgende definition: Halligland, das ist ein Meer oder Seeland, weil es in der See gelegen, denn solcher massen werden annoch heute bey uns Halligen genennt die jenige Wasserländer so unbedeicht liegen, und von dem Meere bespület werden. I den lidt ældre kilde Petri

¹⁾ Secher, Kongens Rettertingsdomme II. 59.

²⁾ Thade Petersen i Sjø. Aarb. 1903. 228 f.; Jacobsen, Skibsfarten. 65.

³⁾ DS. I, VII.

⁴⁾ H. Hansen, Pellwormer Chronik. 1917.

⁵⁾ Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein.

Sax's Descriptio Insulae Nordstrandiae (1637)¹⁾ er formen Hallige (fx. Boye Ocksens Hallige). 3 år i forvejen var indtruffet den største ulykke i vesterhavsoernes historie, den der siden kaldtes »grosse Mannsdränke«. Det var især øen Nordstrand, det var gået ud over ved stormfloden; den eksisterede fra da af ikke mere, resterne er de nuværende øer Pelworm, Nordstrand og Nordstrandischmoor samt Hamburger Hallig og Benshallig. Hallig blev altså også på det tidspunkt brugt appellativisk om lav marskø. For det 16. årh. er den vigtigste kilde Johannes Petersens (Johannes Petreus eller Petrejus, som hans efterkommere kaldte sig) skrifter om Nordstrand.²⁾ Han levede c. 1540—1603 og var præst i Odenbøl på Nordstrand. Hos ham forekommer ordet ofte, fx. Boy Ockens Halg = Süderoog. Han bruger endvidere betegnelsen Halgenland = det ikke inddigede marskland. Ex. (p. 191): Dat butendickes edder Halgenlandt genommet in der see effte meerschot gelegen, so kein dick umme sich hefft, erstreckt sich in der mathe meders mede (soveel ein kerll eins dags kan losz howen) und notgresinge 3436, und disz halgen vorringern sich jährlich etc. Ligeledes (p. 199): »de Butendicks edder Halgelüde«, (p. 211): Halliglude in Widrichshard«. Halglude eller Halliglude er modsat »binnendicksluden«. Et sted (p. 244) skriver han endog »butendicks halliglude«. Han bruger altså ordet — ligesom det iflg. H. Hansen bruges i nutiden — om ikke inddiget marskland, hvad enten det er en ø eller ej. Nu forekommer imidlertid hos Johannes Petersen gentagne gange et begreb: kerckenland, som han dog også (fx. p. 244—253) kalder hilgenland, og som (p. 83) beskrives således: Von der vorigen landsommen (o: af »binnendickes land«) was domahls (o: i 1565) uthgelathen dat kerckenlandt, so de pastores mit eren collaboratores (o: medarbejdere) und custers (jf. ty. Küster, klokker,

¹⁾ Trykt i Mitteilungen des Nordfriesischen Vereins für Heimatkunde und Heimatliebe. 1909—1910.

²⁾ Trykt i Quellensammlung der Gesellschaft für Schlesw.-Holsteinische Geschichte. V.

degn) vor sich gebrucken und dickfry ist, ock von allen andern unplichten befryet. Kerckenland er altså også »ikke inddiget land«. Vi får da ligningen hilgenland = kerckenland = ikke inddiget marskland (»butendickes«) = halgenland. Og lydligt forklares forholdet ved, at hellig på ø-nordfrisisk udtales hallig.¹⁾ Halligland betyder oprindeligt helligt land, — vel netop fordi det hørte Kirken til. Det var jord, som ikke var inddiget, ikke beskyttet mod havet, og som derfor ofte blev sat under vand, hvorfor der i betragtning af den ustadige besiddelse oprindeligt ikke har været ydet nogen afgift deraf. Senere blev det rigtignok anderledes, hvad talrige exx. hos Johannes Petersen viser. Som proprium specielt om ikke inddiget marskø har det tidligt fået sin faste fra ødialekten stammende form: H al g. Hallig (men dog næppe i det 14. årh.; ingen af de ved stormfloden 1362 eller tidligere dannede halliger: Nordmarsk, Lange-næs, Gröde, Habel, Oland, — har ordet hallig indgående som led i navnet). Som appellativ brugt specielt om (opr. ikke-inddiget) jord, som hørte kirken til, — i hvilken betydning ordet selvfølgelig brugtes lige så tit af ikke-øfriser som af øfriser — bruges den ikke-dialektale form hilgenland ved siden af kerckenland. Men endnu tidligere end hos Johs. Petersen kan vi finde ordet. 24./9. 1470 donerer Christiern I. »dat Hil- lige landt, und alle opgeworpen lande in Wirkesherde ime Strand belegen, dar nene kerckheren, kerken effte kerspele in sin« til Slesvig domkirke. Ældre historikere gik ud fra, at der her var tale om Helgoland. Først H. H. von Schwerin viste 1896²⁾ det meningsløse deri og opfattede det rigtigt som kirke-

¹⁾ Begyndelsen af Fadervor gengives 1742 i Før-dialekt: Yes Aajt deer dü beest un Hemmel, Halligt word dan nöhm (Hansen, Pellwormer Chronik, p. 20); 1749 i Nordmarsk-dialekt: Ohsen Baabe! die dö beest öhne Hemmel. Halligt waarde dan Nohme (smst.); 1914 fra Halligerne uden nærmere angivelse: Uesen Babe, dirr Dü best ön di Hemmel, halaget ward Dan Nome (Heinrich Schmidt, Eine untergehende Welt. Streifzüge nach den Halligen Schleswig-Holsteins, p. 21).

²⁾ Helgoland. Historisk-geografisk undersökning. Lund. 1896. p. 92 ff.

jord eller præbende, uden i øvrigt at drage videre slutninger. Men denne kirkejord var vel netop dette ikke-inddigede marskland. — Bispen i Slesvig havde kort i forvejen klaget til ærkebiskoppen i Lund over, at Utlandsfriserne ikke betalte afgift af det af dem inddigede, nyligen opståede marskland, hvoraf de havde store indtægter, og ærkebiskoppen var derpå (1469) fremkommet med en påmindelse. Friserne har altså inddiget »helligt land«, d. v. s. nydannet land, som egentlig tilhørte kirken. Muligvis er det den samme kirkejord, der omtales som *Hilghelant* i *Liber censualis episcopi Slesvicensis* fra 1462 (og ikke som af historikere almindelig antaget *Helgoland*).¹⁾ — Svarende hertil finder vi i vort område i det 18. årh. et par steder jordstykker benævnt *Helligland* (Brøns) og *Helleland* (Vodder). Men ellers er den øfriske form *Hallig* (eller enstavelsesformen *Halg*, da ordet kan have stød) overtaget og anvendt i navne på (vistnok mindre) marskstykker i Tønder, Møgeltønder og Højer Landsogn: *Hallig*, *Gaase-*, *Keel-*, *Rokkel-*, *Sand-*, *Skidt-* og *Vandhallig*.²⁾ På Rømø er *Hallingen* navnet på en lav, sandet revle gennem marsken nordøst for Juvre. *Halling* er sikkert samme ord som *hallig*. Vi har her en ikke sjældent forekommende lydudvikling, som der nok bliver lejlighed til at behandle i større sammenhæng.

Holm. Ordet er fællesgermansk (dog findes det ikke i oldhøjtysk, men er først indlånt i nyhøjtysk fra nedertysk). Det har i stednavne ud fra moderne anskuelse en dobbeltanvendelse, idet det dels bruges i navne på små øer i havet (sjældnere en større ø, som fx. Bornholm) eller omgivet af vandløb (herhen en del navne på herregaarde), dels bruges i navne på ager- eller navnlig engstykker, der hæver sig lidt over omgivelserne eller er afskilt fra omgivelserne ved vandløb, grøfter eller render. Men en sådan skelnen mellem egentlige øer (omgivet

¹⁾ Se nærmere herom i *Danske Studier* 1924. p. 187.

²⁾ Om nogle hallig-navne syd for grænsen se *Danske Studier* 1924. p. 184 note.

af vand) og mark- eller englodder er nok sekundær, og grundbetydningen er antagelig »forhøjning (i terræn)«. — I dansk har ordet til enhver tid været levende i begge anvendelser og kunnet indgå i stednavne. Af ønavne på -holm findes således i Valdemars Jordebog i ølisten nitten, deriblandt øen Holm i Vesterhavet, d. v. s. Utholm. I navne på nuværende øer findes det vist i området kun i Kathale Holme (ved Mandø), men det er sandsynligt, at en hel del af de mark- og engnavne på -holm, som skal behandles i en senere gruppe, oprindeligt har været regulære øer, men senere er blevet landfaste, ganske som fx. Holmsland (tidligere kaldet Holm) og Hinds-holm forhen var øer. Hvad førsteleddene angår, synes der ikke at være nogen som helst forskel i sammensætningsmulighederne for ønavne og engnavne på -holm.¹⁾

Land bruges i stednavne dels i faste sammensætninger, dels i definitiv apposition. Den sidste gruppe (fx. Rø m ø Land, Fur Land eller Furland, osv.) ses der her bort fra.²⁾ I fast sammensætning kan fremhæves følgende hovedanvendelser: 1. i betegnelser for det faste land i modsætning til havet (som lokaliteterne ligger ved og er hævet over); disse navne behandles her. 2. i gamle sammensætninger om større landområder (større øer) eller stammeområder (Jylland, Langeland, Laaland, Thosland osv.); findes ikke i vort område. 3. i betegnelse for parter af eller distrikter inden for et område, sædvanlig dog vist kun i sammensætning med retningsangivende ord og ved lokaliteter, der delvis omgives af vand eller deles ved vandløb. Holstebro er ved Storeaa delt i Nørre- og Sønderland. Nordlandet på Samsø. Nørreland og Sønderland er henh. den nordlige og sydlige del af Rømø. 4. i navne på marklodder eller agre (typer som Havreland, Præstelend olgn.), hvorom i en senere gruppe. — Hørende til den første gruppe findes i vort område en del appellativer,

¹⁾ Jf. DS. II. x. Marius Kristensen i Lolland-Falsters hist. Samf. Aarb. 1922. p. 20; Oluf Nielsen i Univ.-Jub. Blandinger I. 174 f.

²⁾ Jf. Aage Hansen, Bestemt og ubestemt substantiv. 1927. p. 154ff.

der lejlighedvis fungerer som stednavne. *F'orland* er omtalt ovenfor. Hertil svarer *Uden digslan d* (Møgeltønder). *Nyland* i Tønder og Brøns er nyindvundet land, ligeså vel i *Emmerlev* (1662 *Det nye Land*) (om end beliggenheden ikke afgjort taler derfor). Derimod er det uvist, om *Nylandtz Agre*, nævnt 1683, i S.-Skast, og *Nyland* i Spandet og *Hviding* skal tolkes således; der kan også være tale om ny græsmark, som er lagt ud efter kornafrøde (jf. alm. jysk *nyland*, *nyling*, i denne betydning). Den nydannede marsk uden for diget kaldes *Slikland* (Brøns) eller *Mærskland* (Rømø). *Underland* kaldes i vestjysk grunde eller landdannelse ved åudløb, grunde som ved deltadannelse hæver sig over vandløbet og bevokses med rør og græs. Dette ord har nok også været kendt i Sønderjylland, forekommer i *Ballum* som navn på en smal engstrimmel ved havet, og i *Møgeltønder*, hvor det dog skal være navn på den gamle *Vidaa*.

Ovre er i vest- og sønderjysk betegnelsen for den opskyllede vold af grus og sand, der danner en forhøjning langs havbredden, og som ikke overskyldes ved sædvanlig flod, altså hvad der andetsteds betegnes som *havstokken*. Ordet nævnes vistnok første gang i dansk i *Ribe Oldemoder* i nogle indførelser fra slutningen af det 15. årh. (efter 1476), hvor der står: *jtem vppa owerd h pa rahedh enge* (α: i *Hviding*) *j plaustratum feni cum agro*. Formen her er ganske vist påfaldende, men må dog vist snarere forklares som omvendt skrivemåde (jf. smst. *Daldouert* p. 107, nu *Dal Dover*; *dowerth* smst. p. 109, nu *Dover*) end som bestemt form (således opfattet i *Ordbog over det da. Sprog*). I *Ditlev Hansen Guldsmeds håndskrift* (NkS 1353 b, 4°) findes i en notits fra 1603 fortalt om stormen og vandfloden, som den 3. april dette år bl. a. førte et skib fra *Riber red op på »Villsloff Offuer.*¹⁾ Ordet er blevet tolket forskelligt. *Oluf Nielsen* tolkede formen *owerd h* i *Ribe Oldemoder* som et *a-wor th*, »å-varde«, et højt sted ved en ås udløb.²⁾ *Svend Aa-*

¹⁾ Fra *Ribe Amt* 1927. p. 9. — ²⁾ *Univ.-Jub. Blandinger* I. 257, 337.

kjær har sammenstillet ordet med *u r*, norsk *u r d*, stenbræmmen ved foden af et bjærg eller fjeld,¹⁾ — hvad der nok skyldes en urigtig normalisering (»Uren«) hos Dalgas.²⁾ Ingen af disse tolkninger kan være rigtige. Ordet er det samme som nedertysk *o e v e r*, *o v e r*, *ö v e r*, mnt. *o v e r* (hvorfra det er lånt til højtysk: *u f e r*), hollandsk *o e v e r*, nordfrisisk *o v e r*, *o w e r*, *a a w e r*, oldengelsk *ó f e r*, — og er et af de ved Vesterhavets kystegne oprindeligt hjemmehørende ord, selv om det sandsynligvis i dansk er lånt fra middelnedertysk eller frisisk. Det betyder — som altså endnu appellativisk i vest- og sønderjysk — havstok, strandvold, men kan så i stednavne desuden også anvendes om eng eller græsmark langs denne vold. I Ejderstedt bruges det ligefrem om forland.³⁾ Der må jo også i citatet fra det 15. årh. være tale om engstrækninger, når det hedder: *vppa owerdh . . j plaustratum feni* (Ϸ: *et iæs hø*), og i Møgeltønder findes det som navn på et stykke marsk. *O v r e* anføres som marknavn i havsognene Hviding, Rejsby, Brøns (1770: »den saa kaldede Aure eller Eng-Brink mod Havet«), Skærbæk og Ballum (1683: *Høy-Affuer og Ley Oure*).

Røst er navnet på en grund sydvest for Rømø. Navnet sammenstilles i SS (III. 226) med *Stenrøst*, en grund ved Hjarnø i Horsens fjord. Det er overleveret allerede på Jens Sørensens søkort fra 1695 med formerne *Rost*, *Røsten*. Det kan vel næppe tænkes, at der foreligger indlån af bestemt form af ordet *røs(e)*⁴⁾, der ellers er velkendt som betegnelse for en stenfyldt grund i havet, — Jens Sørensen skriver jo *Røsten*, og grunden i Horsens fjord hedder *x sdjænrøst*. — Man kunde da betydningsmæssigt sætte ordet i forbindelse med oldnordisk *rōst*, »strømhvirvel, malstrøm« nyislandsk *röst* også »skumende stribe på havet (fx. efter hval)«, norsk dial. *røst*. række af strømbølger, søstykke som er oprørt af strøm. Fra en betydning »krusning af strøm eller svag bølgebrænding hen over en grund« kunde lokaliteten (grunden under vandet) nok få sit

¹⁾ Danske Studier 1922. p. 29.

²⁾ Beskrivelse over Ribe Amt. 1830. p. 19.

³⁾ Mensing, Schlesw.-Holst. Wörterbuch.

⁴⁾ Fx. er Røset navn på en pulle ved Ystad.

navn. Men spørgsmålet er, om udtalen tillader denne sammenstilling. Vi skulde vistnok så have åbent *ö* i ordet: *röst*, — og selv om der ikke opgives nogen udtale, må man vist efter de senere skriftformer: 1829 og 1930 Risten, Ty. generalstabskort Rüst-Sand, gå ud fra en udtale med stærkt lukket *ø*, og så må man formodentlig søge en anden forklaring. En afgørelse får stå hen, til fyldigere materiale foreligger.

Sand(e). Det er vanskeligt med sikkerhed at fastsætte formen for disse navne på sandgrunde. I vestjysk er formen — som udtalen viser det — afgjort tostavelset: *s a n d e*. *æn sa'ŋ* betyder i land en strækning af løst sand (i vej, klit osv.). Men af de anførte navne fra området her kan formen ikke afgøres. Enten er sidste led svækket til *-saŋ* eller også er formerne, hvor de er strykstærke, fra områder, hvor stød ikke kendes. Et *'-sa.ŋ* fra Rømø behøver vistnok ikke at forudsætte et *-s a n d e*, om end Generalstaben i et par navne skriver således. Kun til et navn: Stampemølle Sand ved Højer er udtalen *sa'ŋ* med stød, altså enstavelset; men dette er nok et nyt navn. I Hygum (inde i landet) er formen *s a n d e* (Feilberg: *Har'ebysa'ŋ*), men om tilsvarende form er brugt ved vestkysten om en sandgrund, får stå hen. — Ordet bruges om sandgrunde, som til stadighed eller ved ebбетid rager op over vandoverfladen, og det har til enhver tid kunnet anvendes i navnegivningen. Ældst er ønavnet *J o r d s a n d*, allerede nævnt i Valdemars Jordebog: *H i o r t s a n d*. Efter denne skrivemåde skulde første led være ordet *h j o r t*, og det er muligvis også rigtigt, selv om det er en noget påfaldende og kraftig svækkelse, vi da finder i den nuværende udtale: *jo 'saŋ*. Denne kunde bedre forklares ud fra et *h j o r d*-sand, men der er så det kedelige i vejen, at *h j o r d* vist overalt i sønderjysk hedder *ja'r*. Senere er første led i al fald blevet opfattet som »jord«. Øen har været større end nu. I 13. årh. var der hus på øen, i 17. årh. endog 2 huse (med 14 køer, 5 heste m. m.), men i 18. årh. skylledes mere og mere væk af øen, 1770 er der kun en hyrdehytte.¹⁾ I 17. årh. nævnes

¹⁾ Jacobsen, Skibsfarten. p. 87.

af grunde Rejsby Sand, Apesand, Nakkesand, og ved Rømø Blaasand, Havsand og Knudesand. Trindsand (Højer sogn) er nu inddiget. Nyere grunde er Robbesand (Højer; tysk robbe = sælhund), Stampemølle Sand (Højer), Havsand (ved Jordsand), samt Grøftesand, Juvre Sand, Kamsand og Skorstenssand ved Rømø.

Vad(d)er er den appellativiske betegnelse for de store vade-flader langs Sønderjyllands vestkyst, som ved ebbe ligger tørre, men ved flod står under vand. Der er nogen vaklen med hensyn til skriftformen. Fagfolk og fremmede — i geografisk og geologisk litteratur — skriver i almindelighed *Vader*; man skelner mellem *Sandvader*, bestående af sand og uden vegetation (»raa *Vader*« som Schmidt¹⁾ kalder dem), og *Slikvader*, der består af slikaflejringer og kan være vegetationsløse eller bevokset med forskellige vandplanter. Overgangsformer herimellem findes. De »*Høvader*«, som Schmidt²⁾ omtaler, er vel snarere egentlig nærsk, eftersom han siger, at kvæget græsser der. Man tænker sig vel altså, at *Vad(d)er* er flertal til *vad*, jf. sammensætninger som vade-fugl, -hav, -sted oln. *Vad* er jo imidlertid et neutrumsord og skulde følgelig ikke have flertal på -er, selv om en sådan sekundær flertalsdannelse ikke er helt umulig. Hvad der imidlertid på afgørende måde forhindrer os i at genfinde det danske ord *vad* i det sønderjydske *Vad(d)er*, er den stedlige udtale, der lyder *æ var* (Emmerlev), *var* eller *war* (Rømø; jf. SS. III. 223), *war* (Brøns ?), *varər* (Daler; Feilberg) *warər* (Darum; Feilberg; formen her dog muligvis lånt sydfra). Det danske ord *vad* med oprindeligt *ð* giver overalt i sønderjysk en udtale med -*j*, groft lydskrevet: *váj*, *wáj* (jfr. navnene på de mange vadesteder senere). Derimod må en udtale med -*r* gå tilbage til en form med -*t* eller (i visse egne) med -*dd*-. En sønderjysk entalsform *war*, *var* (som vist ikke findes nu) eller *vare* (Daler) må gå tilbage til en ældre form *wat*, hen-

¹⁾ J. N. Schmidt, Slesvig's Land og Folk (1851). 16.

²⁾ smst. 17.

holdsvis *w a d d e* (se nærmere ndf.), og ordet må derfor være lånt fra det middelnedertyske *w a t*, plattysk *w a t t*, der netop bruges om de samme vadeblader langs Sønderjyllands og Ditmarskens kyster, og som etymologisk også er det samme ord som det nordiske *v a d*; jf. højtysk *W a t t* (lånt fra nedertysk), hollandsk *w a d*. Ordet er således fællesgermansk og betyder oprindeligt: *s t e d m a n k a n v a d e o v e r*, men ved Vesterhavskysten har det — sædvanlig anvendt i flertalsformen: *s j y . V a d (d) e r*, plattysk *W a t t e n* — fået sin her omtalte specifikke anvendelse og betydning (sml. »vejlerne« andetsteds i Danmark). Den dialektale udtale er det *da*, som ligger til grund for formen *V a d d e r*, der sædvanlig anvendes af lokalkendte og sønderjyske skribenter, som fx. Grove¹⁾, Feilberg²⁾ og Thade Petersen³⁾. — Ordet indgår ikke i mange egentlige proprier: *B r ø n s V a d d e r* og *V a d d e r n e* ud for Emmerlev Klev er de eneste, der nævnes i SS. III.

C. P. Hansen⁴⁾ nævner 1865 *B r ø n s-* og *Ballumwatt*, *Hoyerwatt*, *Fanöer-Watten*, *Manöer-Watten*, *Römöer-Watten* og *Sylter-Watten*, men disse er muligvis ikke egentlige egennavne. — Hvornår er så ordet indlånt i sønderjysk? Skriftformen *V a d (d) e r* findes vist ikke før i det 19. årh., men noget tidligere har vi dialektformen optegnet. I Moths (håndskrevne) ordbog (1708—09) findes formen *V a r r e*; han har vel ordet fra Terpagers ordsamlinger (slutn. af 17. årh.), hvori anføres: *V a r r e*, pl. *V a r r e r*, »den sandagtige Jord ved Havsiden, imellem den grønne Jord og Diget, som Havet gaaer idelig over. Kaldes ogsaa Vese⁵⁾. Ældre findesteder kender jeg ikke. Men ordets indlån ligger dog meget længere tilbage. At det således har været brugt i det 16. årh. tør man vel slutte af et hollandsk kort fra 1585⁶⁾, hvor havet inden for ørækken Fanø, Manø og

¹⁾ Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben. IV. (1856). 157.

²⁾ i Galschiøts Danmark I. (1887). 493.

³⁾ fx. i Geografisk Tidsskrift. 1926. 211.

⁴⁾ Das Schleswig'sche Wattenmeer.

⁵⁾ her citeret efter Molbechs Dialect-Lexikon.

⁶⁾ Waghenaers kort fra »Spiegel der Zeevaerdt«, se N. H. Jacobsen, Skibsfarten (1938), fig. 4.

Rømø kaldes »w a d t«. Hvis vi går ud fra en enstavelsesform *var* af et ældre *w a t*, er ordet lånt så tidligt, at det har slået følge i udviklingen med hjemlige ord som *f a d*, *m a d* osv., og en overgang i disse ord fra *t* gennem *d* (og *ð*) til *r* foreligger i vestsønderjysk og midtvestjysk vistnok allerede kort efter år 1300¹⁾. Og indlån før 1300 af *mnt. wat* er jo heller ikke overraskende. — Går vi derimod ud fra en tostavelsesform *varə* eller pluralisformen *var'*, *war'* kan denne udledes af en form med *-dd-*, men da rigtignok efter de nuværende dialektforhold at dømme kun inden for en ret begrænset del af Vestslesvig. Der foreligger ikke mange oplysninger om udtaleformer af den forholdsvis lille gruppe ord med gammelt *-dd-*²⁾ men fra stedsnavnestoffet kan området vistnok bestemmes ud fra ordene *m i d d a g*, *p a d d e*, *o d d e* og *t a d d e r* (som antagelig bør regnes med her, selv om ordets form med *-r-* har større udbredelse). Nordgrænsen går mellem Hvidding (der har *-j-*: Paddemosegab SS. III. 135) og Rejsby og Roager, som har *-r-* (Middagssted. III. 147; Tadderagre 117). Syd herfor findes *-r-* i Brøns (Middagssted 166), Skærbæk (Middagssted 210), Rømø (Padborg 346; Helmodde 354; Paddekær 359), Mjolden (Middagssted 380), N.-Løgum (Middagssted 452), Brede (Middagssted 423; Tadderblok 430) — grænsen mod øst er her Løgumkloster, hvor vi har *-jd-* (Paddegade 476) — S.-Skast (Middagssted 325), Emmerlev (Middagssted 303, Paddeeng 305; sadde, Lyngby), Højer Skelodde 226) og Møgeltønder (Tadderfenne 262). En nærmere tidsfæstelse af overgangen fra *-dd-* til *-r-* kan vist ikke gives. — Lydligt forklares overgangen, hvad enten udgangspunktet er *-t* eller *-dd-*, derved at disse lyd har været stærkt supradentale. Forskellen mellem et stærkt supradentalt (alveolært) tungespidslukke og et snurret tungespids-*r* (der senere mister sin snurren) er jo strengt taget kun forskellen mellem en enkel, usammensat og en gentagen, sammensat artikulation af samme art.

¹⁾ Arkiv f. nord. filologi. XLI. 23,40; Brøndum-Nielsen, Glda. Grammatik. II. 205.

²⁾ Lyngby. Sjø. Sproglære. 40; Kort over danske folkemål. 103.